

Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság

**Hungarológiai
Értesítő**

1990–1993. XII. évfolyam 3–4. szám

Hungarológiai Értesítő

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata
1990–1993. XII. évfolyam 3–4. szám

Felelős szerkesztő: Jankovics József

Hungarológiai Értesítő
A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata
1990–1993. XII. évfolyam 3–4. szám

Szerkesztőbizottság

Ilia Mihály
Kósa László
Szépe György

Felelős szerkesztő: Jankovics József

A szerkesztésben részt vesznek:

Kozocsa Sándor, Nyerges Judit

Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. I/41. H-1014
Telefon: 155-9930, 175-9011/126-os mellék
Postacím: Budapest, Pf. 34. H-1250

Az ismertetésre szánt kiadványokat szerkesztőségünk címén
Jankovics József nevére kérjük megküldeni.

Megjelent
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium
és az
Illyés Közalapítvány
támogatásával.

TARTALOM

Könyvismertetések

Magyar irodalomtörténet 1988	5
Magyar nyelvészet 1988	167
Magyar néprajz 1988	195

A hungarológia hírei

A Társaság szervezeti élete

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság vezetőségi ülése	241
--	-----

Nekrológ

Erkki Itkonen (1913–1992)	243
---------------------------------	-----

Tudományos ülések, konferenciák

Extázis–álom–látomás	246
----------------------------	-----

Névmutató	249
-----------------	-----

Magyar irodalomtörténet, 1988

Aczél Géza: *Termő avantgarde*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1988. 363 l.

A szerző, költő és filozófus, 1971-ben fejezte be tanulmányait a debreceni egyetemen. Ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyik fél évszázada először, az avantgárdot újra 'anyanyelvünként' beszéli.

Aczél könyvét a szakirodalom lényegileg teljes ismeretében írta. *A Termő avantgarde* nyilván ezért is sok tekintetben gazdagítja eddigi ismereteinket. Mindezek előtt a könyv nem apologetikus, Aczél már nem igazolni, hanem bemutatni akarja az avantgárdot. Elemzései mindig tanulságosak, időnként revelálóak.

Aczél rendkívül fontos megállapítása, hogy „a Barta Sándorékkal jelentkező második hullám már hagyománynak tekintette az izmusok poétikai eredményeit”, és hogy Bartáék fellépése miatt nem tudatosítjuk, hogy Kassák már Komjáték kiválása következtében légüres térbe került. Aczél meggyőzően igazolja azt is, hogy *A Tett* „igazi műhely volt”.

A Termő avantgarde legnagyobb meglepetése Barta. Illyés Gyula klasszikus esszéje és Hegedűs Géza fontos verstani dolgozata ellenére is Aczél Géza iktatta be Barta Sándort a magyar költészet „telekkönyvébe”, hogy Gyergyai egykor Kassákra vonatkozó kifejezését kölcsönözsem. Ugyancsak Aczél érzékelteti (nem apologetikusan és nem is kritikátlanul) Komját Aladár értékeit. Az egész huszadik századi magyar költészet gazdagabb, sokrétűbb – és egységesebb is lett a *Termő avantgarde* nyomán.

Ferenczi László

Ady Endre összes versei. II. Költemények, alkalmi dalok. (1900–1906. jan. 7. Sajtó alá rendezte: Koczkás Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 649 l., 12 t. (Ady Endre összes művei) [Kritikai kiadás]

Az Ady-versek kritikai kiadásának második kötete két évtizeddel az első után készült el, s bár időközben a szerkesztőbizottság is változott, mindenben követi a diákkori zengéket, ifjúkori verseket feldolgozó kötet koncepcióját.

A szerkesztők szándéka az volt, hogy feltárják az *Új versek* egész „forrásvidékét”. A feldolgozott hat év költői terméséből Ady életében mindössze 88 vers jelent meg kötetben; a későbbi versgyűjteményekben hozzáférhető művek számát a kritikai kiadás nyolc, a költő prózájából kiemelt önálló verses műnek tekinthető darabbal gyarapítja: 208 verset közöl az első kötetét folytató sorszámozással, időrendben, mindenféle műfaji megkülönböztetés nélkül.

A kötet terjedelmének több mint kétharmadát a *Még egyszer, az Új versek, a Rövid dalok egyről és másról* című Ady-verseskönyvek, valamint az 1983-ig megjelent

32 gyűjteményes kötet kiadástörténeti dokumentációja tölti ki, illetve a versek jegyzetei foglalják el. Ez az arány is jelzi, hogy milyen jelentős munkát végzett a kötet sajtó alá rendezője, Koczkás Sándor. A jegyzetek mindenre kiterjedő filológiai aprólékossággal közlik az Ady-szövegre vonatkozó textológiai ismereteket és a versek keletkezéstörténetének dokumentumait. A hozzájuk készült előszó pedig alapos tájékoztatást ad az 1986 szeptemberében lezárult anyaggyűjtés módszeréről, valamint a szöveggondozás és a versek kronológiai besorolásának szempontjairól. A könyvet mellékletként 24, a kéziratokról készült fénykép egészíti ki.

Sarankó Márta

Alföldy Jenő: Rend a homályban.

Kalandozás a mai magyar lírában. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 358 l.

Húsz éves verskritikusi terméséből két kötetet adott ki eddig Alföldy Jenő (*Élménybeszámoló*, 1983, *Visszhang*, 1986), az ebben a kötetben található írások a hetvenes-nyolcvanas években megjelent verseskönyvek alkotóit mutatják be a verskedvelő közönségnek. A mai magyar költészet sokszínűségét érzékelteti ez az esszégyűjtemény, klasszikusnak számító és kezdő, elsőkötetes költők értékre, szeretetére kíván a szerző rávezetni. Töretlenül hisz a magyar költészet fontosságában, ma is eleven hatóerejében, semmi nem ingatja meg abban a hitében, hogy költészet nélkül nem lehetne emberi életet élni. Vonzza a sokféleség, nem kötelezi el magát egyetlen irányzat mellett sem, a bemutatott korszakot a „csöndes gyarapodás állapotában” látja „egy nagy korszak másnapján”. Örömmel regisztrálja, hogy ma senki nem teszi kötelezővé sem a klasszicizmust, sem a realizmust, nincsenek penzumok, tilalmak, mindenki úgy ír, ahogyan tehetsége diktálja. A konkrét kötetelemzéseket, kritikákat három nagyobb tanulmány vezeti be: *Jegenyesor, Költészetünk és fogadtatása a hetvenes-nyolcvanas években*, valamint az *Értékválság – vagy az értékelés válsága?* Ezekben a próza és a líra közötti eltéréseken, a magyar líra szerepén, az életértékek felmutatásának szükségességén töprengve visszautasítja azt a vélekedést, hogy a líra válságban van nálunk, tudomásul veszi a legújabbban feltűnt fiatal költőket, akik között „formaművészek és formabontók, filozofikusak és műveltek, okosan kérdezők és romantikusan nagyralátók, hagyományosak és szupermodernekek” egyaránt vannak. Nem fogadja el a költészetet elparentáló nézeteket, jobban aggódik a novella sorsáért, s azt is állítja, hogy nem a regény rovására védelmezi a lírát. Konstatálja a veszteségsorozatot, nagy költőink színe-virágának halálát, de emellett vállalja a líraellenes közhangulat megállításának kísérletét. A magyar líratörténetből vett példákkal támasztja alá állításait. S a kötet valamennyi írása bizonyítani kívánja az élő magyar líra létét, életképességét, szépségeit, kutatásra érdemes értékeit. Illyés Gyula posztumusz kötetével, valamint a *Menet a ködben* című kötetében olvasható versével (*Egy mondat a zsarnokságról*) kezdődik a sor, s azután sorjáznak a többi „nagy öregek”: Keszthelyi Zoltán, Vas István, Kálnoky László, Csorba Győző, Simonyi Imre. Benjámin László humanizmus-értelmezésén kívül

Nagy László humorát és humanitását elemzi. A megismerés költőjeként szól Nemes Nagy Ágnesről, nagyra értékeli Rába György, Lator László, Váci Mihály, Csoóri Sándor, Tornai József, Garai Gábor, Baranyi Ferenc, Kalász Márton, Kiss Dénes, Csukás István, Parancs János, Orbán Ottó egy-egy kötetét, sorát, gondolatát. Az utolsó ciklus – mely címével is kihívást jelent: Az iskolamesternek semmi köze hozzá – a következő költők újabb kötetait regisztrálja: Dobai Péter, Tandori Dezső, Farkas Árpád, Utassy József, Kiss Benedek, Veress Miklós, Sumonyi Zoltán, Oravecz Imre, Szepesi Attila, Benkő Attila, Szőcs Géza, Bódi Tóth Elemér, Bari Károly, Mező Ferenc, Varjas Endre és Szilágyi Ákos. Mindegyikről tud jellemzőt, fontosat mondani, mindegyikükben észrevesz valami csak rá valló magatartást, formát, szóhasználatot, el tudja hitetni velünk a fenti szerzők költői illetékességét. Lehet, hogy nem minden ítélete állja ki az idők próbáját? Lehet. De figyelme, szeretetteljes jókívánságai, ismertetései nélkül szegényebb lenne irodalmi életünk.

R. Takács Olga

Andrád Sámuel: Elmés és mulatságos rövid anekdoták.

Válogatta, bevezette, jegyzetekkel ellátta Molnár Szabolcs. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1988. 317 l. (Téka)

Andrád Sámuel (1754?–1807) nagyenyedi és kolozsvári tanulmányok után 1782-ben iratkozott be a bécsi egyetem orvostudományi karára. Patrónusa a Rousseau-val is levelező Teleki József volt. Az 1785-ben őt ért balesett megakadályozta az orvosi pályán való továbbjutásban, ám nem gátolta abban, hogy az írói pályán érvényesüljön, bekapcsolódjon a korabeli tudományszervezésbe.

Elmés és mulatságos rövid anekdoták című kétkötetes gyűjteménye 1789–90-ben jelent meg Bécsben, s 1795-ös hazatéréig még négy kötetet publikált (*A magyar szólásnak módjáról; A magyar írásmódról; A magyar Demokritosz életének délig való része; Legelső virágos kert*), több munkája kéziratban maradt, s mulatságos folyóirat alapításának terve sem valósult meg.

Molnár Szabolcs az anekdoták válogatásának bevezetésében a hazai anekdota műfaj kialakulásának történetét mondja el, s végigkíséri azt a fejlődésvonalat, amely Hermányi Dienes Józseftől Kónyi Jánoson, Vida Györgyön és Kolumbán Jánoson át vezet Andrád Sámuelig.

A XVIII. századi erdélyi irodalomtörténetbe szervesen illeszkedik ez a színvonalasan nagyon nehezen művelhető műfaj, s ezen belül Andrád életműve mint az erkölcsracionális és a felvilágosult eszmék sajátos keveréke. Ezen túlmenően, mint szinte minden írásos megnyilatkozás, Andrád Sámuel munkássága is állásfoglalás a magyar nyelvről folytatott sok évtizedes vitában (teoretikusan is, s az általa elképzelt helyes magyar nyelven való alkotásként is).

Monok István

Annali del Collegio Ungaro–Illirico di Bologna (A bolognai Magyar–Illír Kollégium évkönyvei), 1553–1764.

Kiadja Gian Paolo Brizzi és Maria Luisa Accorsi; Gian Paolo Brizzi, Damir Barbarić és Sárközy Péter tanulmányaival. Editrice CLUEB, Bologna, 1988. LXIII. 361 l.

A bolognai egyetem alapításának 900. évfordulóját kiadványok sorával ünnepelte; ezek között jelent meg a Magyar–Illír Kollégium évkönyveinek a kiadása. A kollégiumot 1553 körül Szondy Pál alapította, hogy elősegítse a felsőoktatási intézmények híján lévő dél-magyarországi területek fiataljainak bolognai egyetemi tanulmányait. Szondy halála után, 1588-tól a kollégium a zágrábi káptalan felügyelete alá került: a káptalan jelölte ki a tanulókat (eleinte fele-fele arányban magyar illetve horvát anyanyelvűeket, később túlnyomórészt horvátokat) és a rektorokat, akik általában zágrábi kanonokok voltak. A kollégium 1781-ig működött; tagjai filozófiai, jogi, orvosi, teológiai tanulmányokat folytattak. A kollégium épülete (ma Collegio Venturoli) gyakran nyújtott szállást vendégeknek is: itáliai tanulmányúton lévő vagy Rómába igyekvő magyaroknak és horvátoknak. Az első rektor, Stephanus Leporinus 1557-ben kezdett el latin nyelven feljegyzéseket készíteni a kollégium életéről, annak alapításától kezdve. A „napló” vezetését nem írta elő szabály a rektor számára, pusztán a szokás alapján folytatták az utódok, így az egyes részek – a rektor buzgalmától függően – jelentősen eltérnek egymástól. A gazdasági feljegyzések mellett szerepelnek benne az újonnan érkezett és fogadalmat tett diákok nevei, a rektorok kinevezése és visszahívása, a doktori címek elnyerése, a tanulmányaikat befejező diákok távozása, halálesetek, a kollégium vendégei stb. 1570-től kezdve egyes rektorok a kollégium életén túlmenően aktuális politikai és hadi eseményeket is, mintegy krónikaszerűen feljegyeztek (főleg Dél-Magyarországra és a törökökre vonatkozóan). Noha a napló olykor évekre is megszakad, s néhol pontatlan, mégis rendkívül fontos forrás Bologna és Itália valamint Dél-Magyarország kapcsolatainak történetére, egy sor magyar és horvát értelmiségi életrajzára, s a bolognai egyetem történetére nézve is.

A ma Zágrábban található kéziratot eddig jórészt csak horvát történészek hasznosították; kiadása remélhetőleg a magyar és az olasz kutatásokat is fel fogja lendíteni.

Három tanulmány vezeti be a szöveget, mely olasz, horvát s végül magyar szemszögből mutatja be a kollégium jelentőségét. Gian Paolo Brizzi írása a kollégium történetét foglalja össze Bolognában: többek között azt, hogy ingatlanait hogyan vásárolták, épületét hogyan bővítették, építették át stb. Damir Barbarić a kollégiumnak a horvát kultúrában betöltött szerepéről értekezik. Előljáróban az itáliai és horvát humanizmus kapcsolatairól nyújt összefoglalót, majd a kollégium alapításának a politikai háttérét vázolja fel: Pavao Zondi (azaz Szondy Pál) mint Habsburg- és pápa-párti, a török-ellenesség és a reformáció-ellenesség jegyében hozta létre az intézményt. Végül Barbarić a kollégium legnevesebb horvát növendékeit mutatja be, akik közül sokan tevékenykedtek a későbbi horvát felsőoktatási és tudományos intézmények létrehozásában. Sárközy Péter tanulmánya a kollégium jelentőségét a magyar kultúrtörténet szempontjából értékeli. Áttekinti a bolognai

egyetem és Magyarország kapcsolatait a XVI. századig (a legújabb olasz tanulmányok eredményeivel is kiegészítve Veress Endre kutatásait), valamint a magyar kollégiumok születését Itália más városaiban. Ezután a Magyar–Illír Kollégium történetét tárgyalja, részletesen foglalkozva az alapítás körülményeivel. Több esetben ugyanazon személyekről kénytelen szólni, mint horvát kollégája, aki pl. Janus Panoniusról, Brodarics Istvánról, Dudith Andrásról vagy a Verancsics család különböző tagjairól mint a horvát kultúrtörténet jelentős személyeiről ír. E magyar–horvát kettősséget feloldandó Sárközy Péter – miután bizonyítja, hogy téves az a horvát kutatók révén rögzült nézet, miszerint a kollégiumot főleg csak horvátok látogatták – arra hívja fel a figyelmet, teljes joggal, hogy e korszak felfogása a nemzeti hovatartozásról más volt, mint ma, s hogy sok esetben nem is lehet egyértelműen meghatározni egy-egy személy nemzetiségét. Klaniczay Tibor nyomán a hungarus-tudat jelentőségét hangsúlyozza, s hogy éppen emiatt nincs is értelme elvitatni és kisajátítani egymástól magyar vagy horvát értelmiségieket.

Az évkönyvek átirát kiadásban jelentek meg, az átirás kritériumait a bevezető tartalmazza. Jegyzetek sajnos nem kísérik a szöveget, pusztán olasz nyelvű margináliák segítik valamelyest a tájékozódást. A névmutató, mely egy ilyen forrás használatánál alapvető fontosságú, sajnálatos módon hemzseg a hibáktól (s a tanulmányok szövegére ki sem terjed). Ennek ellenére örömmel állapíthatjuk meg, hogy a Veress Endre nyomdokain az utóbbi években újra meginduló egyetemtörténeti kutatások (gondoljunk Gábel Astrik írásaira vagy az 1985-ben kiadott „Roma e l’Italia nel contesto delle università ungheresi” című szeminárium anyagára) egy újabb fontos forrással gazdagodtak.

A könyvet a kollégium épületéről, s a refektórium magyar és horvát tárgyú freskóiról készített fotók illusztrálják.

Kovács Zsuzsa

Aranka György erdélyi társaságai.

Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Enyedi Sándor. A szöveget gondozta Ugrin Aranka. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1988. 283 l. (Ritkaságok)

A XVIII–XIX. század fordulójának egyik jelentős erdélyi irodalomszervezőjével, Aranka Györggyel ismertet meg a Ritkaságok sorozat új kötete. Enyedi György, aki Aranka munkásságának leghivatottabb ismerője, számos levélközlés után ezúttal a Kéziratkiadó Társaságra és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságra vonatkozó legérdekesebb dokumentumokat adja közre, ezzel Jancsó Elemér munkásságát folytatja. A közölt szövegek részben a Román Akadémia kolozsvári kéziratárából, részben Jancsó Elemér 1955-ös szöveggyűjteményéből származnak.

A bevezető tanulmány a korabeli levelezést felhasználva árnyalt képet nyújt az erdélyi tudományosság szerveződéséről és Aranka György fáradhatatlan munkásságáról. A közölt szövegek az eredetnek megfelelően eltérő nyelvi állapotot tükröznek, a sajtó alá rendező ennek tudatában alakította ki a megértéshez és értelmezéshez szükséges nyelvi és tárgyi jegyzeteket. A rövid magyarázatokat tartalmazó

névmutató hasznos segédeszköz a korabeli erdélyi tudományos életben való eligazodáshoz. Öröndetes, hogy a népszerűsítő kiadásokban oly ritka szakirodalmi tájékoztatás ez alkalommal nem maradt el.

Németh S. Katalin

Babits és Balázs Béla. Levelek, cikkek, tanulmányok.

Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Téglás János. Ságvári Endre Nyomdaipari Szak-középiskola, Budapest, 1988. 319 l.

A Téglás János által szerkesztett könyv egy különös és egyoldalúnak mutató baráti vonzalom dokumentumait tartalmazza. Balázs Béla leveleit (10 db 1908. szept.–nov.–tól 1918. jún.–júl.–ig) Babits írói-kritikusi munkái válaszként követik, lényegesen hűvösebb hangvételben, mint ahogy azt Balázs kéri, néha el is várná tőle. Az itt publikált egyetlen Babits-levelel Juhász Gyulához szól (1908. nov. 14. előtt) Balázs Béla *Halálesztétika* c. könyvéről, amelyről Babits a szerző többszöri unszólására végül is megírja az e kötetben is olvasható kritikát. (Nyugat, 1908. dec. 16.) Az ideválogatott Babits-írásokat *Új könyvekre, Dráma, Új verseskötetek* Balázs Béla *Naplójából* vett részletek is követik. Így bepillanthatunk nemcsak Balázs írói-emberi válságaiba, de a két költő-író közös vagy közösnek ígérkező programjainak, nyilvános fellépéseinek szerveződésébe is. Olvashatunk a *Holnap* új antológiájában való részvételéről, a Renaissance szerkesztésének Balázs és Lukács György által történt átvételéről – ez a levél egyúttal Babits felkérése a folyóirat támogatására – előadás tartásáról a *Szellemi Tudományok Szabadiskolája* keretében és az *Európa lovagjai* társaság megalapításáról. A dokumentumok segítségével rekonstruálható Balázs Béla és Lukács György mély és elfogult barátsága, Balázsnak a magyarsághoz, a magyar irodalomhoz való önmaga számára is tisztázatlan viszonya. Megismerhetjük sommás ítéleteit kortársairól, elsősorban a Nyugat köréről. Személyes vallomásait különös sértettség kíséri végig: nemcsak Babits hűvös intellektualizmusa, „ideológiátlan” elefántcsonttornya, mesterien kimunkált költészete irritálja. A *Vörösmarty Akadémia* megalakulásakor például így írt: „A harminc legjobb író, és engem nem vettek maguk közé.” (*Napló*, 1918. júl. 15.) Babits szerkesztő úrtól előnyöket remél s bár a Nyugat lehozza munkáját, megjegyzendőnek tartja, hogy csak néhány hónap várakozás után.

A kötet utolsó három írása Babits Mihály vitatott pályaszakaszát, a Tanácsköztársaság alatti szerepvállalását s ebben Balázs Béla és Lukács György szerepét tárja elénk. A Szabó Tivadar által készített interjúban Babits maga foglalja össze a történeteket. Balázs Béla 1938-as nyílt levele zárja a kötetet és egy meg nem született barátság történetét. (*Levél a távolból. Babits Mihálynak küldöm.*)

Téglás János ismét alapos munkát végzett. Külön jelölést alkalmaz a kihagyott, az olvashatatlan és törölt szövegrészek feltüntetésére. A jegyzetekben összefoglaló ismertetést ad Balázs Béla életútjáról, irodalomtörténeti adatokat közöl az írások háttéréről: megadja az Országos Széchényi Könyvtárban található kéziratok azonosítási számát s az esetleges közlési előzményeket. A kötet egyaránt fontos és

tanulságos lehet a Babits Mihály vagy Balázs Béla munkásságával foglalkozó szakemberek és az irántuk érdeklődő olvasók számára. Sajnálatos viszont, hogy formátuma miatt (4 x 5 cm) nehezen használható s mint a szakközépiskola végzős növendékeinek vizsgamunkája, könyváruis forgalomba nem kerül.

Stauder Mária

Babits és Karinthy Frigyes.

Szerkesztette, válogatta, a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta: Téglás János. Bevezeti Karinthy Ferenc. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola, Budapest, 1988. 175 l.

A Téglás János által szerkesztett sorozat 15. köteteként megjelent könyv Babits Mihály és Karinthy Frigyes baráti kapcsolatát dokumentálja. A rendhagyó bevezetőben Karinthy Ferenc, Téglás János kérdéseire válaszolva mondja el emlékeit édesapjáról és Babitsról, felidézve a költővel való egyetlen találkozását. A *Cikkek, tanulmányok* fejezet az egymásról illetve egymás műveiről készült írásokat, megjelenésük időrendjében tartalmazza. Az első, Karinthy Frigyes *Így írtok* tíjének Babitsról készült irodalmi karikatúrája 1912-ből, az utolsó, Babitsnak a *Karinthy, szellemidézés* című, az elhunyt írójáról, s halhatatlannak ítélt életművéről szóló esszéje. (Nyugat, 1938.) A felsorakoztatott bírálatok, vagy a szerzők által szerényen jegyzetnek nevezett értő kritikák (*Holnap reggel, Ki kérdezett? Nem mondhatom el senkinek, Még mindig így írtok ti... - A gólyakalifa, Sziget és tenger, Versek, Elza pilóta, Az európai irodalom története*) az egymásról írt rövid portrék (*Karinthy Frigyesről – Bevezető Babits Mihály szerzői estjén*) azt bizonyítják, hogy nemcsak figyelemmel kísérték egymás pályáját, de elismeréssel értékelték művészi és emberi karakterük különbözőségét, kölcsönösen keresve és megragadva alkotásaikban a maradandót. Bizonyára a teljességre törekvés eredménye, hogy itt találjuk Török Sophie Karinthy *100 új humoreszk* c. írását is.

A következő fejezetben Karinthy 3 levelét (a 2. számú hátlapján Somlyó Zoltán Babitshoz írott kérelmét), Babitsék Karinthy halálakor írt részvétnyilvánítását, majd a Karinthy család tagjainak Babitshoz intézett leveleit (Karinthy Gábertől, majd róla szóló közléseket), illetve Karinthy Ferenc Török Sophie verskötetét megköszönő levelét olvashatjuk.

A *Tarka krónika* a két író személyes találkozásait megörökítő anekdotákat (*Babits Mihály protekciója, Az udvarias Karinthy*), humoros írásokat, *Karácsonyi karének, Szavak* (részletek) és Babits *Jeopardy* c. visszaemlékezését tartalmazza. E találkozások emlékét őrzik a kötet utolsó részében található fotók, társasösszejöveleikről, Török Sophie noteszéneke ezekre vonatkozó bejegyzéseiről, levelekről és kéziratokról.

Téglás János és tanítványai ezen kiadása is hűségesen szolgálja irodalmi értékeink megőrzésének ügyét. Sajnálatos viszont, hogy a kötet nehezen megszerezhető, könyváruis forgalomba nem került.

Stauder Mária

Balázs Mihály: Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 258 l. (Humanizmus és reformáció 14.)

Az antitrinitárius mozgalmak kutatóinak „ifjabb” nemzedékéhez tartozó szerző kandidátusi disszertációját dolgozta át, így jött létre a kötet. Különös kutatási terület ez: része az egyháztörténetnek, teológiatörténetnek és irodalomtörténetnek, a hazai sajátosságok miatt nálunk az utóbbi évtizedekben elsősorban nem egyházi emberek lettek a szakértői. Nem könnyű olvasmány Balázs Mihály könyve még a szakemberek számára sem, mégis egy magyar és európai szempontból is kiemelkedően fontos jelenséget és korszakot, az erdélyi antitrinitarizmus kezdetét elemezve kikerülhetetlen alapművé vált. A szerző módszere a művek elemzése, magyarázata és forrásvizsgálata, s ehhez hatalmas apparátust vonultat fel: a korabeli európai és lengyel műveket, valamint az egész nemzetközi szakirodalmat. Az első részben az erdélyi antitrinitáriusok krisztológiai tanításait elemzi a vizsgált időszakban, majd a keresztségáni vitákról szól, arról, hogyan jelentkeztek a gyermekkeresztelést elvető nézetek. Olvashatunk Dávid Ferenc chiliazmusáról, majd a hazai antitrinitáriusok szociális nézeteiről is. A könyv utolsó fejezete a legközérthetőbb és a legközérdekűbb, ez a vallási tolerancia és az antitrinitáriusok viszonyának történelmileg pontos elemzését tartalmazza, amely cáfolja mind a liberális unitárius egyháztörténészek, mind a vulgármarxizmus utólagos belemagyarázásait. Végigtekintve az egész művön, fontos megállapításokat találhatunk benne az erdélyi antitrinitarizmus sajátosságaival kapcsolatban: mi az, amit átvett az olasz és svájci „eretnek” humanistáktól, s mi az, amit nem; miben tér el a lengyel testvérmozgalmaktól. Megjegyzésként érdemesek az anabaptista mozgalmak korlátozott hatására vonatkozó eszmefuttatások, valamint az a végkövetkeztetés, hogy Dávid Ferencék mozgalma szociális szempontból visszalépés a reformátorok előző (Szkárosi Horvát András nevével fémjelhezhető) nemzedékéhez képest. Összességében a kötet jól kiegészíti azokat a korábbi kutatásokat, amelyek az 1570-es évek erdélyi eszmei fejlődését elemezték. A szerző függelékben közli bizonyító anyagának java részét: eredeti szövegeket és szövegösszehasonlításokat.

Szabó András

Balogh Edgár: Tíz nap Szegényszámban.

Előszó és jegyzet: Szigethy Gábor. Magvető Kiadó, Budapest, 1988. 71 l. (Gondolkodó magyarok)

A karcsú kis kötet anyaga eddig csupán egy nem könnyen hozzáférhető lap, a Prágai Magyar Hírlap hasábjain volt olvasható ugyanebben a formában, Balogh Edgár műveiben is változó szöveggel jelent meg. A falukutató mozgalomhoz, a magyar szociográfiai irodalomhoz csatlakozó írás a pozsonyi magyar egyetemi hallgatók falujárását örökíti meg. Balogh Edgár és három társa a Beregszász és Nagyszőlős környéki ruszinszékfalvakat tanulmányozta, a többiek az ipolyvölgyi, a gömöri és a bodrogi falvakat kutatták. A falvakban meglátogatták a lelkészt, a tanítót,

a bírót, a pártok vezetőit, a szövetkezetek elnökeit, az orvosokat, diákokat, törpe-birtokosokat és napszámosokat. A főiskolások mindenütt megnyerték a nép szívét, és bizalommal vallott nekik a zsellér, a csordás, a kommenciós cseléd, a bíró, a kurátor, a gyárba járó parasztmunkás és az útra kész kivándorló. Megdöbbentő tapasztalatokat szereztek a falu elszegényedéséről, pusztulásáról, az értelmiség sok helyütt észlelt csődjéről. Őt folytatás után be is tiltották Balogh Edgár beszámolójának közlését, még állásából is kidobták a leírt jelenségek kommentálása miatt. A napló és a riport műfaját ötvöző, érzelemgazdag, izgalmas írás a ma Kárpát-Ukrajnához tartozó falvakról megrendítő dokumentum. Nemcsak a szegénységről, pártproblémákról, néprajzi érdekességekről, hanem a kisebbségi sorsról, a nemzetiségi gondokról is tudósít, felelősséget ébreszt és cselekvésre mozgósít. A kötetet bevezető előszóban Szigethy Gábor joggal írja: „Balogh Edgár beszámolót ír szegényországi tapasztalatairól. Pontos, hiteles képet fest. Igazat, szomorút, keserűt. Jogot, kenyeret követel a magyar falvak lakóinak. Hogy hazájuknak érezhessék az országot, amelyben élnek.” A kötet végén a szerző és a sorozatszerkesztő pontos tárgyi jegyzetei olvashatók. A dokumentum újraközlése a két világháború közötti eszmetörténet és művelődéstörténet szempontjából is nagyon hasznos.

R. Takács Olga

Balogh Ernő: Tündérmok.

Tanulmányok a reformkori irodalomról. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 268 l. (Eszttétikai kiskönyvtár)

A kötet tíz tanulmányt és két recenziót tartalmaz: a tanulmányok többsége Petőfivel (kivált a Felhők-korszak válságtüneteivel), egy Vörösmarty *Csongor és Tündéjével*, kettő Eötvös regényeivel (*A karthausi* és *A nővérek*) foglalkozik, a recenziók egyike Pándi Pál Petőfi-könyvének második kiadását, a másik Fenyő István könyvét, a *Haza és haladást* értékeli.

Mindezt egy előszó és vallomás vezeti be az irodalomtörténet küldetéséről, melyben a szerző mestereiről vall; Lukács Györgyről, Pándi Pálról, Szerdahelyi Istvánról, Király Istvánról, valamint tanáráról, Szuromi Lajosról. A mesterek, kivált Lukács György hatása mély és mondhatnók teljes, amit az első olvasáskor is szembezőkö nyelvi fordulatok, kitételek jól demonstrálnak.

Pándi Pál könyvéről szóló írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy „Pándi tehát tudatosan a világnézetet avatja a kulcsfogalmak – és viszonyaik – fundamentumává, s ezáltal egy olyan átfogó kategóriarendszert teremt, mely a műelemzést folyvást a legegyszerűsebb összefüggések közegébe emeli...” elkötelezetten, érték-elméleti alapon. A szerző ezt a modellt látszik követni oly mértékben, hogy többnyire el sem hagyja a „legmagasabb összefüggések” világát. A költői pályakép nála szinte kizárólag az eszmei fejlődés, a továbblépés, a forradalmiság felé való eszmélkedés. Petőfinél a valóság kizárólag mint zsarnoki, elnyomó, kizsákmányoló feudalizmus, illetve burzsoá valóság (az 1840-es évek Magyarorszáგában) létezik. Legfeljebb még nemesi progresszióként. A költői életmű pedig mint ezzel a valósággal

konfrontálódó én „önnön értékszubsztanciájából” és „autonóm erkölcsi elveiből” építkező sajátos nembeli tudata (pl. a Felhők elemzésénél); azaz a szerző igyekszik lénygszerű elemzést adni a költő eszmei és magatartásbeli fejlődésének alapvető tendenciáiról. Petőfi ilyen értelmű eszmei fejlődésével kapcsolatban e folyamat gondolati megalapozottságára is utal, de ennek kifejtésével adós marad. Ilyen elemzési mód révén megtudjuk, hogy „a János vitéz szemléletbeni különösségének lényegi tartalmát (...) az organikus fejlődéseszme, a természetelvűség és a plebejus elkötelezettség tökéletes összhangja alkotja”. A *Tündérráalom* bevezetése arról tanúskodik, hogy „Petőfi – az önkiteljesítés megszaporodó konfliktusainak és olvasmányainak (...) hatásaként – megélte és kifejezte a polgári korszak általános elidegenedettségének egyik legelemibb emberi következményét: a lehetséges, kitűzhető eszmények, a citoyen-ideák és a burzsoá valóság törvényszerű antinómiájából fakadó meghasonlottságot”.

Talán e két rövid idézetből is kitetszik, hogy ezekből az elemzésekből hiányzik a valóságos társadalom, nincs költői életrajz, nincs mű, csak ideologikusan felfogott társadalomkép, csak eszmei-ideológiai fejlődés és néhány idézet. Mint ilyen azért nagyon tanulságos.

Szabó G. Zoltán

Baróti Dezső: Sík Sándor.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 290 l. (A múlt magyar tudósai)

Amikor ez a kis könyv elhagyta a sajtót, úttörő jelentősége igen nagy volt, hiszen összefoglalóan adott értékelést végre egy olyan tudósról, akinek munkái, egyénisége nem épült be az irodalmi köztudatba. A könyv megjelenése óta örövendően megindult a tudós, a költő, a szerkesztő munkásságának alaposabb kutatása, tudományos emlékülés idézte fel alakját, tevékenységét, könyvei új kiadásban jelenhetnek meg, hozzáférhetővé vált ismét az először 1943-ban kiadott *Esztétika* című műve, tudományos folyóiratok értékelik kötetét, hatását, a magyar irodalomban betöltött szerepét. Baróti Dezső személyesen is ismerte a sokáig csak katolikus költőként számontartott tudóst, aki több fontos irodalomtörténeti monográfiával, tanulmánnyal gyarapította az irodalomtudományt, kitűnő egyetemi előadásaival nemzedékeket orientált, nevelt igényességre, tág látóhatárra, ösztönzött mély ismeretek szerzésére. Radnóti Miklós „nagy professzorként” emlegette, irodalomszemlélete számos irodalomtörténész pályáját befolyásolta, költészete értékeit legmaradandóbban Rónay György méltatta. Baróti Dezső személyes hangú esszéje minden fontos munkájáról érteően szól, s árnyalt portrét rajzol róla. Megvilágítja a modern katolikus elméletírókhoz fűződő kapcsolatát, értékeli kritikáit, szerkesztési elveit és gyakorlatát, elemzi valamennyi verseskötetét, felidéli a szegedi fiatal írókat segítő magatartását, röviden vázolja politikai nézeteit és pedagógiai elveit. Drámáinak szimbolikáját is megfejt, s bemutatja azt a tevékenységét is, amelyért 1948-ban Kossuth-díjjal jutalmazták. 1948-tól elvonultan, jórészt lelkipásztori hivatásának élt, s 1968-ban bekövetkezett haláláig már nem alkotott nagyszabású irodalomtörténeti műve-

ket. Ezek közül Ady-tanulmányait, Arany János-monográfiáját, 1939-es *Pázmány, az ember és író* című könyvét ismerteti részletesen, Zrínyiről írt könyvét ezeknél halványabbnak érzi. Fő művének az *Esztétikát* tartja, és ennek fogadtatásáról, modernségéről, maradandó értékeiről ír a legelismerőbben. Külön fejezetet szentel egyetemi előadásainak, azok súlypontjainak, különösen Arany János kiemelésének. 1940–41-ben az élő (kortárs) irodalom kapcsán József Attiláról is előadást tervezett, az elsők között ismerte fel költészetének jelentőségét. Baróti Dezső könyvecskéje végén bibliográfiát közöl Sík Sándor műveiről (jelezve, hogy milyen sok nem jelent még meg addig nyomtatásban), valamint a róla szóló szórványos irodalomról.

R. Takács Olga

Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé 1849–1856. – Berzsenyi Lénárd rajzai. Az olmützi foglyok arcképsorozata.

Sajtó alá rendezte, a jegyzetet összeállította Simon V. Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. 433 l. (Bibliotheca Historica)

A szabadságharc után elítéltek közül többen megírták emlékeiket, közülük különös figyelem illeti Barsi József könyvét, mely első, 1890-ben megjelent kiadása óta szinte hozzáférhetetlen volt. Emlékezetből írt munka, s bár a nevek, adatok pontosságára törekedett, igazi erénye az olvasmányosan, irodalmi igényvel megírt börtönélet szinte szociográfiai értékű rajza.

1849. január 2-án tartóztatták le az akkori bicskei plébánost, s Budára vitték. Innen április 22-én Martonvásár–Székesfehérvár–Veszprém–Kőszeg–Graz útvonalon Laibachba (ma Ljubljana Jugoszláviában). Válogatott foglyszállítmány volt, három gróf, négy pap, négy ügyvéd, egy megyei, két városi tisztviselő, két mérnök, három művész, egy nyomdatulajdonos, egy technikus, egy közhonvéd, egy pesti polgár és más öt pesti iparos. A grófok közt volt Batthyány Lajos miniszterelnök és Károlyi István. (Egyébként érdekes történetet beszél el Batthyány kiszabadítási kísérletéről Jánosházán.) Az elfogatások okai különbözők voltak, de a megtorló hatalom elvakultságára jellemzően olyan vétkekért, mint a nemzeti zászló elrejtése. Mások úgy kerültek a transzportba, hogy vendégként aludtak az egyik elfogandónál, s így összeesküvés gyanújával vették őket őrizetbe, de többen azt sem tudták, miért kerültek ide. Laibachból Pozsonyon keresztül Olmützbe kerültek, majd egy idő után Pestre, az Újépületbe. Itt ítélték húsz évre (valószínűleg – bár erről nem ír – a Március Tizenötödike c. lapban megjelent radikális cikkeiért). Még az Újépületben volt, amikor Batthyányt kivégezték; beszámol erről is.

A mű nagyobb részét az olmützi börtönének leírása teszi. Mint nem egyszer a magyar történelemben, a foglyok a magyar társadalom erkölcsi és szellemi elitjébe tartoztak, sok pap, ügyvéd, de püspök, akadémikus és koronaőr is akadt köztük. Joggal írhatta Barsi, hogy „minél több tiszteletreméltó úriembert zártak el mellettünk, annál inkább emelkedett az önérzetünk”. A börtönélet mindennapjainak leírása, a kis események fölértékelődése, a félhíreken vagy álhíreken alapuló képzelődések, a hasznos időöltésre való törekvésekről, a főzésről, a lakótér kiépítéséről, az

olvasásról és olvasmányokról szóló beszámolók valóban informatívak. Több megjegyzésre érdemes dolgot is említ. Pl. a látogatási engedélyt kapott női hozzátartozók nem hordhattak fekete ruhát, még ha családi gyászuk volt, akkor sem; a megbilincseltek mindent elkövettek, „hogy ez a vas ne sírjon-ríjon”, de még éjszaka sem lehetett egészen elnémitani; Czuczor Gergelyről mesélték, hogy kiszabadulván, a bilincset megvásárolta, drága emlékként vitte haza. A különböző időben odakerült rabok elbeszéléseiből tudták valahogy rekonstruálni a szabadságharc végnapjait, s végül az ezer változatban visszahallott vallomás az volt, hogy „újoncok, iskolázatlan újoncok voltunk mi mindnyájan, akik a forradalomban részt vettünk, a kormányzótól s kormánybiztosoktól kezdve a legutolsó községi jegyzőig, bíróig...”.

Barsi fogsága 1856. július 12-én ért véget, amnesztiát kapott. Emlékiratának külön érdeme az emberi tartás, az emberiség sokféle változatának leírása, a hátskeresés nélküli rokonszenves elbeszélő modor, mely az olvasmány hitelét és értékét növeli.

A kötet másik részét Berzsényi Lénárd honvéd ezredes képgyűjteménye alkotja. Berzsényi Aradról került Olmützbe, ugyanakkor szabadult, mint Barsi József. Hazatérve magával vihette a rabtársakról készült rajzokat, melyek egy része később a Nemzeti Képcsarnokba, onnan a Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokába került, más része a szombathelyi Savaria Múzeumban található. A kötetben közölt képanyagot megelőzik a fogságba került személyek (számuk 290) legfontosabb adatai (életkor, foglalkozás, ítélet, szabadulás); papok, polgárok, katonák, külföldi események résztvevői és a sáncfogságon levők szerint csoportosítva. A portrék mellett megtaláljuk az elérhető szükséges adatokat a képekről, az ábrázolt személyekről és utóéletükről.

Kitűnő gondolat volt ezt a gyűjteményt Barsi emlékiratával együtt adni közre, ugyanis hasznos informatív értékén túl mintegy illusztrálja Barsi művének szövegét.

Szabó G. Zoltán

Bene Sándor–Borián Gellért: Zrínyi és a vadkan.

Helikon Kiadó, Budapest, 1988. 138 l. (Labirintus)

Roppant nagy fába vágta a fejszjét a két, pályája elején álló kutató. Rövid könyvecskékükben nem kevesebbre vállalkoztak, mint hogy Zrínyi Miklós rejtélyes halálának történeti forrásait és irodalmát áttekintve megkíséreljék összefoglalni eddigi tudásunkat, illetve a legenda és a kultusz nyomába eredve, annak kialakulását és terjedését feltárva befogadástörténeti konzekvenciákhoz is eljussanak. Ismert és kevésbé felhasznált dokumentumokat szembesítenek egymással, hogy a vadászbaleset és az orgyilkosság-változat érveit, egykorú és későbbi előfordulásait számbavegyék, torzulásait és átváltozásait bemutassák. Munkájuk nyomán egyértelműen látathatóvá válik a Zrínyi Pétertől – az udvari történetíró hathatós segítségével – elindított törekvés: a véletlen, és a „Magyar Mars”-hoz méltatlanul kisszerű vadászbaleset a hőshöz méltóbb politikai színezetű orgyilkosság gyanúját öltse magára, s ez utóbbi szorítsa ki a köztudatból az előbbi.

Mindez aztán, a későbbi évszázadok során, a nemzeti függetlenségi programtól ösztönözve az udvar-ellenes érzelmek kifejezésére is jó lehetőséget nyújtott. Hiába foglaltak állást a vadkan-verzió mellett az irodalomtörténészek, a történetírás, az orvostudomány képviselői, a vadászat- és fegyverszakértők – a művészek és a közhangulat közvetlenebb alakítói a nemzeti érzésre hivatkozva a „kurucos” hagyományt, a politikai érdekű orgyilkosság koncepcióját éltették és terjesztették szélesebb körben.

A szerzőpáros az alapos, minden hozzáférhető adatot mozgósító nyomozásával minuciózusan feltárja, amit az eseményről a jelenlévők – másodkézből – az utókorra hagyományoztak, egyben kitekint a kortárs hazai és külföldi visszhangra, illetve az 1970-es évekig követi a legendaképzés folyamatát.

Nem csupán pontos, körültekintő, racionális esztrajzot kapunk tolluk nyomán, hanem érdekfeszítő eszmetörténeti olvasmányt is. Munkájuk jelentős érdeme még a haláleset rejtélyének tárgyilagos elemzésén túl, hogy Zrínyi politikusi tevékenységének, főleg az 1664-es esztendőben vállalt szerepének árnyaltabb képét adják az eddigi szakirodalomnál. A könyv legnagyobb részét író Bene Sándor jóvoltából mindez szellemes okfejtéssel, önálló állásfoglalást is tükrözve, élvezetes stílusban került az érdeklődő nagyközönség kezébe is. Amely, most már elétárván az összes érvet pro és kontra, e művecske alapján maga dönthet e kérdésben.

J. J.

Bertha Zoltán: A szellem jelzőfényei.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 206 l. (JAK-füzetek 34.)

A fiatal irodalomtörténész széles érdeklődési köréről tanúskodó kötetének első részében (válaszhelyzetek) az avantgárd törekvések elméleti háttéréről, egyén, közösség, művészet összefüggéseiről, Pap Gábor művészetelméleti előadásairól, Szócs István szemlélettágító munkájáról (*Selyemsárhajó*), a transzilvanizmusról, valamint a szlovákiai magyar irodalom helyzettudatáról olvashatunk.

Elméleti érdeklődés és megalapozottság, esztétikai és kritikai igényesség jellemzi Bertha írásait. Az értékelés és az értelmezés összekapcsolására törekszik még rövidebb bírálataiban is. Nem metaforizál, a szakszerű megfogalmazás pontosságára ügyel. Tudja, ő van az irodalomért, s nem az irodalmi mű – mintegy boncolásra kiszemelt áldozatként – a tudományért. A gazdag tematikájú második ciklus („Valahol otthon” – A lélek és a mű tájain) is bizonyítja, hogy a szerzőben megvan a hajlam és a képesség a különféle művészi törekvések elfogadására. A tolerancia, a különféle értékek tisztelete az írásmódok sokféleségének elismerését jelenti.

Bertha Zoltán igen gyakran a filozófia irányából közelít, a mű filozófiai háttérét vizsgálja. A kötet egyik legjobb tanulmánya („minden véges: megalkuvás”) Szilágyi Domokos költészetének elemzésében mutatja meg az ilyen megközelítés eredményeit. Itt éppen az irodalmon túli értet meg sok mindent a tisztán irodalmiból is. Az

avantgárd lírai formák, az elioti, Ezra Pound-i intarziás megoldások „a végesbe való bele nem törődés kínjára” vezethetők vissza. Ha helyzet-, szerep- és stílusjátékok sokaságára keresünk magyarázatot, akkor az önidentitásnak otthont, mozgásteret kereső szenvedélyre gondolhatunk. Az irodalomtudomány újabb módszereivel még nemigen közeledtek a Tamási-életmű felé. A *Szemponatok Tamási Áron világképéhez* című tanulmány a *Szűzmáriás királyfi* újszerűségét, másféle poétikai ötvözetét vizsgálja meg. Korábban a szakirodalom tétováságát olyan megállapítások tükrözték, mint például a „nem regény”. Hogy végül is minek a keveréke ez a mű, arra Bertha Zoltán így válaszol: „imádság, könyörgés, sirató, biblikus lamentáció, zsoltár, himnusz, legendaballada, zsolozsma, litánia, apokrif ének és ima, anekdota, adoma, mese és egyéb műfajok vonásai gyűlnek benne föl...” Szerzőnek fontos fölismerései vannak az elbeszélői nézőpontoszerkezetre, a folklorisztikus, mitologikus motívika rétegeire vonatkozóan is. A *Léttudat és meseregényben* az *Ábel* segítségével próbálja a Tamási-epikának a 20. századi regényalakzatok közötti kivételes helyét megjelölni. Ez a regény látszólag a modern mitizálás epikai formáival rokonítható, de Tamási lényegében nem a realista elbeszélésmódtól indul a mitologizáló intellektualizmus felé, hanem a népi-kollektív műformáktól közeledik a realizmushoz. Bertha fontos fölismerése, hogy Tamási „érzékfölötti messianizmusa” (a *Szűzmáriás királyfi*ban) a „megfogható társadalmiságon” kívülre teszi mindazt, amit például Szabó Dezső a konkrét determináció alá helyez. Ezért látja úgy, hogy „inkább Szabó Dezső-i út... az *Emberi színjáték* Németh Lászlójának az analitikus lélektaniségből kibomló gyakorlati, funkcionális, morális prófétizmusa. Szabó Dezső vitalizmusa és Németh László moralizmusa mintegy a társadalmiságon belül maradó történelmi igazságszolgáltatás; Tamási prófétizmusa és reménye pedig valami időn kívüli, mágikus, metafizikai igazságszolgáltatás: az emberi, népi és nemzeti megváltás transzcendentális ígérete.”

A *Megjegyzések a Szabó Dezső-kérdéshez* a nyolcvanas évek irodalom- és esztétörténeti vitájához kapcsolódik. De elemző írások sora foglalkozik Weöres Sándor, Hervay Gizella, Király László, Bodor Ádám, Vári Attila, Utassy József, Nadas Péter műveivel, valamint az erdélyi első Forrás-nemzedék prózájával. Az *Esélykeresés* című rész két írása a magyarországi és az erdélyi legfiatalabb nemzedék teljesítményeit értékeli.

Olasz Sándor

Bibliográfia Kisfaludy Károly születésének 200. évfordulója alkalmából.
Összeállította: Pál Éva. Zalaegerszeg, 1988. 38 l.

A hiánypótló összeállítás első része Kisfaludy Károly Magyarországon magyar nyelven, önállóan megjelent műveinek adatait tartalmazza.

A második rész a költő megzenésített verseiről készült kiadásokat gyűjti egybe. Az anyag: összesen 28 vers 27 zenész – többnyire múlt századi alkotók – általi megzenésítése. Itt egy kicsit bővebb részletezést is várhatnánk; például hivatkozást az esetleg megjelentetett kottákra, hangzóanyagra.

A harmadik fejezet a szakirodalomé. Az önállóan megjelent hazai, magyar nyelvű publikációkat találhatjuk itt meg. A folyóiratokban, újságokban közölt cik-
kekre nem terjedt ki a gyűjtés; ilyenek akkor kaptak helyet az összeállításban, ha
különlenyomat készült belőlük, illetve ha szerepelnek a korábbi Kisfaludy-szakiro-
dalom jegyzetanyagában, vagy az általános szakirodalmi bibliográfiában.

Néhány facsimile illusztrálja a fentebb említett hiányosságai ellenére is hasz-
nos kis füzetet.

O. G.

Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt.
I. Fönmaradt kötetek: 1. A–J. Kiadja Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 447 l. (A Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtárának Közleményei. Új sorozat 23. (98))

Nem az első olyan vállalkozás, amely Európa fejlett országaiban elképzelhe-
tetlen. A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* részletes, teljes példány- és szövegtör-
téneti jellemzése, a koraujkori teljes hagyatéki iratanyag áttekintése, vagy más ha-
sonló, a teljes történelmi Magyarországra kiterjedő, egy-egy nagyobb időszakot fel-
ölelő kutatási program a gazdag dokumentációval rendelkező nemzetek szakemberei
előtt mindig indoklást igényel. A legfőbb indok a program nem irreális voltára,
sajnos mindig a mi szegénységünk. Így van ez a Csapodi házaspár legújabb vállal-
kozása esetében is.

A Mohács előtti Magyarország olvasmányműveltségét két, a *Bibliotheca Hun-
garica* korpuszán belüli sorozattal szeretnék dokumentálni a szerzők: (1) levél- és
kézirattári források, amelyek a könyv előállítására, birtoklására, a vele való keres-
kedésre vonatkoznak; (2) az első kötetével most megjelent „Fönmaradt kötetek”.
Egyik sem előmunkálatok nélküli kutatási és kiadási program, s minden bizonnyal
a bibliográfia új módszerei adta előny (számítógépes nyilvántartások elérhetővé vá-
lása) és az idő ezen sorozatok újrakezdését fogja eredményezni.

Most azt a hasznos kézikönyvet vehetjük kézbe, amely az európai gyűjtemé-
nyek nyomtatott katalógusai alapján, illetve egy rész esetében autopsziára támasz-
kodva készült olyan kódexekről és nyomtatott könyvekről, amelyek jelenvolta az
1526 előtti Magyarországon bizonyítható, s erről a szerzőknek, vagy az általuk irá-
nyított adatgyűjtés résztvevőinek tudomásuk volt.

A kötetek leírása mai őrzési helyük szerinti alfabetikus rendben történik (A–J
1823 példány), s minden esetben tájékozódhatunk az egyes könyvekre vonatkozó
szakirodalomról is. A majdan megjelenendő K–Zs kötetek végére szerkesztendő mu-
tatókkal válik majd igazán használhatóvá ez a több évtizedes kutatómunka eredmé-
nyezte adattömeg.

Monok István

Bíró Zoltán: Saját út.

Eötvös Kiadó, Budapest, 1988. 96 l.

Bíró Zoltán *Saját út* című tanulmányában arra vállalkozik, hogy a magyar népfront-mozgalom reformokért küzdő társadalompolitikai szándékának 1945 utáni folytatását, vagy éppen tragikus útvesztőit vázolja. Bíró Zoltán Kovács Imre politikai és Bibó István politológiai munkásságában jelöli meg az igazi, nagy társadalmi vállalkozás következetes folytatásának heroikus kísérletét. Bíró felrajzolja az 1947-től már jól érzékelhető, a népi mozgalmat gátló, illetve később durván elutasító politikai-hatalmi akciókat. Kovács Imre ígéretes és sajátos törekvései következetessége révén jutott el arra a pontra, hogy végül is kilépjen az eredeti pályájáról leszorított és elnyomított Nemzeti Parasztpártból – állapítja meg Bíró –, hiszen egyre inkább aggasztotta őt az egész koalíció „balos” veszélyeztetettsége. Ezzel csaknem egyidőben, Bibó István – látva a kisgazdapártban jelentkező s hasonló módon riasztó jobboldali aktivitás erősödését – a kisgazdapárti magatartás kritikájára helyezte a hangsúlyt. Ennek ellenére Bibó István tanulmányai ellen a legfőbb támadást éppen a Magyar Kommunista Párt politikusai és teoretikusai indították. A két munkaspárt egyesülése, 1948 után pedig a magyar demokratikus pártkoalíció már úgy festett – írja Bíró –, mint egy őszi eső áztatta, csonka pártokkal és pártmaradványokkal „teledobált” roncs telep. Magyarországon azonban a koalíciós korszak vége nem a koalíciós kormányzás végét jelentette csupán, hanem a demokratikus kormányzás, a demokratikus társadalomirányítás végét is, ami nem jelentette egyúttal a magyar társadalomban élő demokráciaigény megszűntét is – összegzi tanulmányában Bíró Zoltán.

Cs. T.

Bodnár György: A „mese” lélekvándorlása. A modern magyar elbeszélés születése.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 456 l.

Bodnár György kötete rendhagyó monográfia. Anyagának mintegy fele Kaffka Margit életművének szisztematikus feldolgozása, ezt megelőzi egy terjedelmes, másfél száz lapos traktátus a századvég–századforduló magyar novellisztikájáról, a kötet zárószakasza a századelő magyar irodalomszemléletének vázlatos-szintetizáló ismertetése.

A kötet irodalomtörténeti hőse Kaffka Margit, akinek életműve régóta foglalkoztatja a szerzőt, s aki valóban több tekintetben a modern magyar epika és epikai megújulás kulcsszereplőjének tekinthető. Annak mondható életrajzi „esetlegessége” miatt: együtt indul és él a Nyugattal, de nem éli túl a világháborút, mint epikus pályatársai közül Móricz, Kosztolányi vagy Krúdy. Egyesíti magában a vidéki magyar élet mindennapiságát és a modernizmus lihegő kalandvágját. Életművének ilyen kiemelt tárgyalását az is magyarázza ebben az irodalomtörténeti és elméleti kontextusban, hogy jellegzetes minor poet (s ráadásul: nőíró) lévén talán jobban érzékeltetheti az irodalmi élet századelős „állagát”, mint Ady vagy Babits.

A Nyugat irodalmi előzményei vagy ahogy a szerző jelöli „a premodern magyar elbeszélés válaszüjtja” bemutatását, az ide fölvetett írók névsorát lehetne éppen bővíteni, lehetne tünődni azon, hogy egyikük-másikuk helyett kik érdemeltek volna meg hasonló vázlatos bemutatást, de ez a szűkebb szakkritika dolga. Az a nyitottság mindenesetre figyelemre méltó, amely egymás mellé meri sorolni a novellista Herczeg Ferencet és Thury Zoltánt, Justhot és Tömörkényt. Ez a bevezető szakasz éppúgy felhívás a kutatás számára, mint a zárófejezet: a századelő irodalomismertének, az irodalom kritikai és önkritikai tudatának monografikus feldolgozása egyre mellőzhetőbb szakmai feladat, különösen akkor, ha arra gondolunk: az újabb századvég mennyire és milyen mélységben épít az 1900-as évek elejének elbeszélés-technikai és esztétikai, sőt ontológiai tanulságaira.

Alexa Károly

Bodor Pál: Az olvasás ihlete. Irodalmi napló.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 389 l.

Kabdebó Lóránt egy 1984-es cikkében Bodor Pál életútját vázolja emlékeztet, hogy Bodor Pál anyai ágon a zenélő kutat alkotó s a Marosvásárhelyt színházat alapító székely Bodorok leszármazottja, apai ágon pedig csodarabbikig vezetheti vissza felmenőit. „Tipikus közép-európai származás ez – összegzi pályája sajátosságait Kabdebó –, jellegzetesen közép-európai sors; élete önmagában remekmű, tőle függetlenül is, de különösen úgy, hogy ő maga csiszolta, alakította ezeket a véletlen adottságokat.”

Bodor Pál igazi műfaja – mint kritikusi már többször egybehangzóan megfogalmazták – a széles olvasóközönséghez szóló, mert szólni tudó publicisztika. E műfaj legkiemelkedőbb egyéniségei között tartjuk számon. Most megjelent élvezetes irodalmi naplójegyzetei, sokak művelődését segítő és szolgáló publicisztikai írásai – szóljanak akár Pápai Páriz Ferencről, Herceg Jánosról, Majtényi Erikéről, Szilágyi Domokosról, Tudor Argeheziről, Markovits Rodionról, Szabó T. Attila halhatatlanságáról, Eugen Jebeleanuról, Veronica Porumbacuról, vagy Mészöly Miklósról, Lendel Júliáról, Csoóri Sándorról, Bálint Györgyről, Joyce-ról, Mrožekről, Robert Merle kolozsvári útjáról – a szerzők és műveik közvetlen bemutatásán, ismertetésén túl, valami másról is mesélnek. A kötet – összességében – a többnyelvű és különösen erős nemzetiségi tradíciójú Temesvárott megtanult és vállalt megértés, a (legalább) kettős etikai és szellemi kötődések és kötöttségek könyve.

Cs. T.

Bornemisza Anna megbűvöltetése. Boszorkányok Erdély politikai küzdelmeiben 1678–1688.

A tanulmányt írta és a dokumentumokat közreadja Herner János. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest–Szeged, 1988. 374 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 21.)

A magyar művelődéstörténetnek mindig jelentős forrásai voltak a boszorkányperek aktái. Belőlük olyan tudati, világnézeti, hit- és hiedelemtörténeti elemeket ismerhetni meg, melyekről egyébként aligha lehetne tudomásunk. Herner János ezúttal – Szádeczky Béla századeleji nagyszzebeni dokumentum-másolatait felhasználva és azokat saját kutatási eredményeivel kiegészítve – az I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem felesége, Bornemisza Anna elleni varázsló-rontó asszonyi praktikák rejtelmeibe igyekszik bevilágítani. Az egyébként is beteges, sok gyermekét korán elvesztő fejedelmi házaspár lelkiállapota, a fejedelmi trón ingatagsága, a „ligázó” főurak összeesküvései mind-mind azt az érzést válthatták ki a fejedelemasszonyból, hogy nyílt vagy titkos ellenségeik az életükre törnek. A bűnbakot az egyik összeesküvő, Béli Pál feleségében, Vitéz Zsuzsanna személyében találták meg, akinek politikai aktivitása, férjét ösztökélő fejedelemasszonyi ambíciója a kortársak előtt közismert volt. Még Bethlen Miklós szerint is „sok istentelen kegyetlenségével és a fejedelemségről boszorkányoktól való tudakozásával volt nagy oka ura veszedelmének”.

Ezért számolhattak vele Apafiék mint politikai ellenféllel, sőt, férje mozgalma idején valós riválissal. Ezért kellett őt is félreállítani, bebörtönöztetni – szamosújvári tömlőcéből csak a halál szabadította ki 1686–1687 fordulóján. Már 1679-től vallatnak ellene, a fejedelemasszony súlyos betegségét az ő rontásának tulajdonítván. Arról nem is beszélve, hogy Bornemisza Annát leginkább az ingerelhette fel, hogy „kevély, pompás asszony lévén, ritkán udvarolja vala a fejedelemasszonyt, mikor néha-néha udvarhoz megyen vala is, mentől cifrább köntösi valának, azokban öltözik vala, s kevélyen úgy mutogatja vala magát”. Nem csoda, ha a fejedelemasszony hiúságát sértette, féltékenységét felébresztette a több szempontból is rivális Béli: „mivel egészségtelen száraz asszony vala, nem is gyönyörködék soha a pompás öltözetekben, ha magánál szebb úriasszonyt látott, mindjárt a fejedelmet kezdte tőle féltetni, amelyért gyakran úgy meg is verte a fejedelem, ha mások ki nem vették volna keziből, talán meg is ölte volna” – jegyezte fel a krónikás Cserei Mihály.

Így aztán nem véletlen, ha Bornemisza Anna Vitéz Zsuzsannában találta meg legfőbb megrontóját. Tanú és terhelő adat is mindig volt kéznél, boszorkányokat is lefogtak, s ha az ítélmester, Alvinczi Péter óvatosan nem talál „akadályokat” – vagyis perdöntő bizonyítékok hiányát –, bizony a per sokkal súlyosabb kimenetelű lehetett volna. Valószínűleg így is csupán a vádlott halála szüntette meg a perfolymot.

Herner János alapos és körültekintő bevezetőjében, valamint a dokumentumokkal – levelek, vallatási jegyzőkönyvek, beszámolók – jól igazolja, hogy – ha tapadt is Béli nevéhez némi gyanú – valójában Bornemisza Anna súlyosbodó testi-lelki bajai, féltékenysége, elhatalmasodó elmebaja volt a tényleges oka a fejedelemisszony rossz közérzetének, és nem Vitéz Zsuzsanna rontó „igézetei”. Ezért érthetetlen a tanulmány végső következtetése: a Béli elleni *politikai* pert nem sikerült a *konceptió*s perek közé besorolnia Hernernek.

A dokumentumanyag tanulságait művelődéstörténeti esszévé kerekítve – szövegközlés nélkül – az ugyancsak 1988-ban megjelent *Rontás és igézés – Politikai boszorkányper Erdélyben 1668–1688* címmel az Interart Studiónál jelentette meg Herner János.

J. J.

Botlik József: Erdély tíz tételben (1918–1940).
Szerző kiadása, Budapest, 1988. 252 l.

Botlik József magánkiadású könyvét akkor tette közzé, amikor az Erdélyből menekülés az anyaországba (és tovább) már súlyos méreteket öltött, s amikor éppen e publicisztikai ihletésű Erdély-könyvek igencsak prosperáltak. (Végh Antal, Köteles Pál, s hosszan lehetne folytatni a sort.) A szerző által kiválasztott – világháború közötti – kor ez idő tájt még fehér foltnak számított a honi (s persze a keleti határon túli) történetírásban és publicisztikában egyaránt. A fájdalommal terhes (új) kisebbségi helyzet tragédiáit, útkereséseit, netán problémáit megírni barátságatlan és veszélyes tett lett volna a valahai szocialista táborban.

Botlik József történész szemmel, jelentős dokumentumanyagot használva közelít tárgyához, adatokkal, statisztikákkal dúsítja, teszi hihetővé feltételezéseit, gondolatait. A közvetlen sokk (Trianon) előtt áttekinti a román nacionalista mozgalmat, majd az új területi-etnikai hatásokat rajzolja meg. A román állam nemzetiségi politikájának taglalását követően a földreform súlyos megrázkódtatását vizsgálja, s itt természetes módon vonja látómezőnkbe a nagyszámú és érintett székelységet is. A politikai, irodalmi mozgalmak genezisébe is bepillantást kapunk, s mindezekkel együtt a kisebbségi létbe kényszerített magyarság értelmiségi és vezető elitjének szerepe, súlya, jelentősége sem kerüli el a szerző figyelmét.

A kötetet záró tartalomjegyzék előtt jelentős mennyiségű (380 tétel!) jegyzet-apparátus segíti, igazítja el az olvasót.

Baricz Zsolt

Budapester Cocktail. Literatur, Kunst, Humor 1900–1945.
Szerkesztette Ugrin Aranka, Vargha Kálmán. Corvina Kiadó, Budapest, 1988. 333 l.

Az utóbbi években napvilágot látott viszonylag nagy számú idegen nyelvű magyar irodalmi antológia közül elsősorban a válogatás tematikai szempontja miatt tűnik ki ez a kötet. A szerkesztők célja az volt, hogy a gyakorlati tájékozódást segítő útikalauzok bőséges kínálata mellé a budapesti utcák, terek hangulatát szemléltető olvasható anyagot adjanak a német nyelvű érdeklődők kezébe. A kötet erénye, hogy az irodalomkedvelő külföldiek számára jobbára ismerős nevek mellett (amilyen például Ady Endre, József Attila, Kosztolányi, Karinthy vagy Kassák) a század első felének széles alkotói skáláját vonultatja fel: Heltai Jenőtől Déry Tiborig összesen 36 szerzőtől közöl írásokat (29 fordító kitűnő munkáját).

A szépirodalmi szemelvények mellett emlékirat- és naplórészletek, illetve levelek segítségével idézi fel az antológia a város életének változásait meghatározó legfontosabb történelmi eseményeket. Amint a szerkesztők előszavából kitűnik, a válogatás során arra törekedtek, hogy irodalom, képzőművészet és humor hármasságának jegyében szemléltessék a koronként változó arcú város egyedi légkörének maradandóságát, valamint arra, hogy hozzájáruljanak a nagy életművek megértésének megkönnyítéséhez.

A kötet végén található mintegy húsz oldalnyi függelék a szerzők „életrajzi kislexikona”, amely műveik német nyelvű kiadásainak bibliográfiáját is közli.

Sarankó Márta

Csáky S. Piroska: Vajdasági magyar könyvek 1918–1941.

Forum, Újvidék, 1988. 196 l.

Csáky S. Piroska a jugoszláviai magyar könyv életének és történetének lelkes kutatója, azon kevés szakemberek egyike, aki a könyvészetet a művelődéstörténet szerves részének tekinti, s ilymódon kutatásai tárgyát a mindenkori társadalomtörténet függvényében képes látni. Első, nagy jelentőségű munkája 1973-ban *A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970* címmel jelent meg, s ennek bevezetőjében a szerző hangsúlyozza: „Kötetünk első kísérlet a jugoszláviai magyar könyvkiadás termékeinek számbavételére, bibliográfiai leírására”. Könyvészeti ismereteinek elmélyülésével most a könyvkiadás szempontjából hőskornak is tekinthető, jóval összetettebb időszak könyvtörténetét írta meg. Korunk jeles művelődéstörténészeivel együtt vallja, „nemcsak a könyvnek mint írott dokumentumnak a létrejöttét kell vizsgálni, hanem azokat a társadalmi viszonyokat is, amelyek létrehozták, és azokat a hatásokat is, amelyeket a művek kiváltottak a korabeli társadalom politikai és gazdasági, kulturális és erkölcsi életében”. Majd hozzáteszi: „A bibliológia vagy könyvtudomány a társadalomtudományok jelentős ága”.

E felismerések nyomán tekinti át a szerző a két világháború közötti időszak könyvkiadásának történetét. Szó esik nyomdatörténetről és könyvterjesztésről, kiadói törekvésekről és ízléstörténetről is, és a részkérdésekre adott válaszok együttese elénk tárja a kisebbségi szellem értékteremtő szándékát és önmegvalósító törekvéseit.

A kötet bibliográfiai fejezete 433 könyv és kiadvány leírását tartalmazza. Közül negyedszázad könyvtermése ez. Intézményes könyvkiadás nem lévén, a korszak könyvtermését magánkiadványok és a nyomdák jóvoltából napvilágot látott könyvek képezik. Ezzel együtt a bibliográfus szinte megoldhatatlan feladat előtt állt, lévén, hogy ma sincs olyan könyvtár vagy intézmény, mely a jugoszláviai magyar könyvek teljes gyűjteményével rendelkezne. A jugoszláviai magyar könyvtár létrehozása évtizedek óta napirenden lévő téma, de a gondolat felvetésénél és megfogalmazásánál messzebbre mindmáig nem jutottunk. Így fordulhatott elő az, hogy mintegy kéttucat könyvről és kiadványról a bibliográfia csupán másodlagos leírást közölhet, mivel ezeknek egyetlen példánya sem maradt fenn.

Csáky S. Piroska könyvtörténeti tanulmánya és bibliográfiája a kisebbségi magyarság szellemi életébe nyújt betekintést, egyszersmind helyzetképet is ad a közösség értékteremtő törekvéseiről. Ugyanakkor a könyv nyomán erőteljesen fogalmazódik meg a cikkbibliográfiák és a különböző repertóriumok elkészítésének igénye is.

Mák Ferenc

Csányi László: Somlyó György.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 192 l. (Kortársaink)

Somlyó Zoltán fiaként Somlyó György igen korán bekerült az irodalom vonzaskörébe, ismerte a nagy Nyugat-nemzedék szinte valamennyi tagját. Ő is korán írni kezdett, s mint választott mesterei, nem csupán egy műfajban, hanem többfelében is igyekezett maradandót alkotni. Nagy műgonddal készült versein, műfordításain kívül Csányi Lászlót ugyanolyan módon érdekli Somlyó prózája, esszéi és szerkesztői tevékenysége is. Ezt a rendkívül szerteágazó pályát nem könnyű bemutatni, s mivel a pálya még nem lezárt, nem is lehet végleges ítéletet mondani róla. A feladatot Csányi úgy oldja meg, hogy esszéisztikusan értékeli Somlyó pályájának egyes állomásait, az általa legfontosabbnak ítélt műveket (pl. a *Részletek egy megírhatatlan versesregényből* című versét, a költészetről szóló esszéit), mindvégig számon tartva a világirodalom klasszikusaitól és jeles kortárs alkotóktól kapott ösztönzéseit, gondolataik továbbgondolását, az európai költészet népszerűsítésére tett eredményes kísérleteit. A könyv – minden igyekezete ellenére – némi hiányérzetet hagy az olvasóban, a végső irodalomtörténeti értékeléssel nem is próbálkozik, s bizonyos műveket egyáltalán nem említ, és sokkal nagyobb hangsúlyt kapnak a világirodalmi példák és párhuzamok, mint a magyar irodalom érdekében végzett tevékenység.

R. T. O.

Cserbák András: Kalendárium-típusok a Néprajzi Múzeum gyűjteményében.

Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1988. 156 [103] l.

Szokatlan, de izgalmas és fontos művelődéstörténeti kiadvánnyal lepte meg az olvasókat a Múzsák Kiadó, Cserbák András kalendárium-faggató kötetével.

Egy lenézett – hogy ne mondjam – megvetett „műfaj” históriájáról, tipologizálásáról, s a múlt századok alatt kultúránkban „kifészkelt” helyéről értekeznek a szerző.

A tanulmány első része először a kalendárium 1849–1890 közötti szerepét vizsgálva föltehetően jogosan értékeli pozitívnak azt, különösen a szabadságharc leverését követő kábut, reménytelenséggel telt korban. Akkor, amikor szinte csak a kalendárium íródhatott magyar nyelven, és jelenthetett valamilyen kommunikációt

az atomizált társadalomban. (De visszatekintve a századelőre, vagy a megelőző századokba, vajon hány, pl. Bessenyei-kortárs kisnemes almáriomán töltötte be – a református bibliával együtt – a házikönyvtár szerepét?) Az első rész további írásai időben előrehaladva követik a „műfaj” csökkenő színvonalát és szerepét – egészen máig. Egy fontos tanulmány pedig a kiadványnak a népi kultúrában betöltött szerepét elemzi. A jegyzetek és a fölhasznált irodalom után az egészen más jellegű második rész a Néprajzi Múzeum könyvtárának és adattárának kalendárium-katálogosát teszi hozzáférhetővé. A kutatást megkönnyítő időrendi és nyomdamutató, valamint a raktári jelzet a gyors és pontos tájékozódást segíti. Az illusztrált szöveges részt kb. száz oldal érzékibb látnivaló követi: a kalendáriumok fotómásolatai így-keznek elérni, hogy „látva lássunk”.

Baricz Zsolt

Csokonai Vitéz Mihály: Költemények. II. 1791–1793.

Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Szilágyi Ferenc. Akadémiai Kiadó, 1988. 753 l., 18 t. (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei)

Annak idején, amikor kézbe vettük a Csokonai kritikai kiadás első kötetét, a kritika joggal üdvözölte úgy a munkát, mint a magyar filológiai kutatás kiemelkedő teljesítményét, sürgetve természetesen a további köteteket. Az első kötet olyan szakmai igényrel és alaposággal készült, amelynél alább a továbbiakban sem lehetett adni. Ez a magyarázata annak, hogy 13 esztendő kellett várnunk a második kötetre, amelynek kézbevételekor örömhöz egy fájdalmas momentum is társul: a sorozat szerkesztőjének, a Csokonai-kutatás kiváló művelőjének és inspirátorának, Julow Viktornak a neve gyászkeretesen tűnik fel az impresszumban. Egyedüli vigasz, hogy a szerkesztő munkatársaként szereplő s a második kötetet tető alá hozó Szilágyi Ferenc személyében az egész sorozat gondja méltó kezekbe került.

A sorozat első kötete a zsenigék, a diákkori próbálkozások Csokonaiját mutatta be. Jelen kiadvány már az önmagára talált, tematikájában, műfaji és esztétikai tájékozódásában egyre sokoldalúbbá váló költő izgalmas pályakezdő szakaszát prezentálja. Még jelen vannak az iskolai költészet hagyományaihoz kötődő versek, nemkülönben az egyre tartalmasabb alkalmi költemények, ám a most feldolgozásra került versanyag zömét és nagy újdonságát a közéleti érdeklődés felerősödését jelző remek szatírái, a magyaros énekköltés hagyományait továbbépítő kísérletei, főleg pedig máris gazdagon virágzó szerelmi tárgyú költészete alkotja. Az új költői termés háttérében egyrészt Blumauer ösztönzése fedezhető fel, akit – melleleg szólva – zseniális magyar tanítványa máris meghalad. Másfelől meg a Kazinczyval való kapcsolatfelvétel tekinthető olyan elhatározó momentumnak, amelynek nyomán tárgyban, ízlésben és műformában egyaránt szélesre tárul Csokonai költészetének palettája, s egyszersmind a legkorszerűbb tájékozódás markáns jeleit ölti magára.

A leltár 82 költemény, amely az előző kötet 87 darabja után most már 169-re növeli a kritikailag számbavett és feldolgozott művek számát. Valamennyi betűhív közlésben; s ráadásul szöveganyagában is hozva némely újdonságot. Jónéhány ko-

rábban neki tulajdonított versről kiderült, hogy törölni kell művei sorából. Ezzel szemben a korábbi kiadásokhoz képest két terjedelmes költeménnyel gazdagodott a Csokonai örökség: *Az én Életem* című 126 soros önéletrajzi elégiával, illetve *A' Sütés (A dagasztó leány)* című 144 soros „dévaj” költeménnyel. Ezek hitelességét a lehető legsokoldalúbb forrás-, szöveg-, verselési- és stilisztikai vizsgálattal argumentálja a szerkesztő.

Magáról a hatalmas terjedelmű filológiai apparátusról szólva mindenek előtt utalnunk kell az első kötet bevezető tanulmányára, amely számbavéve a Csokonai-textológia kérdéseit, az egész sorozat módszertani alapvetését végezte el. Erre a fundamentumra alapozva, jelen kötet filológiai apparátusát (a kötelező Rövidítésjegyzéket követően) *Csokonai költői pályakezdése (1791–1793)* című tanulmánnyal indítja, s ennek rendjén szembenéz a közölt versek legfontosabb filológiai problémáival (Kötetünk versanyaga; Kötetünk időrendje; Az 1791–1793-i versek formai kérdései; Az 1791–1793-i versek dallamai; Csokonai szövegeinek helyesírása).

Az egyes versekhez fűzött – az apparátus zömét alkotó – jegyzetek a magyar filológiai kutatásnak az utóbbi évtizedekben kialakult beosztását és legjobb módszertani eredményeit hasznosítja. Az általában szokásos alegységek (Kézirat, Megjegyzés, Keletkezés, Szövegkritika, Tárgyi és nyelvi magyarázatok, Zenei feldolgozások) mellett rendszeresen érinti a Verselés problémáit is, ami egy ilyen képrázatos formaművész esetében mindenképpen indokolt. Természetesen esetenként egyéb vonatkozásokat is (Fordítások, Illusztrációk) szemügyre vesz. Külön is kiemelendő a periódus főművéhez, a *Békaegérharchoz* kapcsolódó, monográfia számba menő 130 lapos jegyzetanyag.

Azt talán mondanunk sem kell, hogy a kötet sajtó alá rendezője a teljes Csokonai-irodalmat – s azon belül saját, a tárgykörbe tartozó publikációit – bőségesen és kiváló filológusi érzékkel hasznosította, s természetesen fejlesztette tovább. Műve nem csupán a filosz céh részeseinek nagy nyeresége, hanem más kutatási területek elkötelezettjei is haszonnal forgathatnák. Nézetünk szerint az alkotáslélektan kutatói végre nagyobb figyelmet fordíthatnának azokra a folyamatokra, amelyek egy-egy mű változatainak, különböző kidolgozásainak, kisebb módosulásainak ilyenszerű dokumentált feltárásából kirajzolódnak. Egy költőzseni alkotó munkájának titkát, a művet in statu nascendi lehet ellesni az efféle kiadványokban. S a Csokonai-életmű – ilyen alapos, feldolgozásban – ilyen vizsgálódásra kiválóan alkalmas.

Antal Árpád

Csoóri Sándor: Breviárium.

Válogatta, szerkesztette, a pályaképet és a bibliográfiát készítette Vasy Géza. Eötvös Kiadó, Budapest, 1988. 252 l.

A kiadó olyan sorozat első darabjának szánta ezt a kötetet, amely huszadik századi kiemelkedő alkotók műveit, műveinek szemelvényeit kívánja fiataloknak bemutatni. A magyarságnak törzsanyagához tartozó, esetleg az iskolai oktatásban még nem szereplő szerzőket népszerűsítő sorozat szellemi életünk egyik központi alakját,

Csoóri Sándort kívánja közelhozni az olvasókhoz. Erre Vasy Géza *A nemzet rebelise* című pályaképe tesz kísérletet, személyes olvasói élményeit ötvözi az íróról készült tanulmányok legfontosabb megállapításaival. Vállalja azt a köztudatban benne lévő, egyetértést és vitát egyaránt kiváltó véleményt, hogy „Illyés Gyula halála után idehaza éppen Csoóri Sándor az, aki a legteljesebben folytathatja, veheti át Illyés szerep- és feladatkörét: a nemzeti költőt, akinek dolga sohasem csak a költészetben akad”. A Csoóri-életművel rokonszenvező olvasók, kritikusok számára elfogadható a kiemelt versek, kötetek és az egyre súlyosabbá, izgalmasabbá váló esszék elemzése. A költő által vállalt eszmék, történelmi gondok, sorskérdések, az értelmiségi léttel, magyarság- és európaiságtudattal foglalkozó gondolatok minden gondolkodó kortársunkat foglalkoztatják, de a feltett kérdésekre többféle válasz is lehetséges. Csoóri számos kérdésben vállalta az úttörő, a rebellis szerepét, Vasy Géza ezt is rögzíti vallomások esszéjében. Hogy valóban meg tudja-e győzni minden olvasóját, s mindenkiben ki tudják-e váltani azt az olvasói élményt a kiválogatott Csoóri-művek, amelyet a szerkesztő szeretne, az kétséges. Az életművet figyelemmel kísérok, a költő nézeteivel azonosulók számára kellemes találkozás ez a kötet a legszebb, legjellegzetesebb művekkel, szemelvényekkel és az íróról szóló művek válogatott bibliográfiájával. Mégis érdemes elgondolkozni azon: élő alkotók esetében nem szerencsésebb-e a teljes, önálló kötetekre felhívni az olvasók figyelmét, életkortól függetlenül?

R. Takács Olga

Csorba Sándor–Takács Péter: Kölcsey és Szatmár megye.

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, 1988. 223 l. (Szabolcsi téka 6.)

A Kölcsey halálának 150. évfordulója alkalmából kiadott kötet öt tanulmányt és négy forrásközlést tartalmaz. A tanulmányok és a forrásközlések egy részének különleges érdeme, hogy a kutatók által kevésbé hozzáférhető, vagy kevésbé ismert megyei levéltári dokumentumok adatait teszik publikussá. A kötet első tanulmányában Takács Péter *A reformkori Szatmár megye* címmel voltaképpen *A szatmári adózó nép állapotáról* írt munka keletkezéstörténetéhez szolgáltat érdekes adalékokat. Szorosan a költő csekei tartózkodásának körülményeivel foglalkozik Csorba Sándor két tanulmánya, részben a csekei mindennapok, részben Kölcsey szellemi közegének tényeit tárgyalva. Árvizek, marhavész, rovarinvázió, elmaradt mezőgazdaság, birtokháborítási, osztozkodási perek, babonák, kolerajárvány stb. tették „változatos-sá” az élet mindennapjait. A tanulmány figyelemreméltó része a proportionalis, azaz a határfelosztó, vagy Kölcsey szavával birtoktagosítási ügyek tárgyalása, ugyanis ennek következtében történt az az 1837-es határfeldúlás, amely a költőt mintegy két évre termés és jövedelem nélkülivé tette. A gyakori áradások miatt egyébként is elzárt Cseke nem nyújthatott megfelelő szellemi környezetet a költőnek, ezt tehát a baráti levelezés, olvasás és később a patvaristák, vagyis a joggyakornokok társasága pótolta. Takács Péter Kölcsey táblabíróságairól értekezik. Informatív a bevezetés a

táblabírórság intézményéről. A kötet utolsó tanulmánya – szintén Takács Péter tollából *A teljességre törekvő lét etikai szintézise* címmel – a *Parainesis*től szóló írások számát gyarapítja. Csak sajnálni lehet, hogy a tanulmányok szövege alatt (végén) hiányzik a jegyzetapparátus.

A források között az első Csorba Sándor válogatása a Kölcseyhez írt levelekből a Ráday Gyűjtemény Szemere-tára alapján. A gazdag gyűjteményből Széchenyi István, Dessewffy József, Stettner György, Terray Károly, Abonyi István, Újházy László, Waltherr László és Vörös Antal leveleit közli rövid életrajzi bevezetőkkel. A többi forrásközlés Takács Péter munkája. Az első a követutasításokat előkészítő bizottsági jelentések közül egynek, a nevelésügyinek a szövegközlése (az 1831. június 5-i ülés alapján); a második *Akart-e Kölcsey alispán lenni?* címmel a tisztújító közgyűlések jegyzőkönyveinek (1837. június 6–7.) szövegközléseivel azt bizonyítja, hogy Kölcseyben valóban megvolt a szándék ennek a pozíciónak elnyerésére, de a főispáni manipulációk ezt megakadályozták. A kötet utolsó dokumentuma már a költő halála után, 1838. december 19-én kelt, ez a megye tiltakozó levele a költő emlékéet gyalázó, a Szion című lapban (1838. október 26-án) megjelent rágalmakra.

Szabó G. Zoltán

Csűrös Miklós: Pokoljárás és bohóctréfa.

Tanulmány Kálnoky Lászlóról. Magvető Kiadó, Budapest, 1988. 259 l.

A XX. század egyik legeredetibb, sokarcú és sokoldalú költője Kálnoky László, akire voltaképp csak a nyolcvanas években, költészetének látványos megújulása, a Homálynoky Szaniszló-féle történetek olvastán figyelt fel igazán a kritika és az irodalmi közvélemény. S bár a kötet végén elhelyezett, válogatott bibliográfia is ékesszólóan bizonyítja, hogy ez a költészet korántsem volt visszhangtalan, s Alföldy Jenő tollából korábban már monográfia is született róla, Csűrös Miklós tanulmánya mégis fontos, s hiányt pótló vállalkozás: teljes fényben, valóságos jelentőségében mutatja meg ezt az egyedülálló életművet.

A szerző megközelítése igen szerencsésen egyesíti a poétikai és az irodalomtörténeti szempontokat. Verselemzései plasztikusan rajzolják körül az egyes művek finomszerkezetét – a formai, stílári, verstani sajátosságokat. Ezekből a rendkívül gondos és beleérző mikro-elemzésekből rajzolódnak ki aztán meggyőző hitelességgel az életmű vonulatai, a Kálnoky-líra korszakai: a romantikus-szimbolikus ifjúkori líra után az érett férfikor költészete, a tragikus sorsszerűséget visszhangzó versek, majd a meglepő fordulat: a visszaemlékező, elbeszélő jellegű versciklusok. Csűrös Miklós ezen a ponton a gyökeres változás pontos leírása mellett a folyamatszerűséget hangsúlyozza. „A folyamatosság mozzanatát a világkép vonatkozásában annak is érzékelnie kell, aki Kálnokyban elsősorban a tragikus tapasztalatok költőjét, az érző ember kiszolgáltatottságának, parányiségének, az életidő rövidségének, az egzisztencia kínjainak, röviden: a 'létezés rémségeinek' megfogalmazóját látja és szereti.” A költői világkép, gondolkodásmód változásait folyamatában,

egységes egészként láttatja tehát a monográfia – ennek íve köti össze a „pokoljárás” és a „bohóctréfát” – a tragikum és groteszk komikum csak látszatra inherens szélsőségeit.

Csűrös igen invenciózusan és ugyanakkor filológusi alaposággal helyezi el Kálnoky életművét a magyar- és a világirodalom tágabb kontextusában, sokrétűen elemezve a hatásokat és párhuzamokat, valamint a versekbe kódolt utalásokat, rájátszásokat, Kálnoky játékos, parodisztikus hajlamának gyümölcseit. Fontos mozzanata az elemzéseknek az eddigi recepcióval való szüntelen szembesülés: a szerző támaszkodik a gazdag szakirodalomra, ám a legtöbb esetben átrajzolja az eddig kialakított képet. Méltatja a költő hatalmas műfordítói tevékenységét is, mely az életműnek kiszakíthatatlan és fontos része.

Csűrös Miklós tanulmányát nemcsak gondolatgazdagsága és alapos tárgyismere, hanem stílusának élvezetessége is arra predesztinálja, hogy ne csak a témában jártas szakemberek, hanem az érdeklődő, szélesebb olvasóközönség is haszonnal forgathassa.

Erdődy Edit

De Bie-Kerékjártó Ágnes: A magyar irodalom fogadtatása Hollandiában (1945–1983). Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1988. 284 l. (Studia Philologica Moderna 3.)

A reneszánsz és a reformáció koráig visszanyúló holland–magyar irodalmi kapcsolatok legújabbkori történetét taglalja e kötet, melynek kiadása annál is inkább örvendetes, hiszen először és eddig utoljára 1973-ban jelent meg Sivirsky Antal tollából olyan munka, mely a két ország kapcsolatát vizsgálja, pontosabban azt, hogy milyen kép élt hazánkról a 19. századi holland irodalomban. De Bie-Kerékjártó Ágnes hiánypótló kötetének jelentőségét emeli, hogy nemcsak egy eddig fel nem tárt korszak recepciótörténetét adja, hanem igen gazdag bibliográfiát nyújt a finnugrisztikával, illetve hungarológiával foglalkozó szakembereknek. Ez utóbbi fejezet a primer irodalom mellett bőszeges szekunder irodalmat is tartalmaz. A szerző – s ezt bibliográfusok értékelhetik igazán – az autopszia elvén alapuló címléírásokat készített, a kötetek számbavételéhez csak útmutatóként használva a Brinkman-féle holland nemzeti bibliográfiát és a hazánkban sajnos csak kevesek által forgatott Index Translationum kötetét. Az önállóan megjelent művek mellett 34 periodikum és 30, egy vagy több szerző írásait tartalmazó gyűjteményes munka analitikus feltárását is megtaláljuk e fejezetben. A szekunder irodalmat felsorakoztató részben igen átfogó képet kapunk az egyes szerzőkről szóló, az antológiákhoz kapcsolódó és az általános jellegű írásokról, továbbá mindazon tanulmányokról, melyek a két ország irodalmi kapcsolatait vizsgálják. Mindkét fejezete végén kronológiai regiszter található, mely újabb segédletet ad a befogadástörténet esetlegesség, politikai ok vagy tudatosság motiválta korszakainak elemzéséhez. A tételek következetes rövidítésekkel és utalókkal vannak ellátva, ami tovább emeli a jól áttekinthető szerkezetű, holland és német nyelvű összefoglalóval, valamint indexszel záruló kötet hasznát.

A recenzens kritikai észrevétele mindössze a teljesség igényével összeállított bibliográfiára szorítkozik. Jóllehet bevezető tanulmányában a szerző kiemelt hang-

súlyt fektet az ún. emigrációs irodalom vizsgálatára, könyvészetének e részében nem tud megfelelni kitűzött céljának. Hiányoljuk pl., hogy Arnóthy Krisztina a taglalt korszakban megjelent 25 könyve közül mindössze kettőnek a holland fordítását tünteti fel, holott e szám – a többes kiadásokat is ideértve – hat mű nyolcszori megjelenése lenne. Hasonló a helyzet Árvay Dezső felsorolt két köteténél is, ahol mindössze a 2., illetve a 11. és 13. kiadás leírását kapjuk, vagy Bátori Miklós *Ingemetseld* című művéénél, mely 1970-ben is megjelent. Mind-ezen példák azonban csak arra szolgálnak, hogy e vitathatatlan értékű munka használói tovább vizsgálódjanak a holland–magyar irodalmi kapcsolatok bőtermésű területén.

N. Cs.

De falsa et vera unius Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti cognitione libri duo. (Albae Iuliae) 1568.

Introd. by Antal Pirnát. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 393 l. (Bibliotheca Unitariorum II.)

A Fondation Bibliotheca Unitariorum támogatta sorozat második kötete annak a kulcsfontosságú műnek a közzétételére vállalkozik, amely óriási visszhangot váltott ki szerte Európában, s amely a kelet-közép-európai antitrinitárius mozgalom korai periódusának alapszövegeit tartalmazza. Elterjedtségére jellemző, hogy Ferencz József kutatásai alapján az RMNy 28 példányát tudta regisztrálni a legkülönbözőbb európai könyvtárakban. Jelentőségével tisztában voltak már a kortársak is, hiszen egyfelől több unitárius szellemű, latin vagy vulgáris nyelvű mű számára jelentett kiindulópontot, másfelől pedig tekintélyes európai teológusok vállalkoztak a mű egészének, vagy egy-egy részletének cáfolatára.

A reprezentatív kiadvány újraközlése remélhetőleg felélénkíti majd a további kutatómunkát. Kétségtelen ugyanis, hogy bár tekintélyes szakirodalom foglalkozik a mű megjelenési körülményeivel, forrásaival, eszmetörténeti jelentőségével (Borbély István, Kanyaró Ferenc, Konrad Górski, Kathona Géza, Pirnát Antal, Antonio Rotondo tanulmányai), a mű értelmezésében még ma is sok a megoldatlanság. Jellemző mozzanat például, hogy bár Kanyaró Ferenc már 1896-ban felhívta a figyelmet arra, hogy a munka nem 1567, hanem 1568 augusztusában jelent meg, erről a nemzetközi szakirodalom egészen a legutóbbi időkig nem vett tudomást.

Pirnát Antal bevezető tanulmánya egyszerre összegzi az eddigi kutatások eredményeit és közöl új meglátásokat. Így a nyomdászról szólván azt a hipotézist fogalmazza meg, hogy Raphael Hoffhalter 1568. március 2-án bekövetkezett halála után a nyomda munkálatait a velencei Faustinus Zenonus irányította. Ezt elsősorban arra alapozza, hogy az 1568–69-ben megjelent gyulafehérvári nyomtatványok közül több olyan példány maradt ránk, amelyeket Faustinus Zenonus az unitárius egyház befolyásos személyiségeinek (Trausner Lukács – Dávid Ferenc veje, Marosi Synyg János – székelyudvarhelyi unitárius lelkész) ajánlott. Ezzel, s nem Blandrata közreműködésével magyarázza azt is, hogy a második gyulafehérvári vita unitárius

jegyzőkönyvében Hunyadi Demeter neve Hugdaninus alakban szerepel. Ebből kinövéen azt is megállapítja, hogy a Raphael Hoffhalter halála és a nyomda erdélyi működésének megszűnte (1569 augusztusa) közötti időszakban zömmel latin nyelvű, névtelen, az esetek többségében a szerző nevét a *ministri et seniores ecclesiarum consentientium in Transylvania*-formulával helyettesítő kiadványok jelentek meg, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy külföldön is népszerűsítsék az antitrinitárius tanokat. Ebben a mezőnyben helyezhető el a *De falsa et vera*, amely összegző volta mellett azzal is kivételes, hogy az egyetértő lengyel és erdélyi egyházak közös álláspontját közli. Az elhelyezés során az előszó helyesbíti azokat az információkat is, amelyeket Sandius *Bibliotheca Antitrinitariorum*a közöl a gyulafehérvári kiadványokról.

A továbbiakban részletes elemzést kapunk azokról az egyházszerkezeti kerektről, amelyekben a protestánsok számára kibontakozott az erdélyi vallási tolerancia, egyben cáfolván azt a közkeletű vélekedést, hogy az 1568 januárjában Gyulafehérvárott tartott országgyűlés szentesítette volna a 4 „recepta religio” intézményt. Ezután Egri Lukács felléptének ismertetésével, s a Dudith-levelezés hasznosításával tárgyalja Pirnát, hogy milyen körülmények között jelent meg a kiadvány. A mű ideológiai mondandójáról megállapítja, hogy annak a Blandrata által folyamatosan kimunkált kompromisszumnak a dokumentuma, amelyet az evangéliumi parancsok és a korabeli társadalmi gyakorlat ellentétére érzékeny lengyel antitrinitáriusok és az elsősorban absztrakt dogmatikai kérdések iránt fogékony erdélyiek között teremtett meg. Közös volt ugyanakkor Krisztus preegzisztenciájának tagadása, és az Ótestamentum alárendelése az Újnak. Dudith álláspontjával összehasonlítva hangsúlyozza azt is, hogy a szentháromság tagadása nem valamilyen „religio naturalis” jegyében történt, hiszen Dávid Ferenc és társai a kinyilatkoztatásra, illetőleg a biblia betű szerinti értelmezésére hivatkoztak. Joggal emeli ki ugyanakkor azon fejezeteknek az utóélet szempontjából is rendkívüli fontosságát, amelyekben az antitrinitáriusok kijelölik saját helyüket a kereszténység történetében és önmagukat mint a reformáció betetőzőit határozzák meg.

Pirnát részletesen elemzi a műben közölt latin szövegek és az Erdélyben, illetve Lengyelországban közzétett magyar, illetve lengyel nyelvű munkák viszonyát is. Minden eddigi kísérletnél világosabban fogalmazza meg, hogy az itteniekkel párhuzamba állítható magyar és lengyel nyelvű műveknek nem a kötetben olvasható latin szövegrészek a forrásai, hanem ezek kéziratban létezett és terjesztett, de mára elvesztett korábbi változatai. Ez rendkívül termékeny Dávid *Rövid magyarázat és Rövid útmutatás* című művének, illetve Grzegorz Pawel munkáinak értelmezésekor. Úgy véli például, hogy a *Rövid magyarázat* alapjául szolgáló kéziratot latin szövegben még ott lehetett a magyarban mai napig is olvasható chiliasztikus elképzelés, s a kötetből Blandrata szerkesztői közbelépése iktatta ki.

A *De falsa et vera* nem közli, hogy az egyes fejezeteknek ki a szerzője. Az előszó itt is előrevizsi a kutatást azáltal, hogy egy Blandrata-levélből származó szövegpárhuzammal valószínűsíti: a János Zsigmondnak címzett ajánlás az olasz doktor munkája. A továbbiak esetében összefoglalja az eddigi kutatások által megfogalmazottakat, azon részek esetében, ahol Dávid magyar nyelvű munkái párhuzamba állíthatók a latinnal, őt valószínűsíti szerzőnek.

A hasonmás jól sikerült (az OSZK példányát vették alapul, a sérült címlap és néhány további oldal esetében az Österreichische Nationalbibliothek példányából kiegészítve), csupán a címlap után cserélődött fel két oldal sorrendje. A munka használatát névmutató könnyíti meg.

Balázs Mihály

„Debrecen, ó-kikötő...” – Árkádiától Európáig.

Jubileumi kötet dr. Tóth Béla nyolcvanadik születésnapjára. Szerkesztette Lenkey István. Debrecen, 1988. 85 l.

A nyolcvanadik évét betöltő tudós középiskolai tanár, Tóth Béla ünneplésére állították össze tisztelői e kis kötetet. Köszöntőjében Bitskey István végigtekinti az életutat és munkásságot. A debreceni Református Kollégium nagyhatású pedagógusa 1925-ben kezdett el publikálni, s életművében jelentős szerep jutott mind a régi, mind a huszadik századi magyar irodalom tanulmányozásának és megismertetésének. A hatalmas termésből az először 1944-ben Sepsiszentgyörgyön megjelent Tompa László-tanulmányt, majd a Debrecen, a „kálvinista Róma” és a puritanizmus viszonyát feltáró dolgozatot, végül a Félegyházi László festészetét elemző írást válogatta be a szerkesztő, hogy e tematikai változatossággal is érzékeltesse Tóth Béla érdeklődési körének tágasságát.

A kötetet ötvenhárom év publikációs termésének bibliográfiája zárja, amelyet ugyancsak a szerkesztő, Lenkey István állított össze.

J. J.

Diptychon. Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről 1986–88.

Összegyűjtötte Balassa Péter. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 271 l. (JAK füzetek 41.)

A kötet címadója a diptychon szó eredeti, latin jelentését (kettős írotábla) tarthatta szem előtt, amikor az 1986-os könyvhétre megjelent két regény, Esterházy Péter: *Bevezetés a szépirodalomba* és Nádas Péter: *Emlékiratok könyve* című művéről szóló tanulmányokat egybegyűjtötte – bár az egyik szerző, Radnóti Sándor szerint „Nádas és Esterházyt nagy tehetségük és talán az azonos olvasórétég szeretete rokonítja irodalmunkban és semmi más”.

Csordás Gábor bevezető tanulmánya az irodalom és irodalomértelmezés hagyományos – s némileg elavult – kettős felfogásából indul ki: a szakszerű olvasat, „amelyet egészében a szövegre irányuló figyelem jellemez”, s amely szerinte az Esterházy-művekről frott dolgozatok nagy többségét jellemzi, szembenáll az ún. „nyájas olvasattal”, amikor is a nyájas olvasó a művet a valóságra irányuló figyelemmel értelmezi. A két stratégia egyeztetésével alig kísérletezett valaki. Az Esterházy-kritikát más szempontból világítja meg Radnóti Sándor, amikor a bírálatokról kifejti,

hogy azok „minimális konszenzusra sem jutottak az értelmezés tekintetében”, ugyanakkor az értékelés „talán túlzottan is egyöntetű” a dicséretben, helyenként a felmagasztalásban. A közölt tanulmányok – talán Szegedy-Maszák Mihályét és Radnóti Sándorét kivéve – sem tekinthetők kivételnek. Műfajilag igen változatosak, esszék, eszmefuttatások és nagyobb lélegzetű műbírálatok egyaránt szerepelnek a kötetben.

Csuhai István Esterházy stílusáról, nyelvhasználatáról, idézettechnikájáról ír, melyet a róla szóló kritikák is átvettek, ily módon szövegszerűen is tükrözve tárgyukat. Vizsgálja, hogy a szövegek új elrendezése milyen többletjelentést adott, milyen új dimenziókat fedett föl a *Bevezetésben*. Végső megállapítása szerint a nyomdai kivitelezés vizualitása, a gondolatok liberális formába öntése a mű rejtvénytiszteletét erősíti, s ez az enigmatikusság – filológiaellenes. Kocziszky Éva a textualitás fogalmát tisztázva a *Bevezetés* eposzi jegyeit tárja fel.

Esterházy híres-hírhedt idézeteit vizsgálja Szegedy-Maszák Mihály. Az író széles skálájukat alkalmazza a stílusutánczától az átdolgozásokig, visszatérő motívumokig. A forrás megjelölése nélküli idézetek beépülnek a szövegbe, átértelmeződnek, megfosztódnak eredeti jelentésüktől, vagy éppen így teremődik új kapcsolat az idegen szövegek között.

A nyelvi-szerkezeti-műfaji kérdéseken kívül Esterházy regényének értékszempontú vizsgálata áll az elemzések középpontjában. Radnóti Sándor a nyitott és a zárt mű fogalmával közelíti meg a problémát, illetve Balassa Péter tanulmányaival polemizál, amelyek az Esterházy-művek metafizikai, vallásos háttérét elemzik. Bernáth Árpád véleménye szerint a *Bevezetésben* megjelenik az értékteremtő magatartás. Szegedy-Maszák Mihály a műben megjelenő értékviszonylagosságot és a különböző értékrendszerek egyenrangú szerepeltetését elemezve megjegyzi, hogy *A szív segédigéi* mintha éppen ezt a viszonylagosságot kérdőjelezné meg, s mutatna egy pontosabban nem körvonalazott bizonyosság elérése felé. „Talán ez a nehéz küzdelem is okozza... – írja a *Bevezetésről* –, hogy messze fölülmúlta gondolati mélység tekintetében azoknak a nyugati műveknek a túlnyomó többségét, amelyeket a posztmodern irodalom jelentős alkotásainak szokás tekinteni.”

Balassa Péter az *Emlékiratok könyvének* és a *Doktor Faustusnak* a párhuzamait vizsgálja a főhős melletti narrátor-szemtanú szerepeltetésében. Nádas regénye egyrészt rejtett polémiát folytat Thomas Mann-nal, másrészt a manni értelemben vett polgári hagyomány lezárásaként, összefoglalásaként is tekinthető. A regény alapproblémája az azonosulásra törekvő szerelem és a különbözősre ösztökélő szabadságvágy beteljesíthetlensége.

Boros Gábor Nádas színműveinek az egyes zenei műfajokkal való párhuzamára hívja fel a figyelmet; az *Emlékiratok könyvének* szerkezete a fuga építkezéséhez hasonlít.

Dobos István a megfigyelt, az elképzelt és az emlékezet által visszaidézett események összecsúsztatását, egymásra rímelését követi végig a regényben, s felidézi a vágyteljesülés lélektanán alapuló részleteket. Szerinte „a regény a metafizikától megfosztott személyiség önteremtési kísérletének csúfos kudarcáról ad hírt”.

Fogarassy Miklós megfigyelése, hogy a különböző eseményekben, az elbeszélők és szereplők történetében egyetlen én története játszódik le. Kis Pintér Imre „az Isten nélkül élő élet üdvösségesélyeit” és a kommunikáció lehetőségét látja a regény központi problémájának.

Thomka Beáta az *Emlékiratok könyvét* értelmezők nehézségeiről ír: „az értelmi síkra vetített tapasztalatot a befogadó nem mindig érzi kimerítőnek”, mert a mű „eltávolít minket a rációval, logikával, tudással, felkészültséggel kielégíthető értelmezési, kritikai válaszmodellektől”. Elemzése így az esszé műfajához közelít, „homiliái” töredékesek.

D. K.

„Diszharmonia és vakság”. *Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai*. Válogatta, a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta Fenyő Ervin. Helikon Kiadó, Budapest, 1988. 425 l.

Az 1860 májusában, a döblingi elmeógyógyintézetben tartott házkutatás során elkobzott iratok – Széchenyi István levelei, naplói és kéziratai – a bécsi titkos levéltárból csak az első világháború után kerültek az Országos Levéltár birtokába. A dokumentumok 1921-ben jelentek meg német nyelven, *Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka* címmel. A most kiadott kötetben először kerülnek nyilvánosságra magyarul ezek az iratok.

Elsőként *Az ausztriai sajtó* és a kötetcímadó *Diszharmonia és vakság* című kéziratos politikai röpiratot olvashatjuk, ezt követik az 1859 szeptemberétől íródott levelek és naplófeljegyzések, megszületésük sorrendjében. A *Napló* 1921-es német és 1978-as magyar nyelvű kiadását a szerkesztő összevetette az eredeti kézirattal, s az azokban előforduló pontatlanságokat, hibás olvasatokat kijavította. A kötetben szerepelnek – szintén első magyar nyelvű közlésként – a hatósági dokumentumok: rendőrségi utasítások, a megfigyeltetés, a kihallgatások, a házkutatás jegyzőkönyvei és a Goergen-per anyaga Széchenyi kezelőorvosának feljegyzéseivel. (A gróf öngyilkossága után a körülményeket kivizsgálták, s vádat emeltek az intézmény igazgatója ellen „az élet biztonsága elleni véték” miatt. A hatósági vizsgálat, s így a ránk maradt anyag különösen alapos és körültekintő volt, tekintve az ügy politikai jelentőségét és visszhangját.) A szövegközlések sorát Széchenyi Times-beli cikkei, az Akadémiához írott levele és egyéb dokumentumok zárják. A szövegek olvastán kirajzoló karkép és személyes dráma főszereplőit fotók, illusztrációk mutatják be.

Szót kell ejtenünk a könyv kivételes pontossággal és részletességgel összeállított, több mint száz oldalnyi jegyzetéről és mutatóiról. A kevésbé látványos és becsült, ám rendkívül időigényes kutatások révén a jelen kötet a kritikai kiadás színvonalán áll. Évtizedes pontatlanságokat helyesbít, a szakemberek számára gazdag, megbízható forrásként szolgál, az érdeklődő olvasónak pedig lenyűgöző kalauz Széchenyi István utolsó fél évének megértéséhez. Az összeállító Fenyő Ervin szándéka szerint így „mindenki maga döntheti el, mi történt azon a végzetes éjszakán, 1860 áprilisában, Gustav Goergen döblingi magántérbolydájának első emeletén”.

D. K.

Doboss Gyula: Hérakleitosz Budán. Tandori Dezső munkásságáról – 1983-ig.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 222 l.

„Béládi Miklós emlékének” – ez áll a kötet első lapján, jelezve, hogy a szerzőt Tandori pályájának követésére, művei értelmezésére elsők között az 1983-ban elhunyt irodalomtörténész biztatta, ösztönözte. Ez a kismonográfia az első kísérlet az igen sok műfajban tevékenykedő, termékeny szerző szerteágazó munkásságának nagyobb terjedelmű tudományos igényű feldolgozására. Nem könnyű vállalkozás ezt a vibráló, sokoldalú életművet bemutatni, Doboss Gyula nem is vállalkozik az 1983-ig megjelent összes mű részletes elemzésére, arra ilyen terjedelem kevés is lett volna. A legfontosabbnak ítélt művek értékeit, alapelveit kívánja megvilágítani. Kiemelt helyet kap az első verseskötet (*Töredék Hamletnek*) fontossága, a személyiség szerepe a későbbi versekben. Kimutatja a Tandori-epika neoavangárd vonásait, elmélyülten elemzi az esszéket. A nyelv és kompozíció izgalmas kérdéseit járja körül a *Sár és vér és játék* című regény kapcsán, bizonyítva az irodalmi játékok, játékosság kitüntetett szerepét; elemzi a Nat Roid álnéven írott krimiket, néhány lapot szentel a színműveknek is. A szerző értékeli Tandori sokoldalú kísérletező kedvét, pályatársaira gyakorolt, konkrétan kimutatható hatását, műfordítói bravúrait, s igen nagy várakozással tekint az 1983 után tovább terebélyesedő, kiteljesedő életműre.

R. T. O.

Dolgozók Lapja (1937–1938).

Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Sipos Péter. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 229 l.

A kiadáspolitikai szintjén érdemes megfontolni, melyek azok a dokumentumok, kéziratok, amelyek publikációs elsőbbséget élvezhetnek, hol áll fenn a veszélye annak, hogy – esetleg politikai vagy üzleti előnyökkel való visszaélés révén – aránytalanságok történhetnek a közzététel terén. Annak azonban aligha van értelme, hogy utólag vitassuk, vajon jól tette-e a Kossuth Kiadó, hogy teljes terjedelemben, reprint kiadásban újraközölte Sipos Péter sajtó alá rendezésében és előszavával a Dolgozók Lapja c. időszaki sajtóterméket. Ez, a különszámával együtt összesen 7 számot mért folyóirat 1937. április és 1938. június között a Kommunisták Magyarországi Pártja Prágában, a cseh kommunista párt segítségével kinyomtatott, és Magyarországon illegálisan terjesztett szócsöve volt. Az utólagos mérlegelésnek annál kevésbé van jelentősége, mert dokumentumgyűjteményről van szó, amely függetlenül attól, milyen mozgalomhoz, milyen politikai irányzathoz kapcsolódott, szerzőjének vagy szerzőinek milyen erényei vagy netán bűnei voltak, e műfaji hovatartozásánál fogva mindig is számot tarthat az utókor eleven érdeklődésére.

A Dolgozók Lapjának történeti érdekességet az a körülmény biztosít, hogy az illegális kommunista párt első orgánuma volt, amely azután készült, hogy 1936 augusztusában a Komintern feloszlatta a magyar kommunisták pártját, mintegy a Kun

Béla meghatározta irányvonallal való éles szakítás demonstrálásaként. Az új vezetőségnek az eddiginél sokkal nyitottabban és aktívabban kellett fellépnie a fasizmus elleni széleskörű társadalmi összefogás és a (régebben dühödten támadott) szociáldemokratákkal történő együttműködés, a munkás egység érdekében. A Dolgozók Lapja az új, népfrontos stratégia érdekében fejtett ki propagandát, ebben a szellemben igazította el az illegális párt tagságát.

A mai olvasó számára igen tanulságos (különösen a későbbi fejlemények, például a Molotov–Ribbentrop-paktum, s az elkövetkezendő évek náciizmussal kapcsolatos ideológiai változásainak ismeretében) ez az új pártideológia, s annak alkalmazása a korabeli hazai és nemzetközi politikai eseményekre. Különös tekintettel az ekkor folyó spanyol polgárháborúra, az ekkor zajló, nagy botrányt okozó moszkvai perekre és a hazai illegális párton belüli ellenzéki csoportokkal (Demény-csoport, a Weisshaus Aladár vezette frakció, Hartstein szervezete) történő leszámolásra.

Sipos Péter bevezető tanulmánya párttörténeti realizmusról tesz tanúbizonyítást, azaz a párttörténetírás szempontrendszerén sohasem átlépve, tartózkodóan, pragmatikusan kalauzolja olvasóját az illegális párt éles irányváltásával és a lap szerkesztésével, terjesztésével és tartalmával kapcsolatos kérdésekben.

Tverdota György

Dukai Takách Judit.

Gyűjtötte és szerkesztette Katona Istvánné. Sajtó alá rendezte Pallósiné Toldi Márta. Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely, 1988. 45 l. (Vasi életrajzi bibliográfiák 21.)

A költőné nyomtatásban megjelent műveit és a róla szóló irodalmat veszi számba a bibliográfia, leírásai időrendben sorakoznak és autopszián alapulnak.

Önálló kiadványok, a rájuk vonatkozó irodalom rögtön az egyes tételek után. Antológiákban megjelent egyes művek.

Folyóiratokban közölt művek. Feltűnő, hogy antológiákba sokszor és szívesen válogatták be Dukai Takách Judit verseit, a folyóiratközlések viszont elég gyér számúak. Ebben a részben az utolsó négy tétel megjelenési ideje: 1874, 1936, 1969, 1987, a két utóbbi a Vasi Szemlében látott napvilágot.

Szakirodalom, melyben az első tanulmány Takács Éva Honművész-beli 1833-as közleménye.

Dukai Takách Judithoz írott versek, levelek, majd a Tiszteletadás című rész tételei sorakoznak, melyek főként az 1907-ben tervezett szoborállítás gondoljaival foglalkoznak.

Két ismert arcképét is bemutatja a kötet, végül műveinek betűrendes mutatója és névmutató zárja az anyagot.

Sajnos, a kisterjedelmű munkában is elég sok a zavaró sajtóhiba: Dukai Takách Judit anyja nem 1911-ben halt meg, Kis János verse nem 1925-ben jelent meg.

Ny. J.

Elek László: Művelődés és irodalom Békés megyében II.

A XIX. század derekától az 1880-as évekig. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 1988. 387 l. (A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 13.)

A kötet Világostól az 1880-as évekig terjedő korszak Békés megyei művelődés- és irodalomtörténetét dolgozza fel. (Az 1985-ben megjelent I. kötetről ld. Hung. Ért. 1987. 3–4. sz. 41.) Szinte valamennyi írásban – érthető módon – szó kerül a Bach-korszak megtorló apparátusának különböző szintű és erejű ténykedésére. Ilyen a szabadságharc dalainak gyűjtéséről szóló felhívás sorsát nyomon követő tanulmány, vagy a színészeti emlékeket feldolgozó írás, mely bőséges egyéb adalékai mellett foglalkozik azzal is, hogy a hatalom miként próbálta ellenőrizni az egyes társulatok mozgását, programját és színészeit. Jókai „életem legszomorúbb napjai” egyikének nevezte, illetve akként tartotta számon az 1849-ben, menekülése közben Gyulán eltöltött idejét. De Békés megyével később sem volt szerencséje, amint a kötet róla szóló tanulmányából megtudjuk, mely részletesen ismerteti 1887-es orosházi választási kudarcát. Szinte ugyanilyen emlékek és tapasztalatok jutottak osztályrészül Táncsicsnak is. Erről a kötet egy másik, szintén jól dokumentált, alapos filológiai munkával készült tanulmánya számol be. Informatív a Petőfi két barátjáról, Bonyhai Benjaminról és Szeberényi Lajosról szóló írás (ide számíthatjuk a Greguss Ágost szarvasi működését bemutatót is), melyek közül e tekintetben az áruló barát, Szeberényi pedagógiai nézeteinek, törekvéseinek és konfliktusainak elemzése érdemel figyelmet. Felesége hozománya révén Békés megyei birtokos volt Eötvös József. A pusztaszenttornyai udvarházban írta a *Magyarország 1514-ben* című regényét, s egyéb, más műveinek vizsgálata során Elek László kimutatja, hogy Eötvös jól ismerte a békési embereket és életformájukat.

A tanulmányok után található az első és második kötet összevont névmutatója, mely az ilyen tudományos igényű munkáknál elengedhetetlen.

Sz. G. Z.

Az én Erdélyem. Domokos Pál Péter elmondja életét Balogh Júliának.

Szerkesztette Balogh Júlia. Vita Kiadó, Budapest, 1988. 122 l. (Életutak 1. Oral History Archivum)

Az Oral History Archivumban rögzített Életutak interjúsorozat nyomtatásban is megjelent első kötete Domokos Pál Péternek Az én Erdélyem című emlékezésvallomása az elvesztett, de szívében-érzelmeiben mindvégig megőrzött és megmaradó szülőföldről. A „szabálytalan emlékirat” – ahogy Balogh Júlia, „Péter bácsi” faggatója nevezi a könyvet – az interjú és a memoár műfajának érdekes keveréke. Nem igazi irodalmi alkotás, hanem a riporter – nyilván célzatos – kérdéseire válaszoló, magnószalagra mondott szerkesztett és rövidített szöveg. Nem elsődleges, de rendkívül fontos másodlagos történeti forrás, mely más adatokkal és forrásokkal összevetve-ütköztetve kiválóan hasznosítható akár a két

világháború közötti Erdély, a moldvai csángók és a bukovinai székelyek sorsának, történetének kutatói számára is.

Domokos Pál Péter színesen, érdekesen meséli el élményekben és eseményekben gazdag élettörténetét. Csíkból, Magyarország egyik legelhagyatottabb megyéjéből hatodik gyermekként indult, hogy budapesti tanárképzőintézeti tanulmányok után térjen ugyanoda, és mégis máshova, immár román felségterületre vissza. Bartók Béla egy mondatának hatására – miszerint a magyar nyelvterületen egyedül a Bákó környéki csángó falvakban nem végeztek még népdalgyűjtést – kezdte 1929-ben a csángók kultúráját és történetét kutatni. Kolozsvárott, majd – Észak-Erdély 1940-es visszacsatolását követően – a bukaresti magyar nagykövetségen dolgozott; tevékeny szerepet játszott a bukovinai székelyek Magyarországra költöztetésében (igaz, a visszakerült délvidéki területekre történő letelepítésüket – mint az 1944–45-ös események igazolták: helyesen – ellenezte). 1940-től 1944 őszéig volt a kolozsvári tanítóképző intézet igazgatója. 1944-ben Budapestre menekült, a Kultuszminisztérium osztályvezetője lett, majd a Kaffka Margit, és a József Attila Gimnázium tanára volt nyugdíjazásáig.

Nemcsak életútjáról, de a csángómagyarok körében végzett, a Kájoni Jánosról, a milkói kun püspökségről, a románok erdélyi térfoglalásáról folytatott kutatásairól, Márton Áronnal kapcsolatos személyes emlékeiről is lebilincselően mesél Domokos Pál Péter.

Bár megállapításainak egy részét ma már éppen az általa inspirált és megindult tudományos kutatások cáfolni látszanak, Domokos Pál Péter úttörő munkássága rendkívüli fontosságú: neki köszönhetjük, hogy a szélesebb olvasóközönség és a közvélemény is fölfigyelt a moldvai csángómagyarok történetére és gondjaira.

Ujváry Gábor

Eötvös József levelei fiához, Eötvös Lorándhoz.

Összegyűjtötte és a jegyzeteket írta Benedek Mihály. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 155 l.

Eötvös Józsefnek fiához, Lorándhoz írt leveleit csak másolatokból és csak részben ismertük mindeddig. 1982-ben rejtélyes módon (egy padláson heverő kofferből) előkerültek az elveszettnek hitt kéziratok; így az eddig publikált 42 levél kiegészült még kilencel, s az egészet – ahol kellett, a kéziratból korrigálva – közreadta Benedek Mihály.

Ezek a levelek nem pusztán az írói életmű adalékai, sőt elsősorban nem azok, hanem egy kivételes apa-fiú viszony dokumentumai. Ugyanakkor a kiegyezés utáni politikai közéletéről is találunk kegyetlen, de szellemes megjegyzéseket. S ezek rendkívül fontos kortörténeti adalékok. Például 1867. október 21-én Eötvös a következőképp jellemzi morális közérzetét: „Életem nagy része az undor érzete között folyt le, s valószínűleg így lesz végső napjaimig. Mert bármit teszek, mindazon ostobaságot és aljasságot, mely mindenfelől környez, nem tudom megszokni”. A következő levélben (december 12.) valamivel konkrétabban tér vissza erre: „Küzdeni naponkint az értelmetlenség ellen; fáradni, hogy azoknak szabadságot biztosítsunk, akik

arra ész-kedélyi tulajdonaik miatt képtelenek (...) oly foglalatosság, melynél a Dainaidák hordajának töltögetése nem sokkal kellemetlenebb lehetett.” Ezek után érthető a keserűség, ahogy utolsó levelei egyikében, alig egy évvel halála előtt ír: „Nemcsak kultúránk, de intelligenciánk sokkal alantabb fokon áll, mint valaha gondoltam, s így sokról kell lemondanom, mi életem reménye volt, legalább annyiban, hogy amit dolgozom, annak eredményét nem fogom látni.” S ezek egy kultusz-miniszter szavai.

A levelek fő témája azonban a nevelés, az életre, a tudományos munkára való felkészülés problémái. Figyelemreméltó, ahogy az eseti döntéseknél, tanulmányi programoknál is mennyire szem előtt tartja a személyiség alakulásának fontos tényezőit. Mikor arról akarja meggyőzni fiát, hogy ne aprózza szét magát különböző, össze nem tartozó tudományterületek tanulmányozásával, megjegyzi, hogy „Az ész maga a jellem kellő szilárdsága nélkül még senkit nagy tudóssá nem tett”. Hasonló pontossággal fogalmazta meg nevelési alapelvét, mely a reformkor nemes szellemét (harminc év múltán is) oly híven idézi: „Ha volt egy forró vágya szívemnek, valami, mit az isteni gondviseléstől kértem, az az volt, hogy fiam kitűnő ember, hogy a hazának hasznos és tisztelt polgára legyen”.

A leveleket szakszerű, alapos jegyzetapparátus kíséri, ahol a szöveg értelmezése kívánta, Eötvös Loránd leveleiből is közöl részleteket. Hasznosabb lett volna az összes fellelhető Eötvös Loránd-levelet közölni; egyrészt a szerző személye miatt, másrészt egy levelezés közreadása úgy teljes és értelmes, ha mindkét fél írása – ha fellelhető – közöltetik, hiszen így hasonló lesz ahhoz a párbeszédhez, melynek csak az egyik felét ismerjük.

Szabó G. Zoltán

Eötvös és Trefort.

Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Felkai László és Mann Miklós. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1988. 90 l.

A kötet Eötvös József születésének 175. és Trefort Ágoston halálának 100. évfordulója alkalmából készült. A közös kötetet a két szerző gondolkodásmódjának, műveltségének és politikai pályájának hasonlósága indokolja. Ez a művekből készült szemelvényes válogatás szinte kizárólag a nevelést és oktatáspolitikát tárgyaló írások, gondolatok gyűjteménye. A szemelvényeket egy hosszabb és informatív életrajzi bevezető előzi meg. Nehéz ilyen rövid terjedelemben egy olyan nagy és gazdag életműből, mint például Eötvösé jól válogatni, de ez a lehetőségig sikerült. A válogatásban szerepelnek regényből vett pedagógiai eszmefuttatások, törvényjavaslatok, gondolatok, aforizmagyűjtemények, naplójegyzetek vonatkozó szakaszai, valamint *A XIX. század uralkodó eszméinek* az oktatásüggyel, az oktatásügy központosításának eredményeivel foglalkozó fejezetének részei.

Trefort Ágoston munkásságából érthető módon a miniszteri beszédek, jelentések, beszámolók szövegeiből válogattak. Témái közoktatásunk helyzete, közoktatáspolitikai kérdések, az egyetemek építése, művészetpártolás stb. voltak.

Hasznos, ma is érvényes, mi több megszívlelendő gondolatok gyűjteménye ez a vékony kötet, méltó tiszteletadás a két kultúrpolitikus emléke előtt.

Sz. G. Z.

Eperjesi Jagadics István: A régi Zala irodalomtörténetéhez.

Előszó Győri László. Zala Megyei Tanács Kórház és Rendelőintézet, Zalaegerszeg, 1988. 63 l.

Zala megye kultúrája, irodalma is számos feledett értéket rejt, melyek újbóli felfedezése, feltárása fontos feladat. Az Eperjesi Jagadics István dolgozataiban „megtámasztott filológiai témák eredetiségükben az alkotó szellem rácsodálkozása összefüggésekre, akár mindennaposak, akár rég elfeledett könyvek sorait olvasván bukkannak fel” – írja bevezetőjében Győri László.

A tanulmányok levéltári forrásokra építve főképp a régi magyar irodalom egy-egy kérdéskörével foglalkoznak: Apáti Ferenc *Cantilenájával*, *Az vitéz Turi György haláláról* szóló ének szerzőségével, Csokonai Vitéz Mihály zalai ismerőseivel és barátaival (Sárközy István, Nagyváti János, Festetics György, Pálóczi Horváth Ádám), Kazinczy Ferenc és a zalai szabadkőműves páholy kapcsolatával.

A szerző mozaikokat illeszt egymás mellé a múlt örökségéből, melyekből új megsejtések, új összefüggések villannak fel.

Ny. J.

Az Est-lapok. 1920–1939. Repertórium. (1934–1936.)

Összeállította: Pesti Ernő. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1988. 538 l.

A Petőfi Irodalmi Múzeum színvonalas bibliográfiai tevékenységének köszönhető, hogy a napilapok repertóriumai sorozatában az Est-lapoknak immár sokadik kötete – föltehetően utolsó előtti – jelenhetett meg. A valahai első kötet öt éves intervalluma itt háromra zsugorodott, az évenként földolgozandó anyagmennyiség tehát jelentősen megnövekedett. A Pesti Ernő által összeállított kötetet a tartalomjegyzék és a rövidítések jegyzéke vezeti be. Majd az 1934–36 közötti évek irodalmi, kulturális, művészeti, periodikatörténeti cikkei – akárcsak korábban – most is következetes kronológiai sorrendbe rendeződnek. A szerkesztés koncepciója változatlan a korábbi kötetekhez képest: a megjelent szépirodalmi publikációk és azok bírálati, recenziói (műfajtól és értéktől függetlenül) a teljesség igényével vannak jelen a kötetben. Ezen túl az irodalmi élettel kapcsolatos történések (kötetünkben pl. Csinszka halála) fölvétele is fokozza a repertórium használhatóságát. A színház-, a film-, a zene- és képzőművészet fontosabb eseményei, bemutatókról, hangversenyekről szóló beszámolók, egy-egy művészeti ággal, illetve a magyar állapottal kapcsolatos összefoglaló igényű tanulmányok bújnak meg az időrend semlegessége mögött.

Kisebb súllyal, de a kulturális élet más szegmensei és az oktatás is jelen van a kötetben. A több mint félezer oldalnyi repertóriumot gazdag névmutató (személy, intézményi, társulati, alapítványi, díj, folyóirat stb.) zárja.

Baricz Zsolt

Az Est-lapok. 1920–1939. Repertórium. (1937–1939.)

Összeállította: Pesti Ernő. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1988. 427 p.

Tíz éven belül jelent meg az Est-lapok repertórium, utolsónak a záró három évé. A kötet szerkesztési koncepciója a 80-as évek elején publikált elsőhöz – és persze a későbbiekhez – képest sem változott. Forrásul az Est-lapok: Az Est, az Est hármaskönyve, a Magyarország és a Pesti Napló szolgáltak. A felsorolt periodikák szépirodalmi írásai, a művészetekkel (zene, képzőművészet, film és színház), a művészeti közélettel, a kultúrával és az oktatással foglalkozó cikkek, tanulmányok szolgáltatták a szerkesztői munka alapját, amely a kronológiát (év, hó, nap) választotta alapvető rendező elvül. Így hát művészetek, műfajok, s a forrásul szolgáló periodikák nem együtt, de ezer helyen lelhetők föl, persze tételszámmal megfejelve, hogy a kötetet záró kombinált névmutatóban (ez Madár Lajos alapos munkája) visszakereshetővé váljanak. Hogy Pesti Ernő hatalmas vállalkozását grandiózusságához méltón lehessen fölhasználni, ehhez javasolta még az első kötet megjelenésekor Varga Katalin recenzor, hogy a zárókötetben kapjon helyet egy tárgymutató. Eme fontos óhaj sajnos nem talált megvalósítóra. Vagy talán ezután jön az „igazi” zárókötet, egy összevont név- és tárgymutató?

Baricz Zsolt

Évszázadok kultúrája a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában.

Szerkesztette: Fekete Gézáné. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Budapest, 1988. 169 l.

„Látványos” könyvvel lepte meg olvasóit az MTA Könyvtára: egy képes albummal. Mindezt annak okán, hogy új épületbe költözhetett, kinővén a korábit. Ezzel persze kétszeres örömet okozva azoknak, akik látogatói és olvasói is a nagyműtű intézménynek, beteljesítve az alapító Teleki József óhaját, aki „a haza összes polgárainak a használatára szánta”. A kétmillió állományból válogatott kötet igyekszik reprezentálni részként az egészet: az alapítók könyvtárát, a későbbi híres és meghatározó adományokat (pl. a világhírű orientalisztikai tárgyúakat), az egész világra kiterjedő kiadványokat, kiadványcseréket (ehhez még egy földrajzi lajstromot is közöl), a vételt, a kötelempéldány útján elértet, az állománykatalógusokat. De az igen gazdag külföldi folyóiratgyűjteményből is válogat. A legizgalmasabb és leglátványosabb fotók a muzeális ritkaságokból, a tudománytörténeti érdekességekből, a különlegesen szép művészi kötéstáblákat és remek illusztrációkat megőrző könyvekből

kerültek ki. A faksimile kiadások és a nem-hagyományos dokumentumok között is lelhetünk különlegességeket. A képes album a könyvtár őreinek fényképével kezdődik, így stílszerű is a búcsú: a záró képsorok a bibliotéka otthonait mutatják be.

A 306 szemgyönyörködtető fotót a magyaron kívül angol nyelvű eligazító szöveggel is ellátták, növelve a kiadvány reprezentativitását.

Baricz Zsolt

Fábry Zoltán összegyűjtött írásai. 7. kötet. Újságcikkek, tanulmányok (1954–1955). Összeállította Fónod Zoltán. A jegyzeteket és a mutatókat írta Alabán Ferenc. Mádách Könyvkiadó, Bratislava, 1988. 443 l.

Ebben a kötetben Fábry irodalomkritikai, publicisztikai munkáit gyűjtötte össze a szerkesztő. Mint tudott, Fábry érdeklődése 1954 körül fordult ismét az irodalom felé, s ettől az időtől vállalkozott a csehszlovákiai magyar szellemi, irodalmi termés komplex értékelésére és kritikai felmérésére. Esztétikai rendszert nem dolgozott ki, de az „élménykifejezés meggyőző hangsúlyozásának” igénye kritikáiban szervesen összefügg a valóságirodalom esztétikájával, a realizmus követelményrendszerével.

Kritikusi tevékenysége nemcsak a csehszlovákiai magyar irodalomra terjedt ki, foglalkoztatta a cseh és a szlovák irodalom is, s már ekkor figyelmeztetett – a kortárs szlovák irodalomban tapasztalt – frázis és pátosz veszélyére. A magyar irodalommal kapcsolatos írásai egy-egy jubileum alkalmából főként klasszikusainkkal foglalkoznak, a külföldi irodalom „haladó” alkotóinak munkásságát újságcikkekben ismerteti (Romain Rolland, Anatol France, Ilja Ehrenburg stb.).

Ez a kötet is bizonyítja, hogy Fábrynál az írás főként etikai szempontok szolgáltatója, a közlemények összegyűjtésének és megjelentetésének elsősorban történelmi és emberi hitelük miatt van időszzerűsége.

Alabán Ferencnek az egyes írásokhoz kapcsolódó jegyzetei feltűntetik az első megjelenést, s viszonylag jó szó-, kifejezés- vagy szállóige-magyarzatokat is adnak, s a szükségesnek vélt helyeken történelmi eseményeket is megvilágítanak. A Névjegyzék kiegészítő magyarzatokkal valóban azokról a személyekről igyekszik bővebb ismeretet adni, akiket kevésbé ismerhetünk; Thomas Mann vagy Lev Tolsztoj csak évszámaikkal szerepelnek, s ugyanígy Julius Fučík is, akiről ismereteink mára már kissé megcsappantak.

Ny. J.

Ferenczi László: A remény zuhatagja.

(A felvilágosodás változatai.) Kozmosz, Budapest, 1988. 182 l. (Az én világom)

A kötet a 18. század korszakfordító jelentőségét mutatja be francia és magyar irodalomtörténeti esszékben. Háttérként felrajzolja a legfontosabb történelmi és politikai eseményeket is, minden jelentős eszmeáramlatot jellemez, majd kiemeli az

általa is legfontosabbnak tartott Voltaire alakját, s az ő művein, gondolkodásán keresztül világítja meg a felvilágosodás francia változatát. Eposzát, az epikus költészetéről szóló esszéjét és *Candide* című regényét, valamint az író önéletrajzát, emlékiratait hozza közel a fiatal olvasókhöz, de a szakember számára is van néhány új felismerése. A 18. századi francia költészetéről szóló fejezet kitűnő idézetekkel, portrékkal, művelődéstörténeti anyaggal bizonyítja állításait, s kelt érdeklődést a francia kultúra iránt. Az utolsó rész a 18. századi magyar költészet nagyívű áttekintése, magyar irodalmat tanítók számára bármely országban és bármely iskolatípusban nagy segítség e kor jellegzetességeinek bemutatásában. Érdemi mondanivalója van a műfordítás korabeli szerepéről, elveiről is. Eleven Kazinczy-portróján kívül a korszakkal foglalkozó kutatás legújabb eredményeit tárja elénk az irodalom- és történetiszemléletről adott összefoglalójában. A történelmi témák megjelenéséről, fontosságáról szólva nemcsak a korszakot jellemzi, hanem előreutal a magyar irodalom későbbi alakulására is. A felvilágosodás korának alapos ismerete nélkül sem világirodalmi műveltség, sem kapcsolattörténeti kutatások nem képzelhetők el. Ferenczi László könyvtanulmánya jó kiindulópont a fiataloknak, s gondolatébresztő összefoglaló a szakembereknek. A kötetet a magyar nyelvű szakirodalomból vett válogatott bibliográfia egészíti ki.

R. Takács Olga

Forradalom után – kiegyezés előtt.

A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Németh G. Béla. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. 637 l.

Kétség nem férhet hozzá – noha ezt a tény a tudomány- és politikatörténet aligha fogja visszaigazolni –, hogy a nyolcvanas évek ilyesféle tanulmánykötetei komoly mértékben hozzájárultak azokhoz a történelmi változásokhoz, amelyeket az ezredfordulón Magyarország megért. Több tekintetben is, bár szinte észrevehetetlenül. Hozzájárultak ahhoz, hogy a humán értelmiség – egyelőre még szakmai körökben – összeszerveződjék, történeti-szakmai muníciót kínált a politikai mozgalmak artikulációjához. Különösen érvényes ez a polgárosodás kérdéskörére és a művelődéstörténetre mint szakstudiumra. Természetesen ez a mélyebb jelentés és érvény csak utólag mutatkozik meg, de akkor oly erősen, hogy nem lehet említetlenül hagyni.

A jelen kötet értelmezései nem allegóriák természetesen, hanem korrekt témafeldolgozások. Ám tárgyválasztásuk, együttlétük mindenképpen sugalmazza a mélyebb és/vagy átpolitizálható értelmezést is. Ebből a szempontból különös figyelmet érdemelnek azok a darabok, amelyek a magyar középosztály és értelmiség múltjának egy-egy szegmensével foglalkoznak, illetve azok, amelyek a soknemzetiségi együttlét korabeli dilemmái közül választották tárgyukat. Nem is beszélve a filozófia- és eszmetörténeti dolgozatokról, melyeknek szellemi centrumában a polgárosodás századközepi – s már ekkor is erősen vitatott – eszmerendszere, a liberalizmus áll.

A kötet – melynek szerzői zömükben a korszak kutatóinak középgenerációjából válogatódtak – azért is figyelmet érdemel, mert a gyakorlatban és nem spekulatív úton

kísérli meg kitapogatni a művelődéstörténetbe sorolható tárgyköröket. Irodalom, kritika, irodalmi intézmények, nyelvészet, a képzőművészet és ezen belül az építészet eszmeháttere, az értelmiség strukturálódása és szellemi iránykeresése, a középosztály, a kor filozófiai irányai, egyháztörténet és ideológia összefüggései, nemzetiségi problémák, egészségügy és iskolatörténet – íme, a kötet tematikája, amely egyfelől továbbgondolásra és bővítésre érdemes, ám mindez nem érinti a tanulmányok javának érdemleges voltát.

Alexa Károly

Fráter Jánosné: Az MTA Könyvtári Bizottságának iratai, 1866–1949.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 146 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Új sorozat 29/95).

A könyvet a szerző a tulajdonképpeni első magyar akadémiai tudományos intézet, a könyvtár érdekében létrehozott Könyvtári Bizottság üléseinek jegyzőkönyveiből, előterjesztéseiből és egyéb irataiból állította össze, ezért tudománytörténeti jelentősége van a közreadásnak.

Ha a bizottság működését a kezdetektől – 1865-től – végigkísérjük az utolsó dokumentumig – ez 1949-ből származik –, a magyar tudományosság színe-javának pantheonjába lépünk: Arany Jánostól és Toldy Ferencről Jedlik Ányoson, Hunfalvy Pálon át Kodály Zoltánig, sőt – az élők közül – Keresztury Dezsőig.

A dokumentumok hű tükrei annak is, hogy milyen aktivitással (s megbecsüléstől övezve, vagy annak hiányában) működött a Bizottság, mikor voltak mélypontjai, kik „tüntettek” távolmaradásukkal az ülésekről. (Volt, aki tíz év alatt egyszer sem jelent meg!)

Természetesen a konkrét munkáról olvashatunk legtöbbet, arról, hogyan látta el feladatát, pl. a könyv- és folyóiratvásárlást, a csereügyleteket, ajándékozásokat, egyéb szolgáltatásokat stb. Hogyan gondozta tehát a tudós utókor az 1826-ban a Teleki család alapította gazdag és igényes könyvtárat. A kiadványt alapos, részletes előszó vezeti be. Az utolsó, a 70. dokumentumot (az MTA öt éves tervének könyvtári vonatkozásai!) jegyzetek követik, majd rövidítések jegyzéke, végül iratmutató.

S ne feledkezzünk meg az illusztrációkról sem: könyvtármokról, titoknokokról, bizottsági tagokról készült múlt századi fölvételek segítenek „korhűvé” tenni a könyvet.

Baricz Zsolt

Gálos Magda: Justh Zsigmond művelődéspolitikai törekvései.

Szerkesztette Szabó Ferenc. Békéscsaba, 1988. 38 l. (Új Auróra Kiskönyvtár)

A szép kiállítású kis füzetet Justh Zsigmond (1863–1894) születésének 125. évfordulójára adta ki a Békéscsabai Városi Tanács, a Megyei Múzeumok Igazgatósága és az Orosházi Városi Tanács Művelődési Osztálya.

Az író irodalmi hagyatékát mára már méltóképpen becsüli az irodalomtörténet, de népműveléssel kapcsolatos úttörő tevékenységét ilyen részletességgel még nem tárta fel senki, mint Gálos Magda. E munkában felhasználta Justh kéziratok hagyatékának minden fontos dokumentumát, s érdekesen írja le a külföldön kiművelt arisztokrata ifjú szervező tevékenységét: művészetpártoló kör létrehozását (Műpártoló Egyesület néven működött egy rövid ideig), a pesti szalonokra vonatkozó terveit, az irodalmi lapok színvonalának emelését célzó elgondolásait. Terveiről leveleiből értesülhettek nemcsak barátai, de most az utókor is. A század végén egyre több időt töltött falujában, a parasztok között (Szabad-Szenttornyán), bekapcsolódott az Olvasókör munkájába, majd parasztszínházat szervezett. A tanulmány ennek a kezdeményezésnek szenteli a legnagyobb teret, s a már eddig tudott, ismert tényeket, adatokat újabakkal egészíti ki a levelezésen kívül az 1975-ben előkerült *Album* néven említett gyűjtemény alapján. Részletesen beszámol az összes bemutatóról, azok visszhangjáról, a színeszokról, a rendezésről, díszletekről, jelmezekről, a közönségről, az előadások kritikájáról, az író által meghívott vendégek élményeiről. Érinti Justh azon törekvéseit is, amellyel a franciáknak kívánta a magyar kultúra egyes eredményeit bemutatni.

A tanulmányt a Justh-filológia értékes részét alkotó 112 jegyzet egészíti ki és korabeli fotók illusztrálják.

R. T. O.

Gazda István: Könyvkereskedők a régi Váci utcában a pesti könyvnyomtatás első száz évében.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 115 l.

A nagynevű és elhivatott tudománytörténész „emichi ajándékot” nyújt át hűséges olvasóinak a Váci utcai Akadémiai Könyvesbolt újjászületése „ürügyén”: az elhíresült pesti sétálóutca könyvkereskedőinek, kiadóinak, könyvnyomtatóinak első száz éve históriáját dolgozza föl nagy erudícióval, élvezetes „csapongással”, gazdagon dokumentálva. Ahol az lehetségesnek látszott – levéltári forrásokra támaszkodva –, tévhitet oszlat el, vagy éppen érdekes nóvumokat hoz napvilágra. A török kiűzése utáni időktől követi a históriát, s 1748-tól a magyar könyvkultúrában oly jeles helyet kiérdemelt neveket követ útjukon, mint Mauss, Weingand, Kilián, Hartleben, Lampel, Eggenberger, Trattner, Wigand Ottó, Heckenast Gusztáv. Egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy ez az egyetlen utca nemcsak a pesti könyvkereskedelem ringatója, „de a hazai művelődéstörténet nagy titkainak tudója” is. A haza e jeles férfiainak könyv- és zeneműkatalógusai is lehetnek izgató olvasmányok a kultúra búvárlója számára, de érdekes bepillantani a 18. század könyvkereskedőkre vonatkozó paragrafusai is. Legendaoszlató sorokat szentel a szerző a cenzorok (vagy egyes cenzorok) műveltségének, tevékenységének. (Verseghy és Horváth Mihály is folyamodott budai cenzorságrt!) Ugyanakkor – az érem láthatóbb oldala – mai „könyvesek” idegeit is borzolhatnák azok az akciók, amikor a cenzori testület

főlként tagjai tiltott könyvek után szaglászva riogatták a kereskedőket Pest-szerte. Ezek hatására (is) hagyta el a várost a Kazinczyval levelezésben álló, Kisfaludyt, Wesselényit, Széchenyit kiadó Wigand Ottó. A könyvkereskedelmi, nyomdászattörténeti, kiadói adatok mellett gazdag irodalmi, kultúrtörténeti, de város- és építészettörténeti sétára is invitálja Gazda István a tisztelt olvasót.

A mutatók, a gazdag irodalom, a jegyzetek további olvasásra ösztönözhetnek, az illusztrációk, fotók dokumentumai pedig segítenek, hogy „látva lássunk”, bepilantsunk e történelmi körbe.

Baricz Zsolt

Gregorius Gyöngyösi: Vitae Fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli primi eremitae. Ed. Franciscus L. Hervay. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 252 l. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova. Tomus XI.)

Thuróczy János *Chronica Hungarorum*a példáját követve (?) Gyöngyösi Gergely munkája is először magyar fordításban jelent meg, s csak ezután készült el a kritikai szöveget közlő kötet. Ebben az esetben ez ugyan nem okoz nagyobb gondot, hiszen a fordítás arról a Budapesti Egyetemi Könyvtárban lévő másolatról készült, amely a kritikai kiadás alapja is lett. Általánosságban azonban nem igazán üdvözlendő a jelenség.

Az előszó, amelyben Hervay Ferenc a pálos rend XVI. századig tartó történetének tömör vázlatát, Gyöngyösi életrajzát, műveinek ismertetését és a kritikai kiadás során alkalmazott szövegfilológiai elveket foglalta össze, ezúttal – a sorozat többi kötetétől eltérően – nem latinul, hanem németül jelent meg. Helyesen. Valljuk meg, a latin előszót íróján kívül alig olvassa el valaki, s nemzetközileg is használhatóbb a könyv, ha kísérőszövegei világnyelven íródtak.

Gyöngyösi Gergely (1472–1545) a pálos rendbe Szombathelyi Tamás priorsága idején lépett, Lórántházi István priornak pedig már titkára volt. 1512-től 1519-ig Rómában élt, tökéletesítette tudását, megírta műveinek egy részét (*Epitoma, Directorium*). Hazatérte után 1520–1522-ig rendfőnök volt, s ekkor gyűjtötte össze fő műve, a *Vitae Fratrum* forrásanyagát. Munkássága az eddig említettéknél persze jóval gazdagabb, hiszen rendi jegyzéket (Inventarium) és jogi munkákat is írt.

Irodalomtörténeti értéke elsősorban a most kritikai kiadásban megjelent életrajzgyűjteményének, illetve rendtörténetének van. Elemzői (Horváth János, Tarnai Andor, V. Kovács Sándor, Sarbak Gábor) kiemelik, hogy Gyöngyösi szemléletében eltér a középkori hagyománytól, maga a választott műfaj, de főként annak megvalósítása – s ezen belül is Szombathelyi Tamás portréja – határozottan humanista vonásokat mutat. Gyöngyösi humanista műveltséggel, felkészültséggel figyelte rendjét, ugyanakkor belülről, közéjük tartozóan.

A mostani kritikai kiadás többet ad egy XVI. századi szerző megítélhetőségénél és megítélésénél. A hazai és az európai művelődéstörténet fontos fejezetének fő forrása, az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend első háromszáz évének története.

A kritikai apparátus példás megírása, az előforduló személyek azonosításai, a mutatók pontossága pedig fontos segédeszköz a további kutatómunkában.

Monok István

György Lajos: Az anekdota. A magyar regény előzményei.

Tanulmányok. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Kovács Ferenc. Kriterion Könyvkiadó, București, 1988. 426 l.

A kötet az 1910-es évektől alkotó jeles erdélyi magyar irodalomtörténész, György Lajos (1890–1950) főbb munkáit és néhány tanulmányát tartalmazza. Az anekdota (1935), A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai (1934), A magyar regény előzményei (1941), A francia hellenizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben (1930), Dr. Gyalui Farkas (1935), Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága (1938), Az Erdélyi Múzeum története 1874–1937 (1939), Nagyenyedi Demokritus (1943), A magyar és orosz irodalom kapcsolatai (1946, részlet). A közzétételből kimaradt adatanyag-részletek pótlására a kötet gondozója, Kovács Ferenc a jegyzetek közé tájékoztató utalásokat iktatott be. Ezért is különös jelentősége van a függelékként közölt részeknek: A kiadásról, Jegyzetek a bevezető tanulmányhoz, Jegyzetek György Lajos tanulmányaihoz, György Lajos önállóan vagy különnyomatban megjelent munkái, Névmutató.

A bevezető tanulmány címe: *György Lajos, az irodalomtudós*. Főbb fejezetei: Megközelítés (mozzanatok pályaképből), Lehetséges irodalomtörténetírás? (az erdélyi magyar irodalomtörténetírás a két világháború között), Anekdotatörténet (az anekdotáról írt könyvnek méltatása), A nagy monográfiák után (Nagyenyedi Demokritusáról és Valkai Andrásról írt tanulmányának értékelése), A könyvtár és a katedra vonzásában (könyvtárgyarapító és egyetemi oktatói tevékenysége).

Kovács Ferencnek ez a bevezető tanulmánya az egyik legjobb és egyben legújabb összegező György Lajos munkásságának. Érdeme az is, hogy tág összefüggésrendben, az erdélyi és egyáltalán a magyar irodalomtörténeti kutatások 'dinamikus kontextusában' mutatja be és értékeli egy még sokunk emlékezetében élő irodalomtörténész pályáját. Mind a bevezető tanulmány, mind pedig az új kiadásra került tanulmányok megérdemlik a szakterület múltja iránt érdeklődők figyelmét. És mind ez jó lehetőség arra, hogy György Lajos tudományos kutatómunkájának időt álló értékeire ráirányíthassa a figyelmet, hogy aztán majd egy irodalomelméleti szakember elmélettörténeti szempontból is méltathassa az egykori pozitivistá irodalomtörténész tárgyátörténeti elemző és összehasonlító módszerét.

Szabó Zoltán

Győrffy Rózsa: Új magyar legendárium. Szent magyarok történetei.
A szerző kiadása, Budapest, 1988. 216 l.

„Évezredünk alkonyán e könyv arra hivatott, hogy nagy elődeink lelkét feltárja és tiszta erkölcsű világnézeteiket követendő példaképként állítsa elénk” – írja szándékáról a szerző. Szent István, Szent Gellért, Szent László, Szent Erzsébet és Szent Margit életét feldolgozó modern legendák a kötet írásai: „Gestát, legendát összedolgoztam és szépirodalomba öltöztettem. Dramatizáltsága miatt megjelenítő erővel bír, ezért nemcsak olvasásra, hanem hangjátékra és előadásra is alkalmas”. A szerző a veretes, középkori források mellett az újabb történetírás eredményeit is felhasználta; írásai gyakran kerültek előadásra a magyar szentekkel összefüggő liturgikus ünnepeken a budapesti Szent István bazilikában is.

A kötetet Lisziák Elek grafikái díszítik.

O. G.

Gyurác Ferenc: Jelen lenni a történelemben. Veres Péter magyarságtudata.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 181 l.

1985-ben fejezte be a pályakezdő irodalomtörténész, kritikus ezt a tanulmányt. Meglepőnek tűnt témaválasztása, Veres Péter nem tartozott az utóbbi évtizedekben sokat kutatott, gyakran idézett szerzők közé, valóban „legbeskatulyázhatatlanabb” íróink egyike, amint azt Gyurác Ferenc is leszögezi. Jelentőségét elismeri, s úgy elemzi az író, hogy tudja: „Huszedik századi nagyjaink között alig akad még valaki, aki ennyire a miénk, és csak a miénk, magyaroké. Életének és magyarságának példája akkor is nemzeti azonosságtudatunk, közös jövőnk forrása marad, ha a tudományos szándékú elemzés nem feledkezhet meg az ellentmondásokról sem, amelyek jórészt éppen »csak« kizárólagosságából adódtak.” A magyarság e századi szövevényeinek egyikének tekinti a szerző Veres Pétert, aki individualizáció és kollektívizmus kérdéseivel küzdött egész életében, s gyökeresen új megfogalmazásokra kényszerült az ötvenes évek tapasztalatai alapján. 1956 után új fogalmakkal bővítette addigi írásait, központi szerepet kapott nála a „gondviselő társadalom” és a „demokratikus kollektívizmus” eszméje. Gyurác Ferenc elemzi a „népben-nemzetben gondolkodni és érezni” gondolatának kialakulási folyamatát, annak pozitív szerepét a sztálinizmus felszámolásának időszakában, s általában bemutatja: hogyan nőtt ki a társadalmi gyakorlat igényeiből az az elmélet, amelyet Veres Péter alakított ki magának és honfitársainak. A mű elsősorban eszmetörténeti és ideológiatörténeti tanulmány, nem irodalomtörténeti. Veres Péter magyarságtudatát értékeli, e magyarságtudat geneziséjét mutatja be és közben a párhuzamos társadalom- és eszmetörténeti áramlatokkal való összefüggést is fölillantja. Hatalmas ismeretanyagra alapozza állításait a kor magyar viszonyairól. Veres Péter életkörülményeiről, műveiről minden fontos mozzanatot felhasznál az író magyarságtudatának aprólcokos kifejtéséhez, az általa használt nemzetfogalom, nemzeti tudat bemutatásához (ez a fejezet a könyv leghosszabb és legfontosabb része). Bemutatja a politikai gyakorlat két buktatóját Veres

Péter életében: a zsidókérdést és az ötvenes évekbeli szereplést hitelesen ábrázolja, végül pedig feltárja Veres Péter politikai filozófiájának néhány vonását, az értelmiség felelősségével kapcsolatos nézeteit és a határon túli magyarságról való gondolkodásának dokumentumait. Igen röviden jellemzi az író irodalomszemléletét is, amelyben a nemzeti szerepvállalás tételéhez való ragaszkodás dominált az író haláláig.

A kötet fogadtatása bizonyára változatos lesz, de hogy nem hagyható figyelmen kívül korunk politológiai gondolkodásának kialakításában, az bizonyos.

R. Takács Olga

Hagyomány és ismeretközlés.

Salgótarján, 1986. november 14–15. Szerkesztette: Kovács Anna. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 1988. 151 l. (Discussiones Neogradienses 5.)

A kötet a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1986-ban Salgótarjánban rendezett tudományos ülésének előadásait tartalmazza. A címben megfogalmazott két témakör rendkívül széles teret biztosított az előadónak, hogy szakterületük újdonságairól beszámolhassanak. A helyszín azonban tematikus szűkítést is indokolt, az irodalomtörténeti hagyomány gyökereit elsősorban kékkői és gyarmati Balassi Bálint és közvetlen utókorá környezetében vizsgálták a tanácskozás résztvevői. Kőszeghy Péter Balassi kapcsán a magyar nyelvű világi költészet kérdéseit vizsgálta (*Balassi Bálint költészete: hagyomány és újítás*), Ács Pál és Komlovszki Tibor a Balassi-tanítvány Rimay Jánossal foglalkozott (*A Balassi-imitáció elmélete és gyakorlata Rimay János műveiben; Rimay költészete és Ecsedi Báthory István*). Kovács Sándor Iván korábbi kutatásait továbbfejlesztve egy rímtoposz XVI. századtól máig ívelő vizsgálatát végezte el *Rimay Velencében avagy egy rímtoposz diadalmenete – és bukása (?)* című előadásában. Jankovics József *A Madách Gáspár-jelenséggel* foglalkozva egy rejtélyes XVII. századi költő tevékenységéről tett elgondolkodtató megállapításokat.

Fried István *Élet és irodalom a „Fanni hagyományai”-ban* című tanulmányában Kármán József érzelmes regényét illeszti bele a kor európai és hazai irodalmi hagyományába. Kerényi Ferenc egy „szabálytalan remekmű”, Teleki József „Kegyenc”-e és színháztörténetének néhány tanulságát elemezte, összevetve különböző korszakok bemutatóinak visszhangját.

Az irodalmi hagyományápolás regionális feldolgozására négy megye kapcsán került sor Fenyő István (Nógrád), Tapolcainé Sáray Szabó Éva (Komárom), Szabó Ferenc (Békés) és Németh József (Zala) előadásában. Az irodalom és a rádió kapcsolatát Salamon István (*Irodalmi ismeretközlés a Magyar Rádióban 1925–45*) és Kristó Nagy István (*Irodalom, irodalomtörténet és kritika a Magyar Rádióban*) világitotta meg. Botka Ferenc a Petőfi Irodalmi Múzeumban folyó bibliográfiai és irodalmi kutatásokról számolt be.

A színvonalas tanulmányokat tartalmazó kötet a Nógrád Megyei Múzeumok sorozatában csupán 500 példányban jelent meg, ennél is sajnálatosabb azonban,

hogy könyvadásítási forgalomba nem került és a szakkritika is alig vett róla tudomást.

Németh S. Katalin

Hagyomány és megújulás 1. Csehszlovákiai magyar esszéírók 1948–1988.

Összeállította és az előszót írta Szeberényi Zoltán. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1988. 432 l. (Csehszlovákiai magyar írók)

A Csehszlovákiai magyar írók sorozat elsősorban a szépirodalmi értékek megőrzésére, a régebben megjelent, nehezen hozzáférhető alkotások megismertetésére szerveződött, de ezzel a kötettel sor került a szépirodalomhoz több szállal kötődő esszé műfajának és a tudományos igényű gondolkodás rokon irodalmi műformáinak bemutatására is. A gyűjtemény nem előzmény nélküli, a *Szlovenszkói küldetés* című, az 1918–1938 közötti időszak termését bemutató kiadvány folytatása.

A válogatás főként az esszé és az esszéisztikus tanulmány műfajára irányult, s bevallott célja, hogy ezekkel az írásokkal a nemzetiségi tudományosság, tudományos gondolkodás sajátos – a történelmi-társadalmi adottságokhoz szorosan kapcsolódó ismeretterjesztés, néphagyomány, műfordításelmélet és -történet, irodalomtudomány és kritika, kapcsolat- és művészettörténet, műkedvelő tevékenység – eredményeit tárja fel.

Szeberényi Zoltán három nagy egységbe csoportosította a felvett műveket. Az első rész bensőséges, olykor megrendítő vallomásait A szülőföld vonzásában címmel fogta össze, A folytonosság jegyében című fejezet esszéi elsősorban a két háború közötti időszak örökségét, a csehszlovákiai magyarság történelmi, művelődéstörténeti, irodalmi helyét, szerepét, lehetőségeit mérik fel. A közeledés útján címmel egybegyűjtött dolgozatok a csehszlovákiai magyar irodalom kapcsolatait vizsgálják, elsősorban a magyarországi, valamint a cseh és a szlovák szépirodalommal, műfordításokon keresztül pedig a jelentősebb nyugati stílusirányzatokkal és művekkel.

Rövid bevezetőjében a szerkesztő a *Hagyomány és megújulás* tervezett második köteteként a hetvenes években jelentkezett új esszéíró nemzedék műveinek bemutatását ígéri, elsősorban az irodalomtörténet, irodalomkritika és irodalomesztétika témaköreiből.

Ny. J.

Hanák Péter: A Kert és a Műhely.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. 301 l. (Közös dolgaink)

Hanák Péter történeti tanulmányaiban az összehasonlító kultúrtörténész, a művelődéstörténész komplex módszerrel dolgozik, vizsgálódási körébe a „magas kultúra” és a „tömegkultúra”, illetve a „népi kultúra” egyaránt beletartozik. Érdeklődésének középpontjában a polgári fejlődés és az urbanizáció áll, ahol a

művelődéstörténet szinte valamennyi alkotóeleme – politika, életmód, lakáskultúra, művészet és népclet, gazdaság – együttesen tanulmányozható. Kutatásainak legfőbb kérdése, hogy a polgárosodás és a modernizáció miként alakította át a XIX. század városalakójának élet- és gondolkodásmódját.

A cím metaforájában is jelzett irodalmi témájú dolgozat a századvégi Bécs – az elvonulás színtere, a Kert – és Budapest – az alkotó részvétel színtere, a Műhely – művészeti fejlődésének, szellemének, irányzatainak összevetésével az eltérésekre és az azonosságokra hívja fel a figyelmet. Ady-tanulmánya a költő politikai-társadalmi nézeteinek, radikalizálódásának kialakulásában a nagyváradi éveknek, az újságírás meghatározó szerepének tulajdonít az eddigieknél nagyobb jelentőséget.

J. J.

Hekerle László: A nincstelenség előtt.

Válogatta Abody Rita, Balassa Péter, Garaczi László. Jegyzetek Abody Rita. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 228 l. (JAK-füzetek 32.)

„Egykötetes” kritikus művét tartjuk a kezünkben. Az alig harmincéves szerző halála után író- és nemzedéktársai, az Örley István Baráti Kör tagjai rendezték sajtó alá írásait, tanulmányait.

Balassa Péter bevezető tanulmánya után a „Magyar műbíráló” című fejezetbe sorolt értekező prózákat olvashatjuk; ezek nagy része a hetvenes-nyolcvanas években jelentkező új irodalmi irányzatokkal, művekkel foglalkozik.

A tradicionális, vateszi típusú költészet feltételez egy befogadói közösséget és egy etikus világrendet; felbomlását, ártértelődését két Nagy László-tanulmány elemzi. Az *Ég és föld* oratóriumtól kezdve Nagy László „elveszítette kinyilatkoztatásra kész, szilárd totalitását” s e válság különösen két utolsó kötetében jelentkezik. Ugyanekkor lírai szerepváltás történik a fiatal költők műveiben is, melyek a magyar líra más hagyományaihoz – Babits, Kosztolányi, Kassák, Újhold-költők – kötődnek. A *Ver(s)ziók* című kötet (válogatás a magyar neoavantgárd törekvéseiből) elemzések a szerző rámutat az avantgárd nyelv és konstrukciós szemlélet hiányára, mely irodalmunkban nem tudott művészeti-kulturális köznyelvvé válni. Két rövid írás után – a képversről és az akusztikus versről – fiatal költők első köteteiről olvashatunk. Az értékelés legfőbb szempontja a költészeti tradíciókhoz való viszonyulás: egyrészt a „hagyományfóbia”, mely önállóan utánérzéseket szül, másrészt az új hagyományt teremtő versnyelv, költői magatartás.

Az önmagára, saját léthelyzetére reflektáló próza, melynek előzményeit Kosztolányi írásában jelöli meg, azzal a veszéllyel járhat, hogy olvasói rétegei beszűkülnek, s csak egy elithez szóló irodalomelmélet kapcsolódik hozzá. A Kosztolányi elnevezése szerinti „etikus”, realistának nevezett, móríci próza is, ez eleve kanonizált jelrendszerben szólal meg. A két irányzat vonzáskörében, de azoktól elkülönülve egy harmadik megoldást kínál Ottlik *Iskola a határon* és Esterházy *Termelési-regény* című műve; „a létezés és az adottságokhoz való viszonya túl van a döbbeneten: a megrendülés, az elsajátítás teremtődő, dinamikus állapot, az élet újraszületése: nem több, nem kevesebb, mint humanizmus”.

Külön tanulmány foglalkozik a *Minden megvan* című Ottlik-elbeszéléssel, s két másik Hajnóczy Péter prózájával, elutasítva a befejezetlenségre, töredékességre és a szociológiai megközelítésre korlátozódó értékelést. A zártság és a kitörésre való képesség – „a konfliktusok formája a skizofrénia és az önemésztés” – határozza meg a Hajnóczy-írások témáját és nyelvét.

A kötet második fele „Ne félj!” és „Nyomatlanok” fejezetcím alatt, kéziratban maradt szépirodalmi vagy ahhoz közelítő jellegű írásokat, vázlatokat, jegyzeteket tartalmaz. A szerkesztők kihagyták a válogatásból a műfordításokat, verseket, prózai írásokat, leveleket, s egyéb, főként pályakezdő műveket. A közölt írások első megjelenéséről, lelőhelyéről, a keletkezés idejéről jegyzetek tájékoztatnak. A kötet részletes életrajzzal és fotókkal zárul.

D. K.

Herner János: Rontás és igézés. Politikai boszorkányper Erdélyben 1668–1688.
Interart Stúdió, Budapest, 1988. 131 l.

Az izgalmas történeti oknyomozás középpontjában egy 1686-os erdélyi boszorkányper áll. Apafi Mihály fejedelem büszke, erős akaratú feleségén, sorozatos sorscsapások után – eddig egyetlen gyermeke sem érte meg a nagykorúságot – ijesztő betegség hatalmasodott el. A kényszeres, paranoiás tünetekkel járó elmebetegség előrehaladása félelemmel tölti el az udvart. A férj kétségbeesetten keresi az okokat, a gyógyulás lehetőségeit. Az ideges, gyanakvással teli légkörben megfogalmazódik a vád: a fejedelmasszony rontás áldozata. Az éber államhivatalnokok a szállongó pletykákra odahallgatva hamarosan jelenthetik a gyanúsított nevét is; Vitéz Zsuzsanna, a lázadó Béldi Pál nagyravágyó felesége. Az udvar Alvinczi Péter (természetesen nem azonos Bethlen Gábor egykori udvari prédikátorával) vezetésével vizsgálóbizottságot nevez ki az események tisztázására. Bár Alvinczi egyértelmű instrukciókat kapott arra, hogy a nyomozás milyen eredményét venné szívesen a fejedelem, a per előkészítésének stádiuma mégis nyolc esztendeig tartott. Ezt a szokatlanul hosszú bizonytalankodást az erdélyi államgépezet működési zavarainak kell tulajdonítanunk, vagy a hivatalnokok lelkiismeretességének, az igazságszolgáltatás liberalizmusának, felvilágosultságának? Alvinczi elégtelennek tartja vádemeléshez az összegyűlt vallomásokot s az udvari pap is mérsékletre int. Időközben azért megtörténik Vitéz Zsuzsanna és a huszonöt, boszorkány hírében álló asszony előzetes letartóztatása. A tizenhárom nemes jogállású vádlott 1686. augusztus 5-én megkezdődő tárgyalására több mint ötszáz tanúvallomás jegyzőkönyve készült el. Ezek a fennmaradt periratok sok, rendkívül érdekes, népi gyógyítással, jóslással, varázslással kapcsolatos hiedelmet tartalmaznak. A tények azt mutatják, hogy Béldiné valóban rendszeresen fordult javasasszonyokhoz, varázslónőkhöz céljai szolgálatában. Fejedelemségre törő férje számára fegyver ellen mágikus védelmet nyújtó ruhát készíttetett, majd börtönből való kiszabadítása érdekében folyamodott túlvilági hatalmakhoz. Rendkívül nehéz a háromszáz év előtti vallomások igazságtartalmát megítélni, de kétségtelennek tűnik a rontó mágia alkalmazásának szándéka a fejedelmasszony

és Vitéz Zsuzsanna más ellenségei egészsége ellen. A praktikák során holttestek és temetkezési kellékek maradványait is felhasználták. A per részletes kimeneteléről sajnos nem maradtak fenn iratok. Érdekes lenne ismernünk a bíróság vélekedését az egyes vádpontokkal, az egyes vádlottak bűnrészességének súlyosságával kapcsolatban. Például, hogy a varázslást, mágiát önmagában büntetendőnek tekintették-e, vagy csak ha rontó szándékkal üzték, különbséget tettek-e "sikeres" és hatástalan bűvölés között stb. Nem ismerjük pontosan a végrehajtott halálos ítéletek számát sem; mindenesetre Beldiné ellen nem született elmarasztaló ítélet, anélkül maradt fogságban, élete végéig.

Herner János könyve érdekfeszítő történeti oknyomozó esszé. Rövid fejezetekben, korabeli metszeteket, ábrázolásokat is mellékelve mutatja be a szomorú történet kulcsszereplőit, a kor politikai történéseinek fő mozgatórugóit. Részletesen csoportosítja, idézi, elemzi a tanúvallomásokban tükröződő mágikus, babonás hiedelmeket, melyekben nem különbözött nagyon egymástól a tanulatlan falusi parasztasszony az udvari embertől, vagy éppen Teleki kancellártól. A gondolatébresztő kötet izgalmas mentalitástörténeti tanulságokat kínál a korszak szakértőinek és az érdeklődő olvasónak egyaránt. A szerző az idáig kiadatlan peranyagot külön kötetben publikálta.

O. G.

Histoire Comparée des Littératures de Langues Européennes. Vol. VII. L'Époque de la Renaissance 1400–1600. Premier volume. L'avènement de l'esprit nouveau (1400–1480).

Publié sous la direction de Tibor Klaniczay, Eva Kushner, André Stegmann. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 593 l.

Az Association Internationale de Littérature Comparée támogatásával megjelenő nagy összehasonlító irodalomtörténeti sorozat VII. kötete a reneszánsz korszakával foglalkozik. A szerkesztő Klaniczay Tiboron kívül más magyar szerzők munkája révén, s a magyar tudományosság eredményeit is felhasználva. A címben megjelölt kétszáz évből a jelen első rész 80 évet, az új szellem megjelenésének 1400 és 1480 közötti időszakát tekinti át.

Vizsgálódásainak különböző szempontjait a részterületek legjobb szakértői képviselik. A politikai változások, az új civilizáció világa, az új kultúra alapjai után a humanista szellem megjelenéséről, valamint a vallás megújulásáról szóló fejezet következik. A különböző művészeti ágak újdonságai éppúgy részletes elemzést kaptak, mint a tudományosság és az irodalom fejlődése.

A középkori irodalom örökségének megőrzött illetve megváltozott értékei után a tudományos irodalom kialakulását, így a humanista fordításokat, a latin humanista költészetet, azaz az imitációt, a humanizmus első színházait, történetírásának kezdeteit, s nem kevésbé a nagy egyéniségek most kialakuló kultuszát tárgyalja a kötet záró fejezete.

A szerkesztők a bevezetőben a teljes VII. kötet tervezett felépítését felvázolják, ezek szerint a II. rész La nouvelle culture (1480–1520) az itáliai humanizmus ered-

ményeinek általánossá válását mutatja be, annak minden európai kisugárzásával, és a reformáció előestéjén elért felmagasztosulásával. A III. rész *Maturation et mutations* (1520–1560) címmel mindenekelőtt magát a reformációt vizsgálja, annak irodalmi vonatkozásait, eredményeit. Végül a IV. rész *Crise et essors nouveaux* (1560–1600) különösen összetett képet rajzol a kor Európájáról, amelyben nemcsak a politikai és társadalmi változások, válságok mutatkoznak meg nyilvánvaló módon, de legjellemzőbb művészeti visszatükröződésük, a manierizmus is.

Héjjas Eszter

Hornyik Miklós: Titokfejtők.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988. 238 l.

Az immár középnemzedékbe került Hornyik Miklós rövidebb írásokat, kritikákat, szabálytalan lektori jelentéseket tartalmazó kötete, majd riportokból összeállt szintén szabálytalan, „irodalomtörténete” után közreadta a vajdasági újságírás egy fejezetét tartalmazó, Délbácska című, filológiai elmélyülésről, szorgos kutatómunkáról tanúskodó monográfiáját, most pedig olyan művel lepett meg, amely legjobb erőnyeit csillogtatja, ti. írói monográfiákban is egyenletes esszéstílusát. Jelen kötetének két legjelentősebb darabja (pontosabban szólva: igazán jelentős, a legjobbak mércéjével mérhető és mérendő tanulmánya) ugyanis két monográfia-töredék vagy előkészület újabb monográfiákra. Az egyik Mészöly Miklós pályakezdését, tehát viszonylag keveset és bizonytalanul emlegetett novellatermését igyekszik egyfelől az életmű perspektívájában szemlélni, másfelől a magyar irodalomban való beágyazottság tényével hitelesíteni. Elismeri ugyan „világirodalmi” indíttatásukat, és józanul nem értékeli túl az írói vállalkozókedvet, ám igyekszik feltárni mindenekelőtt a Mészöly-novellák magyar lírai és prózai előzményeit. A másik, nem kevésbé fontos monográfiatöredék: Szenteleky Kornél nemzetiségpolitikai elképzeléseit tükröző vállalkozásának, téves adatokkal homályba rejtett szerkesztői munkásságának dokumentumait ássa elő. Visszatér az eredeti anyagokhoz, úgy igazít helyre elírásokat, ám ezen túl kijelöli a Szenteleky-életmű nemzetiségpolitikai vetületeinek helyét a vajdasági magyar irodalmi gondolkodás történetében. S amikor monográfia-töredékről írtunk, akkor egyben azt is kimondtuk, hogy részben egy átfogó jellegű dolgozatnak, a később kiadott Mészöly-regények, prózai vállalkozások elemzésének lehetőségét is felfedeztük Hornyik itt közölt, nagyívű tanulmányában, részben pedig azt, hogy a Szenteleky-életmű más fontos részének pontosabb megvilágítását (műfordítói teljesítményének, szépprózai kísérleteinek célszerűbb értékelését) is Hornyiktól várhatjuk. A többi dolgozat is tartalmaz számos megfontolandó gondolatot, például a Németh László metaforáiról szóló kis írás, itt azonban keveselljük a bizonyítást, vagy az Ottlik művészetéről szóló két kis miniesszé, amelyek azonban inkább a laudatio formáját öltik magukra, vagy a személyes hevíletű Szeli István-köszöntő, amely azonban legfeljebb kiegészítése a Szeli Istvánnal készített tanulságos interjúnak. Más tanulmányokban is felmerül egy-egy ötlet, de az adott terjedelem éppen csak arra jó, hogy az ötlet megcsillanjon, s ugyanolyan

hirtelenül kimúljon. Nem győz meg arról Hornyik, hogy Heltai Jenő *Álmokháza* című regénye érdemes volna a feltámasztásra.

Ám Hornyik tanulmánykötete így is eseménye a vajdasági és általában a magyar irodalmi életnek. Képességeit, tehetségét korábbi köteteivel bizonyította. Nem kívánhatunk mást, mint hogy minél előbb szeretnénk olvasni Mészöly Miklósról és Szenteleky Kornélról szóló monográfiáját, és az itt csupán ötletként felvillantott gondolatokat kibontva látni. Filológus és esszéíró képességei Hornyikot a vajdasági magyar irodalmi élet egyik kiváló képviselőjévé avatják.

Fried István

The Hungarian Avantgarde 1914–1933.

Exhibition and Catalogus by John Kish. The William Benton Museum of Art, The University of Connecticut, Storra, 1988. 123 l.

Paul K. Kövesdy magyar avantgárd gyűjteményét két amerikai múzeum is kiállította 1987–88-ban. A neves műgyűjtő reméli, hogy a magyar avantgárd az orosz avantgárdhoz hasonlóan híres lesz a világban. A katalógust John Kish igen jól dokumentált tanulmánya vezeti be. A katalógus a kiállított művészek rövid életrajzát is közli. A képeket néhány esszé követi: Sylvia Bakos (*The Synthesis of the Arts and the Desire for Cosmic Unity: The Hungarian Literary Avant-garde 1915–1925*), Oliver Botar (*Constructivism, International Constructivism, and the Hungarian Emigration*), Serge Fauchereau (*Futurism: A temptation, a reticence*), Hubertus Gassner (*Lukács and Popper: Philosophical Foundation of the „Eight”*), Esther Levinger (*Hungarian Avant-garde typography and posters*) tanulmányai. A magyar és nem magyar származású amerikai, francia, német, osztrák és izraeli tudósok munkája fontos hozzájárulás a magyar avantgárd jobb megismeréséhez és nemzetközi megismertetéséhez.

Ferenczi László

Illés László: A megőrzött utópia.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 364 l.

1966-ban megjelent *Józanság és szenvedély* című tanulmánykötete után több mint húsz év irodalomtörténeti, kritikai terméséből válogatta ezt a gyűjteményt szerzője, s mint előző kötetének, ennek is sokatmondó címe van. Jelzi azt a meggyőződést, amelyet Illés László egész munkásságában vállalt: őrizni kell a forradalmi avantgárd hagyományokat, a társadalom konfliktusainak megoldására törekvő baloldali eszmék értékeit, fel kell tárni a harmincas évek elméleti és művészi alkotómunkájának minden jelentős eredményét. A proletárirodalomtól a szocialista irodalomig – ez a kötet egyik ciklusának címe, de a szerző kiterjedt magyar és világirodalmi kutatásait, az azokat reprezentáló tanulmánykötetek, do-

kumentumgyűjtemények szerkesztési elveit is jellemzi. Hatalmas tárgyismeret, lelkiismeretes filológusi gyűjtőmunka, határozott állásfoglalás és világos megfogalmazás hatja át Illés László valamennyi tanulmányát, eszmetörténeti vizsgálódását, Lukács György esztétikájának, realizmuselméletének bemutatását vállaló írásait. A tanulmánykötet hat ciklusából az első két interjú, amelyből a szerző életútjáról, munkáiról tudhatunk meg lényeges mozzanatokot, a többi ciklusból a Realizmus és avantgárd és A jelen tükrében címűek tartalmazzák a legtöbb új gondolatot, párbeszédre, egyetértésre vagy polémiára készítő megállapítást. Az Írói pályaszakaszok című ciklusban Illyés Gyula prózájáról, Nagy Lajos egyik novellájáról és 1945 utáni pályájáról, Ladányi Mihály költészetéről, valamint Zelk Zoltán írói munkásságáról olvashatunk (ez utóbbi különösen közel hozza az olvasóhoz a költőt). Vas István *Miért vijjog a saskeselyű?* című nagyszabású önéletrajzát és kortörténetét méltatva portrét rajzol a szerzőről. Egy-egy fiatalabb kortárs szerző könyveiről szóló bírálati (Fekete Gyula, Csoóri Sándor, Csalog Zsolt, Szilágyi Ákos) igen kemények és szigorúak, megjelenésük idején meg is lepte az olvasókat a kötetekben leírt gondolatokkal, felfogásokkal, életérzésekkel ilyen határozottan vitázó álláspont.

A kötethez csatlakozó bőséges jegyzetanyag hűen tükrözi Illés László gondos munkamódszerét, megbízható filológiai ismereteit, a témára vonatkozó idegen nyelvű szakirodalom alapos feltárását.

R. Takács Olga

Imre László: Arany János balladái.

Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 248 l. (Műelemzések kiskönyvtára)

Az utóbbi évtizedekben sokan írtak Aranyról, de a vizsgálódás meglehetősen egyoldalú volt. Elsősorban a lírikust állították középpontba. (Gondoljunk Németh G. Béla és tanítványai munkáira *Az el nem ért bizonyosság* c. kötetben.) Arany epikájával, s különösen balladáival kevesen foglalkoztak. Imre László a gyakran korszerűtlennek minősített epika tanulmányozásában látta feladatát. A korábbi csoportosítási kísérleteket meglehetősen ingatagnak találva próbálja elkülöníteni a balladákhoz tartozó verseket. Az eltérő variánsok sokaságát a különféle műfaji, tematikai és élményi inspirációk magyarázzák.

A balladairól Arany pályáját az ilyen irányú alkotói ösztön három fellobbanásaként mutatja be Imre László: a korai korszak műveit (1846–50), a nagykőrösi balladákat (1852-től) és az *Őszikék* balladáit, az 1877-es év néhány hónapjának termését különbözteti meg. Rendkívül fontos az Arany-ballada magyar költészeti hagyományban való továbbélésének vázlata. Tolnai Lajos, Szász Károly, Tompa Mihály, Vajda János és Kiss József után a nem szembetűnő, de lényegi hatást Ady belső tájaiban, vizionárius színtereiben fedezi föl. Ám az utóéletnek József Attilától Juhász Ferencig is számtalan jele van.

Az Arany-ballada rétegei közül elsőként a szubjektivitásról, az érzelmek megszólaltatásának objektív kereteit kereső törekvésről szól a szerző. A balladák tra-

gikumát mindig az erkölcsi értékek határozzák meg. Társadalmi, történelmi, nemzeti és erkölcsi dilemmák sora adja az eszmék és jelképek síkját, de Imre joggal hívja föl a figyelmet arra, hogy Arany „különleges erővel tud részleteket az egész alá rendelni, s konkrét érzékletességet elvont eszmék kifejezésére alkalmazni”. A megszólalásmód változatairól (elbeszélő modor, nyelv, képek) és az akusztikai rétegekről azért ír részletesen, mert nélkülük a balladák szubjektivitása, gondolatisága nem érvényesülne.

Öt ballada (*Rozgonyiné, Bor vitéz, Szondi két apródja, A walesi bárdok, Tengeri-hántás*) elemzésében Imre László a korábbi értelmezéseket sok-sok új szemponttal gazdagítja. Határozottan cáfolja, hogy „nagy értékű, de korszerűtlen” műalkotásokkal volna dolgunk. Nélkülük „egyszerűen elképzelhetetlenek XX. századi líránk és epikánk nagy vonulatai”. A balladákban két ellentétes tendenciát érzékelhetünk. Az erkölcsi egyensúly magabiztossága a zsarnoksággal is szembeszegülő etikusság példáját adja (*A walesi bárdok*). Ám ott vannak az egyensúlyvesztés, az identitászavar, a személyiségbomlás balladáái is (*V. László*), s ezekben már a XX. századi ember léthelyzete, disszonancia-élménye fogalmazódik meg.

Olasz Sándor

In memoriam Verseghy Ferenc 3.

Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelv heti országos megnyitó és Verseghy-tudományos ülésszak anyagából. Szerkesztette Szurmay Ernő. Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok, 1988. 157 l.

A tudományos ülésszakon elhangzott előadások nagyobb része a nyelvész Verseghyvel foglalkozott. Elsőként Éder Zoltán beszélt a *Tudományos mesterszókönyvről* (1826) s azt bizonyította, hogy a teológiaiak álcázott filozófiai műszótár egyúttal egy nyelvművelő kézikönyv funkcióját is betölti.

Margócsy István a Révai–Verseghy-vita eszmei és kultúrtörténeti vonatkozásaival kapcsolatban azt vizsgálta, hogy milyen nyelv- és irodalomszemlélet határozta meg a szembenálló felek álláspontját, s mi volt a vita funkciója a magyar irodalom és nyelvtudomány történetében. E viták következményeként a nyelvtudomány megszabadulva a literatúra rendszerétől, felépíti a maga grammatikai rendszerét, ugyanakkor a literatúra-szemlélet bomlásának folyamánaként a szépirodalom is megteremtette a maga autonómiáját, megszabadulva a grammatikális kötöttségektől. Mindezt szellemesen bizonyítja egy Herder-idézzettel, melyből Kazinczy és Verseghy más-más következtetést vontak le.

Szabó G. Zoltán e teoretikus viták gyakorlati vonatkozásait vizsgálta Verseghy és Vörösmarty német nyelvű nyelvtanainak egybevetése alapján. Fried István Verseghy *Magyar grammatikájának* keletkezéstörténetét és eszmetörténeti hátterét vázolta fel. Szintén a nyelvész Verseghy volt a témája Kaposvári Gyula előadásának Verseghy nemzetközi nyelvészeti kapcsolatairól, mely a H. G. Porthannak, a Turkuai Egyetem könyvtárosának a magyar nyelv természetéről, jellegéről írt levél elemző ismertetése.

A Szentírás nyelvi és hermeneutikai szempontból hitelesebb magyar fordításáról szóló Verseghy-disszertáció elemzésével foglalkozott Szörényi László előadása.

Filológiai szempontból alapvető annak kimutatása, hogy mennyire vette figyelembe Versey Herdernek a héber költészetéről alkotott felfogását, ebben ugyanis a magyar nyelv napkeleti jellegét bizonyító elméletének forrását is felismerhetjük, nevezetesen a nyelv igeközpontúságát; továbbá szintén Herder nyomán a parallelizmus membrorum elméletének fontosságát a bibliafordításban, melynek hasznosságát nemcsak a példafordítás bizonyítja, hanem az is, hogy Versey ennek alapján állított helyre nem egyszer megromlott olvasatokat. Ugyancsak ebből következik azon törekvése is, hogy a Bibliát nem a katolikusoknál általánosan elfogadott Vulgatából, hanem az eredeti görögökből és héberből kell fordítani. Végül az előadó kitért arra is, hogy ez a fordítás-, nyelv- és irodalomelméleti koncepció mennyire következetesen épül az *Analyticában* kidolgozott nyelvészeti rendszerére.

Eddig szinte senki nem foglalkozott Versey és a színpad kapcsolatával, ezért Kerényi Ferenc előadása erről mindenképpen alapvető. Versey drámaírói és fordítói munkásságának elméleti hátterét az *Analytica* vonatkozó fejezete képezi (mely a J. G. Sulzer által kidolgozott elméletnek értelemszerű adaptációja), s erről az alapról elemzi Kerényi a Kutzebue- és Aiszkhülosz-fordításokat és az elveszett szövegű, csak színlapról ismert *Szécsi Mária* c. darabot. Ez az elemzés egyúttal a magyar színháztörténet, s a magyar drámaelmélet történetének egy fejezete is.

Verseynek talán legismertebb művével, a *Rikóti Mátyással* foglalkozik Vargha Balázs előadása, különös tekintettel a kor- és művelődéstörténeti háttérre és a világirodalmi párhuzamokra. A jelentősebb alkotók, alkotói életművek gyakori kísérőjelensége a kultusz illetve kultusztörténet; így Versey esetében a szolnoki utóélet története, mellyel kapcsolatban az első világháborút megelőző három évtized kutatása közben előkerült újabb adatokat, adalékokat ismertette Szurmay Ernő, az egykorú hírlapközlések alapján.

A kötetet Versey Ferencről, a nyelvtudósról szóló, 1987. március 30-án (Éder Zoltán, Fábíán Pál, Margócsy István és Szűts László részvételével) elhangzott rádióbeszélgetés szövegének közlése zárja.

Sz. G. Z.

Iratok a Nemzeti Színház történetéhez.

Pukánszky Kádár Jolán kiadatlan levéltári gyűjtésének fondjegyzéke. Feldolgozta és a bevezetőt írta Berlász Piroska. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1988. 254 l.

Alapvető színháztörténeti munkájában, *A Nemzeti Színház százéves története 1837–1937* II. kötetében Pukánszky Kádár Jolán 296 iratot felölelő kútfőgyűjteményt tett közzé. Továbbra is kiadatlan maradt 2000 Nemzeti Színház-i irat. Ezt a hatalmas anyagot dolgozta fel és tette részben közzé Berlász Piroska. A kötet előszavában elvégzi az iratok tartalmi értékelését: korszakonként meghatározza a levelek számát, megjelöli eredetüket, majd kitér a rendszerezés és feldolgozás módjára. A másolatokat levéltári eredetükre való tekintet nélkül, szoros időrendbe rendezte

közli. A leírás tartalmazza az irat keltezését, tárgyát, jellegét, továbbá az irat nyelvéről, másolásának módjáról, terjedelméről tett megállapításokat, és közli annak eredeti lelőhelyét.

A könyv lényegre törő, tárgyyszerű leírásai hatalmas, művelődéstörténetileg fontos forrásanyagot tesznek hozzáférhetővé a korszakot kutatók számára.

Erdődy Edit

Ismeretlen szerző: Rákóczi-eposz.

Sajtó alá rendezte Szigeti Csaba. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. 310 l. (Bibliotheca Historica)

A nehezen meghatározható műfajú, ismeretlen szerzőjű, és még a XX. században is többször felbukkanó, majd szem elől veszített szöveg – amelyet még a Régi Magyar Költők Tára sorozat kritikai kiadása is csak kis töredékében közölhetett –, Szigeti Csaba jóvoltából végre teljes terjedelemben kerülhet az olvasó és a szakma elé. (Az eredeti kézirat hollétéről ma sincs tudomásunk, a jelen kiadás a Dézsi Lajos hagyatékában fellelt, betűhívóságra törekvő e századi másolaton alapul.)

A hatalmas terjedelmű – 3888 soros –, eposzi kellékeket a históriás ének műfaji sajátosságaival elegyítő vers II. Rákóczi György 1653-as moldvai, majd 1655-ös havasalföldi hadjáratát írja le szinte a résztvevő hiteles beszámolójával, kihagyva a tragikus kimenetelű lengyelországi hadjárat eseményeit, s Rákóczi halálával, Báthory Zsófia síralmával fejeződik be.

Szigeti Csaba, immár a teljes szöveg ismeretében, eddig megoldatlan irodalomtörténeti kérdések megválaszolására tesz kísérletet a vers irodalomtörténeti helyét is kijelölő bevezető tanulmányában. Megoldási javaslata van a mű datálására, 1674-re, az eddig javasolt időpontoknál későbbre tévén a keletkezés idejét. Ugyanakkor a szóbajöhető kortársak közül Felvinczi Zsigmondot nevezi meg mint lehetséges szerzőt.

A nagylegzetű vers számos külföldi történeti vonatkozást tartalmaz, melyek felfedéséhez, a nemzetközi eseménytörténetben való eligazodáshoz, s a Rákóczi György háborúinak politikai hátterében való tájékozódáshoz Keserű Gizella írt alapos és hasznos utószót.

J. J.

Jankovics Marcell: Jelkép-kalendárium.

Medicina Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1988. 355 l. (Panoráma)

Jankovics Marcell könyvének az a célja, hogy válogatást nyújtson az év napjaihoz fűződő jelképek bő tárházából. A „jeles” napokat úgy sorolja fel, hogy közben feltárja eredetüket, illetve ismerteti azokat az okokat, amelyek miatt a naptári ünnepek rendje a ma érvényes formában alakult ki. Hiszen – mint előszavában röviden összefoglalja –, a naptár folytonosan változó, eleven rendszer, amelynek

alapja az égitestek ősi kultuszában, a csillaghitben, az örökös körforgás megfigyelésében rejlik, eredeti célja a lét és a munka ritmusának irányítása, átalakulását pedig e mitikus időszemlélet és az idő megfordíthatatlan múlásának felismeréséből eredő történelmi időszámítás állandó kölcsönhatásának köszönheti: a történelem mitologizálása mellett a civilizáció fejlődésével kialakul az eredeti naptári ünneprend historizálása (vagyis az ősi körforgásból keletkezett ünnepnapok történelmi eseményekhez, személyiségekhez való kötése). E bonyolult fejlődés szerteágazó útjait követheti nyomon a *Jelkép-kalendárium* olvasója, választ kapva olyan kérdésekre, hogy mi minden bújik meg egy-egy névnap, hagyományos ünnep vagy nevezetes nap háttérében. Jankovics Marcell szerint naptárunk háttére „egy alapjaiban ősrégi, s a katolikus vallás dogmái, parancsolatai által megszilárdított világkép, mely elődeink életének szellemi, ideológiai támaszául, talpkövéül szolgált”.

A szerző túllép a naptárakról szóló korábbi, általában elsősorban adatgyűjtő jellegű munkák eredményein, amennyiben azokra támaszkodva a jelképek egymáshoz kapcsolódásának miértjére is választ kíván adni. A rendelkezésre álló anyag nagysága és a terjedelmi korlátok miatt bevallottan nem törekedhet a teljességre, a legújabb kori történelem kapcsán keletkezett ünnepnapokat pedig hagyományokat nélkülöző voltuk és kezdetleges jelképi világuk miatt nem tartja kötetébe illőnek.

A könyvet – tárgyából következően – a hónapok osztják fejezetekre, melyekben a szöveget a fontosabb jelképek illusztrációi egészítik ki. A forrásmunkák válogatott jegyzéke mellett részletes név- és tárgymutató szolgálja a benne való eligazodást.

Sarankó Márta

Jelzés a világba. A magyar irodalmi avantgarde válogatott dokumentumai.

Válogatta és szerkesztette Béládi Miklós és Pomogáts Béla. Bevezette: Béládi Miklós. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 629 l.

Fontos, és szokás szerint alaposan megkészt antológia. A magyar irodalmi avantgárd ilyen jellegű dokumentumgyűjteménye egy évtizeddel előbb, mondjuk a hetvenes évek végén robbant és robbantott volna. Hiszen akkor indult útnak, akkor kezdte izmosodását a ki tudja hányadik avantgárd mozgalom, jószerével anélkül, hogy létezését a világban, legalábbis a mozgalom történetiségében rögzítette volna valahová. Elsősorban a párizsi Magyar Műhely folyóiratra támaszkodott, mely természetesen jó iskola, ám nem elégséges megalapozás és útmutatás egy szélesebb avantgárd horizontot megcélzó alkotó számára. Rengeteg újnak képzelt, ám valójában csak ismét fel- és kitalált gesztust, eszközt kerülhetek volna el az antológia anyagának ismeretében fiatal alkotóink. Illetve, a közönség is nagyobb hozzáértéssel, empátiával fogadta volna az irodalom ismételt megújítására tett radikális, néha fölöslegesen durva, ám mindenképpen őszintének tekinthető hetvenes évek végi, nyolcvanas évek eleji kísérleteket.

Béládi Miklós bevezető tanulmányán túl, mely eligazító, értékelő és elhelyező mozzanatokban gazdag, a kiadvány fontos, hozzáférhető, ám csak gondos kutató-

munkával, esetleg hosszabb utánjárással előszerzhető dokumentumokat tartalmaz. Pomogáts Béla, aki a válogatás és a szerkesztés társfeladatain túl a szöveggon-dozás hatalmas munkáját is magára vállalta, szerkesztői utószavában ezt más oldal-ról támasztja alá: „Az olvasóközönség érdeklődését kívántuk kielégíteni, s a nem szakmai igényt”. (A jó irodalmár elsősorban olvasó, s csak utána alkotó, bár ez vitatható, s irodalmunkban nem is széles körben elfogadott.) Ugyanakkor természetesen a szakma felé is tekint, hiszen jelzi azt is: „A szövegeket az eredeti dokumen-tumok nyomán közöljük, ez időnként nehezebb fogalmazást és a mai helyesírási normáktól eltérő írásmódot jelent”.

Béládi nagyszabású tanulmánya, melynek címét – az antológiához hasonlóan – Kassák Lajostól kölcsönzi, arra tesz kísérletet, hogy végigkövesse, megmagyarázza, az európai avantgárd és más művészi mozgalmak rendszerébe belehelyezze azt a lázas időszakot, amely Kassák 1915-ös fellépése és a harmincas évek fordulójának avantgárd-vitái, helyzetelemzései szegélyeznek két oldalról. A jeles irodalomtörté-nész imponáló magabiztossággal rajzolja fel a magyar avantgárd sajtóságos ívelését az átrendező európai irodalom század eleji térképén. Teszi nem kevés rokonszenv-vel, de érezhető rátartással is. Béládi álláspontja emlékezetes – a másfél évtizede induló és benne támogatót, valamelyest szövetségest látó és találó avantgárd-írók számára rendkívül fontos és meghatározó – nyitottsága ellenére is nyilvánvalóan konzervatív, s e könyv anyagának ismeretében érthetően irodalom(nyelv)féltő: „Mert az irodalom alapjaiban nem alakulhat át térbeli művészetté, a térbeliséget nyilvánító vizuális elemek a műalkotásnak csupán részlet-motívumai lehetnek, a nyelvi kifejezést nem szoríthatják háttérbe, nem kárhoztathatják másod- vagy har-madrangú szerepre.”

A szerzők megközelítése történeti: kronológiai sorrendben közlik a magyar irodalmi avantgárd két zaklatott évtizednek kiáltványait, vitáit, elemző dokumen-tumait. Ezzel meglehetősen pontos rajzát adják a mozgalom irányváltásainak, fejlő-désének, s talán kihámozható magyarázatát az 1932-re tehető elhalásnak. Munká-jukat fejezetekre osztják, megkönnyítve ezzel az olvasó eligazodását a mozgalom vargabetűi között, lehetővé téve az egymást követő, felváltó, gyakran egymás mellett élő izmusok kialakulásának, fejlődésének a megfigyelését. Ezek sorrendben: *A ma-gyar avantgarde bemutatkozása* (Tett, Ma...), *A magyar avantgarde fogadtatása* (Sza-bó Dezső, Kosztolányi, Babits kontra Kassák...), *Az avantgarde és a forradalom* (Kassák, Barta, Mácza, Rosinger Andor: A proletárforradalom célja...), *Viták az avantgarde körül* (Révai: Letörni a kultúrelleforradalmat; Kun Béla, Kassák, Lu-kács, Kahána, Szakasits...), *Az avantgarde szétszóródása és újjászervezése* (Németh Andor, Hevesy István, Déry Tibor, Kassák: *Mérleg és tovább; Aktivista művészet és forradalom*), *Az avantgarde és a proletárirodalom* (Rosinger, Uitz Béla, Illyés, Der-kovits Jenő), *Konstruktivista irodalom* (Kállai Ernő, Kassák, Moholy-Nagy, Komlós Aladár), *A dadától a szürrealizmusig* (Balázs Béla, Déry, Illyés, Németh Andor, Sinkó Ervin, József Attila, Tamkó Sirtó Károly), *Az avantgarde estéje* (Hevesy, Kosztolányi, Kassák, Gyagyovszki Emil, Szabó Lőrinc, Németh Andor–Halász Gá-bor: *Új irányok a világirodalomban* [Nyugat-konferencia].)

A fentebbi felsorolásból és az impresszionisztikusan kiragadott szereplői név-sorból nyilvánvalóan kirajzolódik az olvasó számára egy lehetséges, használható kép

a mozgalomról, melyet árnyalni, finomítani a dokumentumgyűjtemény elolvasásával lehet, illetve kell.

Z. T.

Jókai Mór: Csataképek a magyar szabadságharcból.

Az utószót írta Fekete Sándor. Népszava Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1988. 255 l. (Híres könyvek)

A kötet elbeszéléseit Jókai közvetlenül a szabadságharc leverését követően, a véres megtorlások időszakában írta. Az írások a még csak szerveződő cenzúra figyelmét elkerülve Sajó álnéven jelentek meg 1850 folyamán a Magyar Emléklapok című folyóiratban: *A két menyasszony; Egy bál; Az érc lány; Az elesett neje; Székely asszony; A Bárdy család; Komárom; A fehér angyal; A kis szürke ember; Nomen est omen; A vörössipkás; A szerencsétlen szélkakas; Szegény asszony áldozatja.* Az alig 25 éves regényíró ismert békepárti elkötelezettsége ellenére a bukás után maga is hónapokig bujdosott az emigráció és az itthonmaradás malomkövei közt örlődve. Az erős alkatú hitves szerezte meg számára az amnesztiát azzal, hogy sikerült nevét felvetetni Klapka György komáromi várvédőinek listájára. Pestre visszatérvén a kor kiemelkedő írói közül elsőként talált hangjára és kezdte meg irodalmi formában feldolgozni a szabadságharc eseményeit. A kötet írásai megrázó, romantikus történetek a kitartásról, gyászról, becsületről és szenvedésről. Hősöket és áldozatokat mutat be. Bátorítani, vigasztalni akar; önbecsülést, és az elnyomással szembeni erkölcsi tartást nyújtani a veszteségekbe beleroppanó nemzet számára. Az elbeszélések a kevésbé ismertek közé tartoznak, az utóbbi évtizedekben ritkán jelentek meg, amiben szerepet játszhatott egyes „szomszédos országok érzékenysége” is, nevezetesen az erdélyi történetekben visszataszító színekkel ábrázolt román felkelő-martalócok szerepeltetéséről van szó.

A novellafüzér keletkezésének és utóéletének történetét Fekete Sándor utószava foglalja össze.

O. G.

Jókai Mór Összes Művei. Kisregények IV. (Aki a szívét a homlokán hordja, Sárga rózsza.) Kritikai kiadás, sajtó alá rendezte Vógh Ferenc és Sándor István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 479 l. + 8 oldal melléklet.

Különös élményt nyújt egymás után olvasva ez a két kisregény. Mindkettő ama kései korszak terméke, melynek műveit így jellemzi az indulatos és ifjabb pályatárs, Tolnai Lajos: „esés, hanyatlás, az elfáradt, kiaknázott, kierőszakolt, kényszerített nagy elme rabmunkája”. Mégis: az egyik háromnegyed százada jelent meg utoljára (s addig se túl sokszor), a másik az életmű egyik legfényesebb darabja. Az egyikről egyetlen számbavehető kritika sem született, az utókor még a címét sem szokta említeni, a másik nemcsak irodalmár, hanem néprajzi értekezők sorának adott vizsgálnivalót.

A Jókai-életmű olyan dzsungel, amelyről még megközelítően teljes kataszter sem készült, nem valószínű, hogy akadna olyan szakember, aki képes volna eligazodni a regények, novellák, hírlapi cikkek, előadások, levelek és egyéb írások rengetegében, a különböző válogatások által is összezavart életmű-rendben. Különösen érvényes ez Jókai utolsó negyedszázadára, ahonnan csak egy-egy elnépszerűsödött regény világlik elő, a *Rab Ráby*, a *Fekete gyémántok*, a *Sárga rózsza*. Kétségtelen: a hagyományos, a nagyregények által kialakított Jókai-imázstól igencsak távol állnak az utolsó évek művei, onnan nézve az írói erények felhíguultnak mutatkoznak, uralkodói eszméi mintha eltűnnének. Egészen más a benyomásunk ma a XX. század végén, ha úgy szemléljük ezeket a munkákat, mint a korábbi századvég híradásait, valamiféle ízléskatalógust. S nem is a versenytársként diadalmaskodó Mikszáth, hanem a még fiatalabbak mentalitását szem előtt tartva. Nagyon is indokolt Bori Imre kezdeményezése, aki a kései Jókait „a magyar fin de siècle írója”-ként rajzolja meg egy jelentékeny tanulmányban (*Varázslók és mákvirágok*, Forum, Újvidék, 1979. 5–121.). Ő a most megjelentetett kisregényt nem vonta be vizsgálatába, ahogy – természetesen – sok egyebet sem, mindenesetre észleleteinek java ide is vonatkoztatható. Sőt. „Rege, regény és való” alcímmel látta el az író ezt a kis könyvét, s valóban nehéz volna pontosabb műfaji elhatárolás. A „való” erősen megkérdőjelezhető (bár Jókainál, aki elképesztően sokféle lapot és könyvet olvasott, ez teljes bizonyossággal nem állítható), mindenesetre a mű utolsó sorában 1886-ra teszi a történet végbememtét. (Sajnálatos módon ez a szám szerepel a mostani kötet címlapján is, noha a kisregényt 1889. január 1-jén kezdte publikálni a Budapesti Hírlap.) A könyvben egyébként is sok a sajtóhiba.

A Jókai által jelzett évszámmal ellentétben, s néhány mellékes mozzanatot figyelmen kívül hagyva, aligha pontosítható a történet ideje. Éppoly elvarázsolt idő ez, mint maga a tér és a történet. Egy különös, és minden különösebb eszmei mondanivalót nélkülöző nagy mese ez, amelyet betétesek dúsítanak föl. Merő dekoráció ez a könyv, olyan mint egy gazdagon díszített szecessziós épület ornamentikája. Ha megíródnék Jókai pszichopatológiája, ahogy bírjuk a kortárs Vajdát, ez a mű ugyancsak kiaknázható lenne. Van ebben szadizmus és voyeuriség, orgia és raffinement, nyomorékkultusz, sőt a csoportszerelemnek olyan ábrázolata – ráadásul vérrokonok között –, amire inkább csak ez a századvég mutathat föl párhuzamokat. Szépirodalomként valószínűleg értelmezhetetlen ez a könyv, de annál inkább kor- és mentalitásjelzőként.

S századvégies elfogultsággal olvasva a másik, az elhíresült pusztai remeket, nos, akkor nem a hagyományos ítéletek a mérvadóak: nem a néprajzi szabadosság, a jellemformálás tiszteletet parancsoló egyértelműsége és gazdagsága. Hanem a népiségnek az az újfajta szemléletmódja, amely elválaszthatatlan a szecessziós dekorativitás, ornamentika-kultusz és egzotikummania egyéb összetevőitől. Inkább a kivonulás könyve ez, mint a századközépi pusztai romantika reinkarnációja, inkább zenei szerkesztmény, mint a reális népelet regényesítése. Sokkal polgárabb nép- és fajta-mitosz, mint a Petőfi–Erdélyi-féle. Mindenesetre ez a két kisregény is fokozza a várakozást az életmű kritikai kiadásának újabb darabjai iránt.

A jegyzetek alaposága minden elismerést megérdemel. Végh Ferencnek szinte reménytelen kimenetelű munkát kellett elvégeznie az író törökösségének forrásait

vizsgálván, Sándor István nemcsak a Sárga rózsára vonatkozó eddigi ismereteket gyűjti össze, hanem szinte műelemzést is ad. Oszlatván azt a Jókai által is kedvel terjesztett mítoszt, mely szerint csak azt tudta megírni láttató erővel, amit soha nem látott. A *Sárga rózsza* élménytörténeti háttére majdnem olyan izgalmas, mint maga a kisregény.

Alexa Károly

Jordánszky Elek: Magyar országban, 's az ahoz tartozó részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leírása.

Hasonmás kiadás. Az utószót Tüskés Gábor és Knapp Éva írta. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 167 ill. 46 l.

Jordánszky Elek tinnini püspök, esztergomi kanonok 1836-ban egészítette ki az Esterházy Pál költő, hadvezér és nádor 1690-es kiadású Mária-kép és -szobor, illetve kegyhely-katalógusát. E kötet facsimile-kiadását jelentette meg az Akadémiai Kiadó, Tüskés Gábor és Knapp Éva utószavával.

A Mária-kultusz jegyében fogant mirákulumos könyvek a Szűz Mária-ábrázolások, kegyképek, szobrok, illetve az azokat őrző zarándokhelyek történetét, jellegzetességeit feltáró „Atlas Marianus” a 17. század közkedvelt műfaja volt. Esterházy Pál Wilhelm Gumpenberg 1657-ben megjelent, rézmetszetekkel illusztrált, 1200 Mária-kegyképről tudósító munkáját bővítette meg magyarországi adatokkal, mintegy száz műalkotásról való híradással. Jordánszky műve e jellegzetesen barokk műfajt élte tovább, s használja fel a 19. század harmincas éveitől megerősödő új típusú vallásosság szellemi alátámasztására. Esterházy gyűjtését tovább egészíti, összesen hatvankilenc kegykép leírását és ábrázolását adván hozzá. Rögzíti a kegykép eredetét, történetét, a kultusz mozzanatait, megemlíti a hozzáfűződő csodákat, a jubileumi ünnepeket; tudósít a zarándoklatról és annak különféle szokásformáiról, a tisztelet érdekében végzett egyházi intézkedésekről, a hely gondozóinak változásairól, szól a képpel és a kultusszal kapcsolatos aktuális eseményekről. Már végez forráskutatást, de a középkori és barokk legendaanyagot még a történeti adatokkal egyenértékűen kezeli. Művének valóban lesz hatása a 19. századi vallásosság, népi vallásosság formáira, a barokk-kori zarándokhelyek egy része újra divatba jön, új búcsújáró helyek jönnek létre, tömegméretű vallási megmozdulásokra kerül sor.

Tüskés Gábor és Knapp Éva utószava az életrajz, a mű, és az életmű vonatkozásában egyaránt eligazít, s a Jordánszky névéhez és munkásságához is nagymértékben kötődő konzervatív vallási törekvések lényegét abban látja, hogy általuk végbement a „tömegvallásosság felülről történő megszervezése”.

J. J.

Jósika Miklós: „Idegen, de szabad hazában”.

Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Deák Ágnes, Gerhát Ágnes, Gilbert Edit, Joó Judit, Kokas Károly, Szajbély Mihály és Takács József. A kötetet összeállította és a jegyzeteket írta Kokas Károly és Szajbély Mihály. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 845 l. + 49 l. képmelléklet.

Az irodalmi és ezen belül a befogadói ízlés történeti meghatározottságának, változásának, kiszolgáltatottságának kevés jobb illusztrációjával szolgál a magyar irodalomtörténet, mint a Jósika Miklós neve alatt publikált, illetve íródott hatalmas szöveggyűjtemény. Regényeiről ma már csak kurta bekezdések emlékeznek meg a magyar regénytörténeti összefoglalásokban, úttörő szerepét hangsúlyozva, de újralfedezésre éppen nem buzdítva. A szabadságharc előtti évtized legnépszerűbb regényírójának nemcsak hazai írói karrierje fejeződött be a világosi katasztrófával, politikai közszereplésének is vége szakadt, illetve egyike lett a magyar emigráció csendes literátus szervezőinek: kritikus józansága megóvta és megfosztotta attól, hogy vezérszerepre jusson az emigráció kudarcos vállalkozásaiban.

Megélhetési gondokkal küszködően szinte passzionátus önfeledtséggel, de egy ügybuzgó hivatalnok mentalitásával írja leveleit tizenöt éven át, minden hónap első napján (zömmel) kelteztén Újvilágba távozott barátjának, Fejérvári Miklósnak. S megalkotja ezzel a magyar emigráció egyik legélvezetesebb, legtöbb információt görgető krónikáját. A levélformájú krónika Mikes óta az egyik legnagyobb teherbírási változata annak az alanyias epikának, amely egyszerre van tudatában annak, hogy szükségszerűen fragmentális, de annak is, hogy ez a személyesség, ha kellő érzékenységgel és intellektuális reflektáló készséggel (itt: iróniával) társul vagy szövődik össze, igényt tarthat a hitelességre. Az meg külön „szerencsésük” az ilyesfajta régi szövegeknek, hogy a magyar epika legújabb fejleményei – az omnipotens írói magatartás és formaszervezés kétségessé válása során – nem ritkán nagyon is hasonló epikus kalandokba bocsátkoznak, azaz az emlékiratszerző és levelező Jósikát meg társait szépíróként is legitimálják. Ezért cseppet sem frivol az, ha Jósika kapcsán a filológiai igen korrekt bevezető Kosztolányit, Mészöly Miklóst és Esterházy Pétert emlegeti...

A kötet második fele egy fényképgyűjteménnyel indul. Ennek létrejötté Kertbeny Károlynak köszönhető, aki brüsszeli tartózkodása alatt látott hozzá azon emigránsok fényképeinek összegyűjtéséhez, akiknek többségét személyesen ismerte.

A kötet törzsanyagának harmadik tagja Jósika *Emlékalbuma*, amely szerencsésen megmenekedett az erdélyi dúlások között, s az emigránsnak hű kísérője maradt haláláig. Ez a rendkívül vegyes darabokból álló elegyes gyűjtemény nemcsak Jósika irodalmi és politikai kapcsolatait jellemzi, nemcsak az író ízlését dokumentálja, hanem olyan külföldi jelesektől is tartalmaz néhány idekeveredett darabot, mint Balzac vagy Musset.

Szajbély Mihályék kiadványa a szélesebb közönség számára készült, de ez nem jelent tudományos igényességcsökkenést. Mind az akribia, mind a jegyzetek és a mutatók mintaszerű szakmunkáról tanúskodnak.

Alexa Károly

Jöjjön el a te országod. (Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból.)

Válogatta és szerkesztette Margócsy István. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1988. 398 l.

Nincs még egy alakja a magyar irodalomnak, de talán a magyar történelemnek se, beleértve Kossuthot is, akire vonatkozó írások olyan áttekinthetetlen tömeget képeznének, mint Petőfié. Nemcsak az írásművek mennyiségével van gond, ez a modern adatfeldolgozó rendszerek révén még rendezhető lenne elvileg, hanem a kultuszképződés, a politikai élet és rendszer változásai olyan, az életmű mibenlététől szinte független, egymás jelentését, értelmezését sokszor kizáró írástömeget produkáltak, hogy a kutatót inkább elrettenti még a közelítésétől is, mintsem vizsgálatára serkentené. Éppen ezért okozott kellemes meglepetést Margócsy István kötete, mely azokból a nyilvánvalóan politikai-ideológiai céllal írt tanulmányokból és azokból a politikai nyilatkozatokból közöl válogatást, melyek öngazolásul Petőfi nevét, emlékét, szellemét idézték. E kötet persze – kissé kopott metaforával élve – a jéghegy csúcsa, de a híres vagy hírhedett személyek tollából, történelmi válságok vagy sorsfordulók idején született írások pontosan jelzik a politika aprópénzére váltani akarók árfolyamán Petőfi névértékét, és most már az utókor dolga, hogy ennek az árfolyamnak a fedezetét a maga értéke szerint megítélje.

A válogatás időhatára Petőfi szobrának felavatásától, 1882-től a százötvenedik évfordulóig, 1973-ig terjed. A kultuszképződés első fokozata az apotheózis, Jókai, Beöthy Zsolt, Bródy Sándor és Váradi Antal írásai. Különösképp megdöbbenőek Jókai sorai, aki az ünnep alkalmából mondja 1882-ben, hogy ez a szobor lát, láthatja, hogy van népszabadság, vasút, honvédsereg, sajtószabadság, láthatja, hogy a tudomány, a művészet, az ipar, a kereskedelem úgy kifejlődött, hogy méltó helyén van a művelt világban. „És még egyet láthat. Azt, hogy »van még egy népeitől szeretett és népeit szerető király, s az Magyarországé«”. Különös igazolása Petőfi eszméinek éppen a szabadságharcot leverő, illetve leverető Ferenc József dicsréte. De jó ráhangolás a kötet egészére, mert a későbbi kor, kivált az ötvenes évek, ennél különösebbet is produkált.

Még ma is érdekes a Petőfi és a szocializmus kérdést tárgyaló cikkek, vita-iratok anyaga. Szántó Kovács János nem túlságosan okos beszédével és a Népszava írásával szemben Ferenczi Zoltán akadémiai beszéde áll, mellyel Pogány József polemizál; s az egész ügyet végül Kosztolányi bölcös és Ady okos gondolatai zárják. A háború és forradalom korszaka természetesen szintén megteremtette a maga Petőfi-irodalmát, Gyóni Gézától Szalay Károlyon keresztül Landler Jenő ünnepi beszédéig. Igazi ünnep azonban a százéves Petőfi volt. Emlékezetes Illyés leírása Pekár párizsi beszédének botrányba fullasztásáról. Ennek a korszaknak s ennek a beszédnek szellemét Klebelsberg Kunó, Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc, Apponyi Albert közölt szövegei látványosan érzékeltetik. Hozzá Szabó Dezső reflexiója Apponyi beszédére, s az ünneprejtőkről és a megcenzúrázott Petőfiről szóló híradás. A két világháború között, a mozgalmak és készülődések idején bontakozott ki a legtarkább Petőfi-kép. Bajcsy-Zsilinszky, Németh László írásai, Kun Béla tanulmánya, József Ferenc főherceg Szüreti szózata, Sértő Kálmán verse, Szekfű Gyula, Kovács Imre cikke után a zavart olvasó joggal teheti fel a kérdést, melyik az igazi Petőfi vagy kié hát Petőfi?

A Lobogónk Petőfi című fejezet anyaga ad rá sajátos választ. A durva aktualizálás már 1948-ban elkezdődött. A Szabad Nép cikkírója a feltámadt, feltámasztott költőt végigvezeti az országon, kinek impresszióit emígyen rögzíti: „Láncot széttörték, vasutat felépítették (egy Gerő nevű vezetéssel) [...] Hatalmas beruházásokkal fokozták a vastermelést, [...] és ki tudná felsorolni azt a tömérdek csecsemőotthont, gyermekotthont, óvodát, hadiurokkantotthont, amit ebben az évben átadtak rendeltetésének. [...] Száz évig tömérdek mulasztás – jegyezte [t.i. Petőfi] – de most is akadnak még, akik tiltakoznak a művelődés ellen. (Schlachta, Mindszenty nevűek és mások is.) Ezért tovább kell küzdeni.” [Ezek is Petőfi megjegyzései.] A korszak alapművei természetesen Révai és Horváth Márton ismert írásai, de Boldizsár Iván sorai a Petőfit idéző Vorosilov marsall atyai gyengédségéről vagy Gellért Oszkár, Kardos László, Tamás Anna munkái is tanulságos dokumentumok. Nem lehet említés nélkül hagyni Somlyó György versét 1949-ből, aki – mint írja – boldog, hogy Rákosi-ékkel és Petőfiékkel azonos nyelvet beszél. 1956, a Petőfi-kör vitáiból, beszédeiből vett válogatás régóta hiányolt forráshoz juttatja az olvasót. Ekkor írta Boldizsár Iván, hogy „Fáj a szívünk minden elesett magyarért, az ifjakért és a lányokért, ezért az új, októberi ifjúságért, mely vetekszik a márciusi ifjak hírével, nevével is”. Ezután az újabb évforduló felé tartó korszak csendesebb írásai következnek. Komócsin Zoltán, Aczél György különböző színvonalon próbálják Révai zászlaját Petőfi nevével továbbvinni; ekkor jelent meg Gyurkó László semmitmondó, üresen lelkesedő cikke a költőről vagy Váci Mihály elmélkedése a világforradalmárról, Petőfiről, aki magában foglalja Lenin fantáziáját, Ady vérét, Lorca halálát, Lumumba szétvert arcát és Ho Si Minh partizánjait stb. Az utolsó szakasz, a mai utójáték a sokat megélt, s még többször kiábrándult nemzedék vallomása; fáradt vagy ironikus sorok, melyek olvastán úgy érzi az ember, sok idő kell még ahhoz, hogy a politika által megrontott költői hírnév ismét a régi fényével ragyoghasson.

Szabó G. Zoltán

Juhász Ferenc bibliográfia.

Összeállította Falta Rosemarie, Ferenczy Endréné, Hajdú Livia. Szerk. Ferenczy Endréné. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1988. 189 l.

A bibliográfia összeállításával és megjelentetésével a hatvanéves Juhász Ferencet kívánták köszönteni a könyvtár dolgozói.

Az összegyűjtött anyagot a következő egységekbe sorolták:

1. Önálló kötetek. Időrendben, s itt sorolják fel az esetleges későbbi megjelenéseket, újabb kiadásokat is. A címléírás után tételszám utal a kritikákra.

2. Idegen nyelvű kötetek a nyelvek betűrendjében, tételszámok utalnak a megjelent kritikákra.

3. Hanglemezek, szintén a megjelenés időrendjében.

4. Egyes művek. Az önálló kötetben való megjelenést itt nem szerepeltetik, tételszámmal sem utalva arra, hogy az egyes művek melyik kötetben található. Csak a periodikákban, antológiákban megjelent közleményeket, rádióinterjúkat sorolják fel

ebben a részben, feltüntetve az esetleges fordítások megjelenési adatait is. Az anyagot a címek ábécérendjében hozzák, műfaji elkülönítés vagy utalás nélkül, így a használó nem tudhatja, verssel, tanulmánnyal, műbírálattal, esetleg nekrológgal áll-e szemben.

5. Szerkesztői tevékenység. A Juhász Ferenc szerkesztésében megjelent köteteket hozzák a címek betűrendjében, majd a folyóiratok következnek.

6. Irodalom. A költő munkásságára vonatkozó irodalmat a szerzők betűrendjében közlik.

Különféle mutatók csatlakoznak még a bibliográfiához, az önállóan megjelent művek címei (mely teljesen felesleges, hisz csak az első részben felsorolt anyagot ismétli meg), az egyes művek idegen nyelvű címei (elegendő lett volna az egyes nyelvek mellett csak a tételszámot feltüntetni, hiszen a negyedik részben már szerepelnek ezek a címek), a fordítók neve tételszámra utalással, s végül névmutató az egyes személyekről szóló Juhász Ferenc-írásokhoz. Mindenképpen hasznos lett volna a feldolgozott periodikák és tanulmánykötetek listáját is megadni.

A bibliográfia rendszere elég egyszerű, de az anyag összegyűjtésével mindenképpen a további kutatás segítségére lehet.

Ny. J.

Juhász Géza levelesládája.

Válogatta és sajtó alá rendezte Juhász Gézáné, Lévay Botond. Jegyzetek Lévay Botond, előszó Kardos László, életrajz Juhász Izabella. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 539 l., 1 t.

A debreceni irodalomtörténész, irodalomszervező, az Ady Társaság alapító tagja, egyetemi tanár Juhász Gézához írott levelek egy részét adja közre a kötet. A válogatás az 1915 és 1968 közötti időszakból szemelget, s a levélírók között a magyar írók, irodalomtörténészek szinte minden irányzathoz, minden szellemi áramlathoz tartozó képviselőjét megtalálhatjuk. „E kiterjedt levelezés olyan szerteágazó és meg-megújuló irodalmi kapcsolatokat mutat be, melyeknek következtében egy rendkívüli ember kezdeményezése révén Debrecen hosszú ideig gyűjtőpontja tudott lenni az irodalmi közéletnek.” Számos levél nemcsak irodalomtörténeti jelentőségű, hanem történelmi, művelődéstörténeti, szociológiai forrásanyag is, egy vidéki irodalmi centrum életének és vonzaskörének, országos kapcsolódásainak tükré.

Keletkezésük időrendjébe sorolva 357 levelet tartalmaz a kötet, melyekhez mintegy 140 oldal igen alapos, részletes jegyzet csatlakozik, gondosan felfedve még az egyes, csak keresztnévvel említett személyeket, kisebb-nagyobb helyi vagy országos eseményekre történő homályos utalásokat is. Ezeket a jegyzeteket a Debrecen művelődés- vagy helytörténetével foglalkozó kutatók is komoly haszonnal forgathatják.

A jegyzetek anyagára is kiterjedő névmutató csatlakozik a kötethez.

Ny. J.

Kabdebó Lóránt: Az Újhold költői.

Megyei Könyvtár, Békéscsaba, 1988. 68 l.

A 70-es és 80-as években írt tanulmányai közül választott ki hatot Kabdebó Lóránt, melyek összetartozását, rokonságát a megközelítésmódon és az értékorientáción túl az is jelzi, hogy az alkotók – Pilinszky, Nemes Nagy, Rába György, Jánosy István, Lakatos István, Végh György – mind az Újhold vonzáskörében bontakoztatták ki tehetségüket.

Ez egyúttal azt az utólagos főhajtást is tudatosítja, amellyel a szerző adózik a gyorsan megszüntetett folyóirat elhallgattatott poétái előtt. A tanulmányok felszínén ez az együvértartozás explicite nem mutatkozik meg, megnyilvánul azonban a megközelítésben, a módszerben, a bánásmódban, a mindannyiuknál észrevett közös alkotási technikában, költői és emberi tartásban, a közös élményekre való azonos reagálásban, és mégis eltérő költői világban.

J. J.

Kassák Lajos: Szénaboglya.

Sajtó alá rendezte és az utószót írta Csaplár Ferenc. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 426 l.

Kassák Lajos, aki 1945 után látszólag teljes körű elismerésnek örvendezett és jelentős pozíciókat töltött be az irodalmi életben, és akit hatvanadik születésnapján még gyűjteményes kiadással, emlékkönyvvel ünnepeltek, 1949 második felétől belső emigrációba kényszerült. Az elszigetelődés egyrészt korábbi személyes sérelmekből, küzdelmekből következett, alapvető oka azonban a Kassák művészet-felfogásával ellentétes hivatalos irodalompolitika volt, amely lehetetlenné tette műveinek megjelenését – előbb az 1954-ben újra meginduló demokratizálódásig, majd annak gyors elfojtása után ismét. Kassák, aki először a képzőművészetben keresett menedéket, 1955 márciusától újra folyamatosan ír: naplójegyzeteket vezet. Ez az 1955–56-ban készült, hagyatékban fennmaradt napló, a *Szénaboglya* „az írói fennmaradás eszköze volt. Nem műalkotás, hanem dokumentum, olykor szinte már sajátos öngyógyítás, házi használatú pszichoanalízis” – állapítja meg Botka Ferenc a könyv keletkezésének körülményeit feltáró előszavában. Kassák Lajos naplójegyzetei tehát irodalomtörténeti szempontból, illetve az alkotás folyamatát vizsgálva egyaránt tanulságosak.

Az 1985–86-ban az *Alföld* című folyóiratban folytatásokban, több részlet kihagyásával megjelent változat után ez a kötet szinte a teljes szöveget közli. A kiadás történetéről és a kéziratok kezelésének szempontjairól Csaplár Ferenc utószava tájékoztat.

Sarankó Márta

Kedves Anyóli!

Gábor Andor levelei Vidor Ferikének. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Petrányi Ilona. Az előszót írta: Tasi József. Múzsák Közművelődési Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1988. 311 l. (Irodalmi Múzeum)

A gondosan szerkesztett kötet Gábor Andornak második feleségéhez (Wechseltmann Fanny), Vidor Ferike színésznőhöz írott leveleit tartalmazza. A Bécsben, Berlinben és néhány, Moszkvában keletkezett írás nemcsak a két ember házasságának, érzelmeinek, életkörülményeinek alakulását tükrözi, hanem tájékoztatást ad Gábor Andor emigrációban töltött éveiről (1920–1934), gondolkodásmódjának, világnézetének változásáról is. A közölt több mint 100 levél 1920–24 között keletkezett darabjai az előbeszéd sajátos stílusában, a házaspár által kialakított szókinccs segítségével, közös emlékeik, pletykák felidésével jól tükrözik egy félig-bohém művészvilág sajátos életét; s Petrányi Ilona alapos jegyzeteivel kiegészülve, a kötet élvezetes olvasmányá emelkedő részét adja.

A függelékben találjuk Gábor Andor 15 levelét, amelyeket illegális pártmegbízatása során Párizsból, 1925 nyarán küldött összekötőjének, Révai Józsefnek. E, részben baráti hangvételű írások csakúgy, mint a közölt levelezés, kiegészülve a kötetben található egykorú fotókkal, érdekes adalékkul szolgálhatnak Gábor Andor ezen életszakaszának és az író személyén keresztül a magyar irodalmi emigráció sokféle ágazó történetének megírásához.

Stauder Mária

Keresztury Dezső: Babits. Levelek, tanulmányok, emlékek.

Szerkesztette, válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Téglás János. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola, Budapest, 1988. 265 l.

A Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola végzős hallgatói 1976 óta minden évben könyvekkel emlékeznek meg az iskola jogelődjében – a tisztviselőtelepi állami főgimnáziumban – tanító Babits Mihályról. A minikönyv-sorozat 16. kötete – melyet a diákok és a Zrínyi Nyomda dolgozói születésnap ajándékkul ajánlottak Keresztury Dezsőnek – Babits és Keresztury kapcsolatát mutatja be levelek, tanulmányok közreadásával.

Keresztury Dezső a „Szabálytalan előszó”-ban Téglás János segítségével idézi föl személyes emlékeit, megismerkedését Babitscsal és feleségével, Török Sophie-val.

1929-es berlini első találkozásuk után többször fölkereste őket Budapesten és Esztergomban is. Babits betegségének és halálának tanúja volt, majd vallás- és közoktatási miniszterként a költő szellemi örökségének és hagyatékának gondozója lett. Ő juttatta a nagy értékű kéziratokat és a gazdag fényképanyagot a Széchenyi Könyvtár tulajdonába, megmentve a szétszóratástól a költői-írói, irodalomszervezői életmű dokumentumait. A hagyatékot 25 évig gondozó kuratóriumnak Illyés Gyula és Basch Lóránt mellett ő volt a harmadik tagja.

Az ötvenes évek végén, amikor „Babits Mihály körül... jegesre fagyott a némaság,” a Magyar Klasszikusok sorozat Keresztury szerkesztésében és vezető tanulmányával jelentette meg, nem kis politikai vihar után Babits verseinek és prózai műveinek két kötetét.

Az előszót követő válogatás élén Keresztury Dezső *Főnix* című verse idézi Babits emlékét. A kötetben közölt 31 hosszabb-rövidebb levél – 1929 szeptemberétől 1952 júniusáig – beszédes dokumentuma Babits, Török Sophie és Keresztury baráti és munkakapcsolatának. A tanulmányok és emlékek többek között Keresztury Dezső Babits-kötetekhez írott bevezetőiből adnak válogatást. A kötetet fényképek, néhány levél hasonmása és jegyzetek teszik teljessé.

R. J.

Keresztury Dezső: Kapcsolatok.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 506 l.

Az idős költőt egyre többször kéri fel emlékezésre, társak idézésére, ünnepi pillanatokban méltató szavak szólására. Nemzedékének nagy alakjairól, pályatársairól, mestereiről mindig szívesen vállalja az ünnepi alkalmak kínálta megemlékezést, s ezek az írásai többnyire megjelentek, megjelennek folyóiratok hasábjain. Évek során kötetnyi terjedelművé nőttek, ezeket rendezte ciklusokba a szerző, s a következő cím alatt olvashatók a szubjektív esszék, nagy szeretettel megrajzolt portrék, az irodalomtörténeti adalékokat kiegészítő eseményleírások, valamint néhány baráti köszöntő: Mesterek, példák (Adyról, Babitsról, Móricz Zsigmondról, Horváth Jánosról, Kodály Zoltánról, Szekfű Gyuláról szóló valomások, egy-egy művük visszhangja). Mártírok a címe a fasizmus és a háború áldozatairól szóló emléksoroknak – Bajcsy-Zsilinszky Endrétől, Halász Gáboron, Radnóti Miklóson át Bálint Györgyig tizenkét alkotót ajánl az utókor figyelmébe. A leghosszabb ciklus – Írók – Tömörkény Istvánról, Szabó Dezsőről, Kassák Lajosról, Török Sophie-ról, Déry Tiborról, Illyés Gyuláról, Devecseri Gáborról, Vas Istvánról és még több más pályatársról vall, őket köszönti, ünnepli, egy-egy ecsetvonással gazdagítva a közismert portrékat. A Tárművészek ciklus grafikusok, fotósok, szobrászok és más alkotók előtt hajt fejet, a Munkatársak, tanítványok között Szauder József és Lőrincze Lajos különösen szép méltatást kap, végül az utolsó ciklus – Jeles kortársak – búcsúztatókat, a ravatal előtt elmondott megrendült nekrológokat foglal magába. Valamennyi írást Keresztury Dezső értéktisztelete, pályatársai iránt érzett baráti érzelmei, a méltó emlékezés szándéka hatja át, s legalább annyit megtudunk róla magáról is, mint írásai hőseiről.

R. T. O.

Kodolányi Júlia: Apám.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 282 l. + 16 l. műmelléklet. (Tények és tanúk)

Kodolányi Júlia könyve talán azért válhatik mindennemű Kodolányi-kutatás fontos segédkönyvévé, mert szerzője következetesen tartja magát kitűzött céljához és nem lép túl vállalt szerepén. Krónikásul szegődött egy olyan írói sors mellé, amely hatalmas műveket eredményezett, ám amely emberi sorsként rengeteg szenvedésre és folyamatos magányosságra rendeltetett, még ha a visszatekintő irodalomtörténet melléje és köré is látja a népi írók mozgalmát. Kodolányi Júlia sem apja különös sorsképletét nem akarja megfejtetni, nem szociologizál, s meglehetősen tartózkodik a lélektani értelmezésektől is, de nem akar a maga családias látószögéből irodalomtörténeti értelmezésekhez és értékelésekhez eljutni. Személyes tapasztalatait rögzíti, ebbe beleértve azokat az információkat, melyeket szüleitől hallott, s hitelesnek minősít, jellemzőnek gondol. S éppen ez a tudatos „ideológiátlanág” szerkeszti olyanáná elbeszélésmódját, hogy az képes felszívni dokumentumszövegeket is. A könyv intim adatai – akár egy-egy indulatkitörés említése, akár a család életmódjára vonatkozó feljegyzései, akár Kodolányi emberi kapcsolatainak jellegét megvilágító nevek sora stb. – mind-mind fontos kiindulópontja lehet annak a szisztematikusabb kutatásnak, amelyet ez az írói életmű igencsak megérdemelne.

Alexa Károly

Kolozsvári Grandpierre Emil: A beton virágai.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 413 l.

A beton virágai a szerző *Eretnek esszék* című kötetének folytatása. Három részből áll, az első már címével is utal korábbi könyvére: Újabb eretnek esszék. A második részben Kabdebó Lóránt beszélgetése olvasható Kolozsvári Grandpierre Emillel: *Sorsfordító pillanatok* címen. A harmadik rész (*A színház körül*) a modern drámával (Pirandello, Sean O' Casey) és a nyelvvel kapcsolatos fejtegetéseket tartalmaz.

Az Újabb eretnek esszék vitáirások. Témájuk változatos. Az egyikben összeveti Révai József és Aczél György kultúrpolitikáját. A másikban *Németh László és Trianon* címmel Németh László politikai gondolkodását elemzi. Egy harmadik írásában Bánffy Miklós emberi és írói kvalitásaira irányítja a figyelmet. Két, egymással is vitatkozó esszét szentel Szerb Antalnak, és *A Mikszáth-legendát* bírálja. Kolozsvári Grandpierre az *Utazás az undor körül* című írásában úgy véli, hogy az egzisztencializmus nem érhető tetten Sartre regényeiben.

A beton virágai újabb vitákra és továbbgondolkodásra serkentő esszék, pamfletek, jegyzetek gyűjteménye.

Ferenczi László

Koncsol László: Nemzedékem útjain.

Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1988. 384 l.

A pozsonyi Irodalmi Szemle szerkesztőjeként írott esszéiből, tanulmányaiból már két kötete jelent meg a szerzőnek. Az itt közreadott írások a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején születtek, és igen nagy szerepük volt a csehszlovákiai magyar irodalom értékeinek számontartásában, igényességének ösztönzésében, az egyetemes magyar irodalomtörténeti és kritikai gondolkodás legjobb hagyományainak továbbvitelében. Duba Gyulának a kötethez írt utószavából egyetértőleg idézhetjük Koncsol Lászlóról: „Személyes arcélű, közösségi erkölcsű tanú ő, nagyvonalú összegező alkat, tanulásra vágyik és tanítani akar”. Tájékoztató pontok; Utak, irányok, valamint Irodalmunkról című cikluscímek alá rendezett tanulmányai, esszéi, interjúi mindegyikében fontos szempontokat talál jeles alkotások újra-gondolásához, elmélyültebb elemzéséhez (például Bartók humanizmusáról, Weöres Sándor *Ócska sírversek* című darabjáról, József Attila *Költők és Kora* című verséről írott tanulmányai alapvető jelentőségűek). A kötet nagyobbik részében szűkebb pátriájának kortárs költőit és íróit szólaltatja meg, illetve általa fontosnak, marandónak ítélt műveket mutatja be, s nagy szeretettel, hozzáértéssel vezet be egyik-másik képzőművész műhelyébe is, azaz impozáns szellemi panorámát tár elénk. Tózsér Árpád, Ozsvald Árpád, Cselényi László, Szabó Gyula költészetén kívül a prózáírók közül Duba Gyula, Dobos László, Grendel Lajos és Turczel Lajos munkásságát ajánlja az olvasók figyelmébe, mindig a művészi minőséget, objektív értéket és szubjektív meggyőző erőt keresve és megmutatva a kiválasztott alkotásokban.

A kötet legerjedelmesebb és legfontosabb írása *A csehszlovákiai magyar költészet a második világháború után* című összegző tanulmány, a szerző meghatározása szerint: történelmi vázlat. (Eltérően a többitől, itt nincs évszám, nem lehet pontosan tudni, mikor készült. De így is érezhető az írásból, hogy nem előírt politikai szempontokat érvényesít. Kizárólag a művészi teljesítményeket veszi számba, hol kritikusabb, hol elismerőbb hangon.) A korszakról készülő további összefoglalásoknak ezen túl ezt a seregszemlét és értékelést is figyelembe kell venniük.

R. T. O.

Konnyu, Leslie: A History of American Hungarian Literature 1583–1987.

American Hungarian Review, St. Louis, 1988. 164 l.

Imponáló magabiztosságról árulkodik a kartográfus-író Könyű László (1914–1992) vállalkozása. Nem kisebb feladatot tűzött maga elé, mint hogy az angolszász nyelvterület olvasói számára bő másfélszáz oldalon összefoglalja az amerikai magyar irodalom ágas-bogas történetét, megismertesse velük a számukra többnyire teljességgel ismeretlen szerzők pályafutását, mintegy mankóul szolgálva az érték és a dilettantizmus megkülönböztetésében. Szomorúan kell megállapítanunk, hogy szerzőnknek e célok egyikét sem sikerült megvalósítania. Műve az impresszio-

nisztikus portrék, adathiányos bibliográfiai tételek és megbízhatatlan adatok egyvelege, mely kalauzként csak igen nagy óvatossággal használható.

A kötet időrendben s ezen belül műfaji megoszlásban taglalja az alkotókat: az első részben az „úttörő nemzedék” képviselői kapnak helyet, a másodikban a két világháború között jelentkezők, míg a sort az „új nemzedék” reprezentánsai zárják. A három nagy egységet műfaji alosztások tagolják: költészet, próza- és színműirodalom, újságírás, társadalomtudományok, vallásos irodalom stb. A szerző e megoldása számos esetben indokolatlan besorolásokat eredményez, különösen a több műfajban alkotókéban. Érthetetlen például, hogy mit keres a prózaírók táborában a történész Borsody István, Bobula Ida és Várdy Béla, az irodalomtörténész Várdy Huszár Ágnes, a nyelvész Lotz János, vagy a hitbuzgalmi művek alkotói közül Kiss Szaléz, Trombitás Dezső és Mihályi Gilbert, hogy Jászi Oszkár ide utalásáról ne is szóljunk. Hasonlóképpen indokolatlan Faludy György kizárólagos műfordítói vagy a cserkészvezető Bodnár Gábor prózaírói besorolása. Ugyanez mondható el a korszakhatárként megadott 1583-as dátumról is, hiszen egy New Foundland-i expedíciós részvétel s egy erről szóló levél aligha elegendő indok Budai Parmenius István szerepeltetésére. Arról már nem is kívánunk említést tenni, hogy az obskurus, műkedvelő tollforgatók tucatjai mellett hány, valóban értéket teremtő író vagy társadalomtudós marad említés nélkül. Nevük felsorolása többszörösen meghaladná e recenzió méreteit.

Számos tartalmi és formai zavar forrása az újságírókat taglaló fejezet. A periodikumok címét Könnyű következetesen angol fordításban adja meg, függetlenül attól, hogy az magyar nyelvű volt vagy sem, így a lapok azonosítása igen nehézkes, annak megállapítása pedig, hogy milyen nyelven íródtak, a külföldi olvasó számára szinte lehetetlen. E fejezet(ek)ben is szép számmal akadnak indokolatlan besorolások. Itt találkozunk az amerikai magyarság történetírói közül pl. Rácz-Rónay Károllyal, akiről a szerző csak annyit árul el, hogy az „Amerikai Magyar Népszava munkatársa, kitűnő költő”, de az általa szerkesztett első magyar irodalmi folyóiratról, az Amerikai Magyar Magazinról (1909) nem szól, továbbá Pivány Jenővel, akinek éppen újságírói s szerkesztői tevékenységét feledi el megemlíteni.

A kötetben taglalt írók egymást megállapíthatatlan sorrendben követő életrajzi vázlatok rendkívül adatszegények, s ezen adatok is gyakorta tévesek. Legkevésbé az ugyancsak tetten nem érhető rendezői elv alapján feltüntetett műcímek megbízhatóak. Gyakori a periodikumban megjelent tanulmányok önálló műként való szerepeltetése, vagy a cím és megjelenési adatelemek tévesztése, már amikor a szerző ez utóbbiak egyikét-másikat egyáltalán érdemesnek tartja feltüntetni.

Könnyű László munkájának ritka erényei közül meg kell említenünk az amerikai magyar sajtóról készült 241 tétel – tehát a teljességet meg sem közelítő – listáját, továbbá a 277 magyar szervezet nevét tartalmazó szelektív jegyzékét. Sajnálatos, hogy e hírvivő szerepet betölteni vágyott műről több pozitívum nem mondható el.

Korompay H. János: Műfordítás és líraszemlélet. Egy félszázad magyar Baudelaire-értelmezései.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 205 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 116.)

A *Romlás virágait* a mai olvasó elsősorban a Nyugat nagyjai klasszikussá vált fordításában ismeri, így vált a magyar irodalmi tudat részévé Charles Baudelaire életműve. Az Adyt megelőző közel félévszázad átültetései jórészt szinte teljesen ismeretlenek maradtak, jóllehet, számos változat készült el ebben az időszakban.

Korompay H. János, kontextusváltásként értelmezve a műfordítást, mindeleelőtt a kritikátörténet szempontjából tekinti át a vizsgált időszakot, Arany Jánostól Kosztolányiig, vagyis attól kezdve, hogy a nagy francia újító költeményei Magyarországon is hozzáférhetővé váltak, legalább folyóiratokban, a XX. század elejének magyar költészeti megújulásáig.

Az első versfordításokat kezdeményező Reviczkytól indulva Ady Baudelaire-szonettjeiig rendszerezi az egyes átköltéseket. A fogadtatás számottevő dokumentumait is jellemezve, egyúttal a fejlődés fő tendenciáit is felvázolja. Fontosnak tartja leszögezni, hogy Baudelaire magyarországi recepciója költészetünk és irodalomkritikai gondolkodásunk alapkérdéseihez tartozik. A Baudelaire-értelmezések sora igen jelentősnek minősíthető még a magyar–francia irodalmi kapcsolatok általánosabb áttekintésében is.

Amellett, hogy a hazai olvasóközönség számára a Nyugat nemzedékének szinte meghaladhatatlan színvonalú fordításai immár mintegy kanonizálttá váltak, egyúttal eltüntetik az őket megelőző időszak értelmezéseit, amelyek pedig akkor is érdekesek, tanulságosak lehetnek, ha nem érik el a későbbi műfordítások művészi, technikai tökéletességét.

Nem érdektelen felhívni a figyelmet egy olyan tényre, amely általánosabb figyelmet is érdemel. Az a körülmény, hogy a századforduló Baudelaire-fordításainak nagyobb része a korabeli folyóirat-, sőt nemritkán napilap-anyagban rejtőzik, egyúttal arra is utal: nemcsak a *Romlás virágainak* átültetései tűnhetek el szinte nyomtalanul a nagyon gazdag, sokrétű magyar sajtó ma már alig-alig olvasott lapjain. Számos magyar és külföldi szerzőről elmondható, hogy kritikai kiadás hiányában, életművük egy része kiaknázatlanul lappang irodalmi vagy nem is feltétlenül művészeti lapok hasábjain.

Héjjas Eszter

Kosztolányi Dezső: Idegen költők. 1–2.

Összegegyűjtötte, a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta Réz Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 782, 608 l.

Az *Idegen költők* című műfordításgyűjtemény új kiadása látott napvilágot a Kosztolányi-életműsorozatban. A hasonló című, hátrahagyott versfordításokat tartalmazó kötet 1942-ben jelent meg először, Illyés Gyula gondozásában és bevezetőjével. Ezt a könyvet több utánnomás és válogatás követte.

Az 1966-os, eddigi legteljesebb kiadáshoz képest e mostani 221 új, kötetben eddig nem publikált műfordítást tartalmaz, melyet a sorozat gondozója, Réz Pál

újságok, folyóiratok, antológiák, valamint az MTA Könyvtárának Kézirattárában őrzött Kosztolányi-hagyaték alapján gyűjtött (így például a *Faust*-fordítás részleteit).

Néhány korai, jelentéktelen darab kimaradt a válogatásból, ezeket a szerkesztő a jegyzetekben sorolja fel. A versek országokénti és időrendi bontásban vannak elrendezve. A mutató feltünteti a szerzők életrajzi adatait (japán és kínai nevek esetében a mai átírásnak megfelelően), és megtalálhatjuk a fordító esetleges, a versekhez fűzött magyarázatait is.

D. K.

Kosztolányi Dezső: Velence.

Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és az előszót írta: Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 67 l. (Gondolkodó magyarok)

A népszerű sorozat újabb kötetét Szigethy Gábor rendezte sajtó alá, szüksézává, jól eligazító előszót és alapos jegyzetet készített hozzá. Az óriási Velence-irodalomból több ok miatt is kedves a magyar olvasóknak Kosztolányi útirajza: egyrészt a költő otthon volt ebben a városban, nem felületes benyomások alapján írt élménybeszámolót, másrészt ebből sem csak a városra vonatkozó ismereteket tudunk meg a költőtől, hanem a történelemtől, múlttól-jövőről szóló gondolataiba is bepillant-hatunk a város kapcsán, s felbukkannak irodalmi műveinek egyes jelenetei, tárgyi leírásai, hangulatai is. A lírai beszámolóban előfordul hely- és személyneveket, az írások keletkezéstörténetét, megjelenési helyét, az említett történelmi eseményeket és az ismeretlen szavakat magyarázó jegyzetek elmélyítik a vonzó útirajz, a velencei tárgyú műfordítások és színbírálatok olvasmányélményét.

R. T. O.

Kosztolányi Dezsőné: Karinthy Frigyesről.

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kovács Ida. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1988. 189 l. (Irodalmi Múzeum)

Az utókor szemszögéből nézve a Nyugat nagy nemzedéke fájó úrt hagyott maga után: az első generáció majd minden tagja korán, viszonylag fiatalon távozott az életből, mindössze néhány év eltéréssel. Nemigen volt rá módjuk tehát, hogy papírra vessék: milyenek is látták egymást. Ezért olyan nagy a jelentősége Füst Milán visszaemlékezéseinek, vagy Babits néhány, hasonló jellegű írásának. Többnyire azonban csak másod-harmadkézből ismerjük egymásra vonatkozó reflexióikat (melyekből nemegyszer szállóige lett), a „tanúk”, a kortársak gyakran torzító optikáján keresztül. A hipotetikus „igazságot” kénytelenek vagyunk e források összevetésével kikövetkeztetni.

Kosztolányiné könyve is torzít bizonyos értelemben; lehetetlen nem éreznünk, hogy Karinthyt azon a mitikus képen belül kívánta elhelyezni, amelyet saját há-

zasságáról, Kosztolányival leélt éveiről alkotott. Amikor férje megjegyzéseit idézi Karinthyról, valószínűleg nem ferdít el semmit tudatosan; az olvasó nem annyira hamisítást szimatol, mint inkább azt érzi, hogy ez nem lehet a teljes igazság. Kosztolányiné célja – minden Karinthy iránt érzett megbecsülése, sőt, kétségbevonhatatlan szeretete ellenére – az, hogy a Kosztolányi–Karinthy-viszonyt a megfontolt, kiérlelt zsenialitású báty és a hebehurgya, lehetőségeit soha ki nem teljesítő öccs kapcsolataként mutassa be. Magától értetődik, hogy mindaz, amit saját, illetve Karinthyék házasságáról elmond könyvében, szervesen illeszkedik ehhez a képhez. Az övék: két felnőtt, autonóm (majdhogynem egyenértékűen kreatív) ember harmonikus kapcsolata; Karinthy és Böhm Aranka házassága örökké frusztrált, infantilis lények küzdelme.

Lehetett ebben sok minden, ami megfelelt az úgynevezett „valóságnak”. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az Aranka-mítoszt részben maga Karinthy táplálta történeteivel, anekdotáival, életvitelének azzal az oldalával, amely a barátok és ismerősök számára látható volt. A mítosz kialakulása és öngerjesztő működése jól megfigyelhető Kosztolányiné könyvében, nemegyszer a szerző szándékaitól függetlenül. Amint a kötetet sajtó alá rendező Kovács Ida is figyelmeztet rá az előszóban, Kosztolányiné szélsőségesen elfogult Böhm Arankával szemben (aki nyilvánvalóan szélsőséges indulatokat kiváltó egyéniség volt, ez aligha vonható kétségbe). A két asszony rivalizálása, a kettejük közötti feszültség ily módon mindenre rányomta a bélyegét, amit Karinthyról a könyvben megtudunk. Nem mintha minden hamis lenne, amit a szerző mond: a Karinthy-irodalom sok megállapítását megerősítette az elmúlt évtizedekben. Bizonyos, hogy az írónak a másik nemhez való kapcsolata magyarázza sok tekintetben azt a híres-hírhedt képet, amelyet Karinthy írásai tükröznek „a Nőről”. Vagy inkább úgy kellene fogalmaznunk, hogy Karinthy női kapcsolatai (s köztük természetesen a két legfontosabb: a Judik Etelhez és a Böhm Arankához fűződő) valamiképpen részét képezik írói munkásságának.

S ez nem egyszerűen az utókor művet és biográfiát összerosó szemléletéből következik. Karinthy – és bizonyos értelemben Kosztolányi is – már a kortársak szemében is „írta” a saját életét. Sok játékosság volt ebben, persze; de nem csak az. Kalandorok voltak ők, a legnemesebb értelemben véve: az írás és az élet kalandját pedig nem tudták, nem is akarták radikálisan elválasztani. Kosztolányiné szemléletének minden korlátjával együtt – nem tudni, mennyire tudatosan – mégiscsak hű marad ehhez a felfogáshoz. Ezt a kaland-jelleget jól érzékelteti az a kép, amelyet Karinthy Frigyesről fest. Úgy gondolom, az irodalomtörténet számára nem sokat nyújt ez a könyv, amelynek második része laza anekdotagyűjtemény; mint szórakoztató olvasmány, annál többet nyújthat ellenben az érdeklődő olvasónak, aki Karinthy és Kosztolányi művein nőtt fel. Egyről keveset tudunk meg Kosztolányiné írásából: ez pedig a szeretet jelentősége Karinthy életének könyvében. Ha ezt az olvasó nem téveszti szem elől, haszonnal és élvezettel forgathatja az *Irodalmi Múzeum* sorozatnak ezt a darabját is.

Kovács Sándor Iván: Szakácmesterségnek és utazásnak könyvecskéi.
 Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 261 l.

„Ezt a nemzetet annyi mindenre költői tanították” – Kovács Sándor Iván e megállapítását a könyv első tanulmánya végén mondja ki, de a tanulság végigkíséri a szerzőt azon az úton, ahogy a csáktornyai Zrínyi-udvar kéziratos szakácskönyvétől az 1695-ben Misztótfalusi Kis Miklós által Kolozsvárott kiadott szakácskönyvön át megírja a szakács, a szakácmesterség és az egyes étek kis magyar történetét. Nem rendszeres irodalomtörténet: esszé, olyan, mint a jól elkészített vacsora. Kellemes az ízeletre, amaz pedig az olvasásra.

Ez a műfaj eltűnt irodalomtörténet-írásunkból: a közvetlen, könnyed beszéd, irodalomtörténeti, mentalitás- és civilizációtörténeti tanulságokkal. Olyan nyelven, amelyet megért a szakember s a nyitott olvasó.

A kötet második felében a szerző a peregrinatio Hungarorum témakörében végzett évtizedes kutatásainak eredményeit összegzi. Jól tudjuk, az európai szellemi áramlatok hazai recepciótörténetének vizsgálatakor a korajújkori Magyarországról külföldre irányuló bármilyen célú utazás elbeszélő emléke elsőrendű forrás. Több szempontból is az. Szemben az album amicorum (Stammbuch) nyújtotta tömör információkkal, itt nem csupán arról értesülünk, hogy egy magyarországi utazó találkozott a kor egy-egy kiemelkedő alakjával, hanem arról is, hogy az utazó milyen benyomást szerzett az illetőről, hogyan értékelte a találkozást, esetleg miről beszélgettek stb. De kiváló forrás abban az értelemben is, hogy az európai utazáselméleti irodalomnak milyen hazai visszhangja volt, s egyrészt születtek-e hasonló elméleti igényű művek, másrészt az utazások gyakorlati megvalósításában volt-e irányadó szerepe ezen kézikönyvnek, s az utazás során keletkezett elbeszélő forrás megfelel-e az ezekben megfogalmazott szerkesztési, tartalmi követelményeknek.

A tanulmány első része tehát áttekintést ad az európai utazáselméleti irodalomról, majd elemzi a magyarországi munkákat is, hangsúlyosan Forgách Mihálynak a Justus Lipsius hatása alatt elmondott wittenbergi beszédét (1587), illetve Frölich Dávid munkáját, amely az első hazai, rendszerbe foglalt utazáselméleti mű (1639). Külön öröm számunkra, hogy egy-egy európai példa magyar fordítása (Albert Meier, Justus Lipsius) is megjelenhetett a kötet függelékeként.

A tanulmány második, nagyobbik fele, a XV–XVIII. század hazai utazási irodalmának története (Janus Pannonius *Búcsú Váradtól* című versétől Kis István *Jeruzsálemi utazásáig*). Persze több is ennél. Ezek a szövegemlékek irodalomtörténeti voltukon túl fontos mentalitástörténeti dokumentumok: hogyan vélekedtek a kor emberei a külföldre való utazásról, hogyan készültek rá lelkiileg, gyakorlatilag (instrukciók), s amikor már ott voltak, mit figyeltek meg, miként értékelték az idegen népek és a hazaiak közti különbséget: jellemben, szellemiségben, szokásokban, cselekedetekben stb. A paletta természetesen sokszínű: Szepsi Csombor Márton élvonalbeli irodalmi leírásától Cseffei Lászlónak a számos dologra rácsodálkozó (s erről édesanyját s barátját azonnal értesítő) levelein át a tömör, a dolgok minősége közt különbséget nem tevő, mindent feljegyző Miskolczy Csulyak Istvánig sokféle leíró típussal találkozunk.

Nyomon követhetjük azt a folyamatot, ahogy a különböző társadalmi rétegekből származók megjelennek az utazók közt. Ki-ki más-más céllal utazik persze, ez külön tanulságot hordoz: az első cavalier-tours (Széchenyi Zsigmond itáliai útja 1699–1700) jól mutatja a már akkor meglévő civilizációs késetttségünket. A szerző rámutat azokra a különbségekre is, amelyek az egyes vallási felekezetekhez tartozók utazási emlékeiben nyilvánul meg. Szenci Molnár Albert nevetségesnek tartja a lo-retói Mária-kápolnát, míg katolikus peregrinusaink áhítattal lépnek e helyre. Nem hiányzik a tanulmányból a disputa sem; más szakírók másként vélekednek például a protestáns utazók művészetszemléletéről, mint Kovács Sándor Iván – a kötet szerzője erről is elmondja itt véleményét.

A nem csupán a koraujkort ismerő szerző természetesen nem a kronologikus elvet követte irodalomtörténetünk e fejezetének megírásakor: az „Elméletek – műfajok – szerzők – színterek” tagolás tette lehetővé számára, hogy tanulmánya előadásszerű legyen, s ahol eszébe jut egy-egy XIX–XX. századi irodalmi példa, elmondhassa azt is.

Az, hogy Itália e tablón élénkebb színekkel szerepel, s Zrínyi Miklós itáliai utazása (1636) tényleges dokumentáltságánál talán jelentősebb helyet kap e történetben, az az auctor személyes érdeklődésének, Itália-orientáltságú ismereteinek köszönhető.

Monok István

Kölcsey Ferenc összes versei.

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kulin Ferenc. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 173 l.

Az 1960-ban kiadott, Szauder József által gondozott Kölcsey-összes óta, különböző válogatások után ez az újabb, a teljes költői életművet ígérő kötet. Szövegközlésében a Szauder-féle kiadást követi, de a variánsokat nem közli azzal az indokkal, hogy azok csak a szakembereket érdeklik. Ez vitatható, hiszen ezen érv alapján a töredékek egy részét is kihagyhatta volna. A korábbi kiadásokhoz képest viszont bővült a kötet egy azóta előkerült emlékkönyvi verssel, s a Rebellis-vers egy újabb változatával, melynek Átok a címe. Sajnálatos módon elkerülte a sajtó alá rendező figyelmét az 1961-ben az Irodalomtörténeti Közleményekben közzétett, 1806-ban írt első Kölcsey-vers, a Köszöntő Pál napjára. A csinos kis kötet szép tiszteletadás a költő halálának százötvenedik évfordulóján.

Szabó G. Zoltán

A kráter peremén.

Gondolatok és szemelvények Pilinszky János verseihez. Összeállította Kuklay Antal. Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak, 1988. 327 l., 8 t.

Második, javított, bővített változatban, Vattay Elemér művészi fotóival jelent meg ez a különös műfajú kötet. Szerzője különleges érdeklődéssel, megértéssel fordult Pilinszky költészetéhez, s verseihez irodalomtörténeti és más szempontokat is érvényesítő tünődéseket, magyarázatokat, értelmezéseket fűzött, hogy minél többekkel ossza meg a költő bonyolult, átlagos műveltséggel kevésbé érthető verseinek élményét. A verseken és a versértelmezéseken kívül érdekes részleteket olvashatunk a megjelent és elhangzott Pilinszky-interjúkból, a költő kedvelt szerzőinek nevezetes alkotásaiból (pl. Ovidius, Dosztojevszkij, Szophoklesz). Filozófusok, gondolkodók, egyházi írók műveiből, akik a legtöbb ösztönzést adták Pilinszky véleményének kialakításához; az időről, a bűnről, Istenről, a zenéről, a részvétről, a művészetről, a halálról és még sok – a kötetben külön-külön fejezetekben tárgyalt – életmeghatározó fogalomról, történésről vallott nézeteinek kikristályosításához.

Bár már többnyire ismert anyagokat gyűjtött egybe Kuklay Antal, a sajátos nézőpont, a költő világnézetével való teljes azonosulás, az élmény erőssége mégis képes egy új antológiát adni Pilinszkyról, s valóban sokkal közelebb juttatja olvasóit ehhez a költészethez, mint a külön-külön olvasható interjúk, elemzések, jelentős művek, vagy az angol fordító szép tanulmánya. Pilinszky életművének egyre nagyobb számú becsülői és befogadói örömmel fogják forgatni ezt a kötetet, néhány versének elemzése – például a Kráteré – az iskolai oktatásba, az új költészet eredményeinek ismertetései közé is bizonyára bekerül.

R. T. O.

A Kriterion műhelyében.

Beszélgetések Domokos Gézával a Kriterion Könyvkiadóról. Gyűjtötte és gondozta Dálnoki Szabó Dénes. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 217 l.

Domokos Géza hatvanadik születésnapját választotta a Kossuth Kiadó munkaközössége alkalmul a romániai magyar kiadó, a Kriterion történetének, eredményeinek, terveinek, gondjainak bemutatására. Domokos Géza 1969-től igazgatja ezt a kiadót, s a csaknem két évtizedes munka közben számosan kérdezték a kiadóról, személyes elképzeléseiről, eredményeiről. A kötet valamennyi interjút egybegyűjtötte, néhány értékelő, összefoglaló cikket is melléhelyezett a romániai és magyarországi riporterek által készített beszélgetéseknek, s így 31 írásból kerekedik ki részben egy sokoldalú könyvkiadó-egyéniesség portréja, részben egy nagyon sokféle feladatot vállaló kiadó szerteágazó munkája. Horatius egyik mondata illik Domokos Gézára is: „Az igaz, szándékában szilárd férfiút nem ijeszti meg semmi”. Óriási munkabírása, optimizmusa, megfelelő társak, sok örömteli eredmény adott erőt a sok küzdelemhez, ami állandóan kísérte ennek a kiadónak a tevékenységét. A kiadó neve mércét, értékek próbakövét jelenti, s ezzel az ígérennyel indult a munka, de hogy az

eredeti tervekhez, másfél száznyi kötet évi megjelenéséhez nem tudták tartani magukat, az nem rajtuk múlt, hanem az egyre szigorodó, anyagilag és politikailag egyre nehezedő helyzeten. „Nemzetiségi realizmussal” fogadott minden intézkedést Domokos Géza, a szűkülő lehetőségek idején örömmel idézte fel az egykori nagy sikereket a *Balladák könyvétől* Bálint Tibor, Sütő András, Kányádi Sándor, Kántor Lajos és mások – nagyon hosszan folytatható a sor – könyveiig, az ifjúsági kiadványok, műfordítások, hagyományörző sorozatok, tudományos könyvek nagy számáig. Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, az interjúkötetek, a fiatal magyar költők kötetei mellett felsorolhatatlanul sok érték született a Kriterion Könyvkiadó műhelyében, a magyar nyelvű könyvek mellett még nyolc más nyelven is adnak ki könyveket, az interjúk közül a legérdekesebb részletek például erről a soknyelvű kiadásról, a kisközösségek és a könyv viszonyáról szólnak (Rostás Zoltánnak A Hét c. lap 1983. szeptember 9-i beszélgetésében). Egy 1986-ban adott interjúból pontos adatokat is kapunk a kiadó tevékenységéről, érdemes idézni ezeket: 1969 és 1986 között 2707 műcím jelent meg. 21 534 091 példányban, ebből 1672 magyar nyelvű 18 8-09 201 példányban. Az utolsó interjú a kötetben 1988. január 20-áról való, ebben már számos problémát néven nevez Domokos Géza, s ebben foglalja a legjobban össze az elmúlt húsz évet, Beke György alaposan végiggondolt kérdései nyomán. Furcsa műfajú ez a könyv, az elmúlt évtizedek szellemi életéről, nemzetiségi gondjairól kikerülhetetlen dokumentum kerekedik mégis belőle.

R. Takács Olga

Krúdy Gyula: A Magyar Köztársaság Almanachja.

Az író hagyatékának felhasználásával sajtó alá rendezte Krúdy Zsuzsa. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1988. 122 l.

Különös, könyvtörténeti ritkaságszámba menő kis kiadványt rendezett sajtó alá az író hagyatékának fölhasználásával az író leánya, Krúdy Zsuzsa. Fábri Anna írt eligazító utószót a kötethez, s a szerkesztő, Mohai V. Lajos gondos filológiai nyomozása eredményeként a kötetben szereplő cikkek pontos lelőhelyét, az író által említett ismertebb személyiségek kislexikonát is megtaláljuk a kiadványban. Krúdy könyvterve kéziratban maradt fenn, így három ciklusban képzelte el a Tanácsköztársaság előtt, az októberi őszirózsás forradalom idején írt cikkeinek közreadását, melynek cikluscímei: Forradalom előtt, A forradalom, Forradalom után. A hagyatékban talált egyik levél tanúsága szerint már 1918 végén tárgyalta a Franklin Társulattal a mű megjelenítéséről, s 1919 februárjáig már szép számú előfizetőt is sikerült gyűjteni a Magyar Köztársaság Almanachja című cikkgyűjteményre. Krúdy irodalmi értékű cikkeivel Károlyi Mihály politikája mellé áll, elkötelezetten vállalja a krónikás szerepét. Tanúságtételnek szánja az almanachot, amelyben arcképek, pillanatfelvételek sorakoznak a forradalom első napjairól, az új miniszterekről, az utca embereiről, hétköznapi gondokról (tüzelőhiány, spanyolnáthajárvány), a frontkatonák hazatéréséről és még sok másról. A legtöbb teret Károlyi Mihálynak és Ady Endrének szenteli az író, de valamennyi alkalmi publicisztikai írása hitelesen rögzíti az ország hangulatát, reményeit, a háború

utáni lelkiállapotot. A forradalom alakjairól finom portrét fest, s valamennyi írása szuggesztív, szépirói stílusával dokumentumértékén túl valódi olvasmányélmény is.

R. Takács Olga

Kulcsár Kálmán: Erdei Ferenc.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 350 l. (A múlt magyar tudósai)

A népszerű sorozat a különböző tudományterületek kiemelkedő alkotóinak életpályáját, munkásságát ismerteti tömören, pontosan, Kulcsár Kálmán e kis kötetében a társadalomtudós-politikus Erdei Ferenc pályáját kíséri végig a kezdetektől 1971-ben bekövetkezett haláláig. A két világháború közötti indulásnak, a társadalom megváltoztatásának szándékával alkotó szociográfusnak szenteli a nagyobb teret, a társadalom modernizációjáért folytatott küzdelem állomásait emeli ki, különös tekintettel a faluról, az agrárgazdaságról írott szakmunkákra (*Parasztok*, 1938; *Magyar város*, 1939; *Magyar falu*, 1940; *Magyar tanyák*, 1942; *A magyar paraszttársadalom*, 1942.). 1945 utáni munkásságából leginkább azt tartja kiemelésre érdemesnek, hogy a szociológiai megközelítési szemlélet meghonosítására, művelésére törekedett, s erre biztatta tudóstársait is. Sajnos, politikusi tevékenysége sokszor térítette el a tudományos munkától, s a valóságot sokszor nem tudta hűen ábrázolni műveiben: vágyott elképzelései és a tények nemigen fedték egymást. A szövetkezeti mozgalom kérdései éppúgy foglalkoztatták, mint a tudományszervezésé, de olyan nagylélegzetű szakmunkákra már nem volt lehetősége, mint a két világháború között. Újabb műveiről Kulcsár Kálmán is azt írja: „az alapvető koncepció egyes elemei mellé tehát tehetők kérdőjelek” – de üttörő jellegüket, jó szándékukat elismeri. A tanulmány utal Erdei politikatudományi, közigazgatással kapcsolatos kutatásaira is, de e terjedelemben valójában csak igen vázlatos képet rajzolhatott Erdei egész munkásságáról.

R. T. O.

Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században.

Sajtó alá rendezte és szerkesztői jegyzetekkel ellátta: Klaniczay Gábor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 313 l.

Kurcz Ágnes (1937–1976) kandidátusi disszertációja a nagy szerző fájdalomosan korai halála után több mint egy évtizeddel lát napvilágot. Ez a hazai történetírás legjobb hagyományait követő, példás alaposággal, jó stílussal megírt kötet máris a magyar középkorkutatás egyik alapkönyve.

„Feladatunk az volt – írja a szerző –, hogy a magyarországi uralkodó osztály művelődési viszonyait közelítsük meg az érett feudalizmusban úgy, hogy a problémákat egy vitatott kérdés, a lovagi kultúra fókuszába gyűjtsük össze.” A rendelkezésre álló források – köztük a teljes (!) 13–14. századi okleveles anyag – áttekintésével elsősorban egy lehetséges lovagi kultúra potenciális hordozóját, a

nemesség különböző rétegeit állította vizsgálatának középpontjába. Regisztrálja a lovagi ideológia elemeinek meglétét jelző terminológia jelentkezését és alakulását. Statisztikailag, táblázatba rendezve sorolja fel a lovag (miles), királyi lovag (aulae miles), királyi apród (aulae juvenis) és királyi familiáris (aulae familiaris) elnevezéssel illetett személyek felbukkanását. Hasonló statisztikai módszerrel mutatja be a lovagi jellegű névadás gyakorlatának alakulását. A társtudományok eredményeit felhasználva, de sokszor a társtudományok területén is alapvető, úttörő jellegű munkát elvégezve elemzi a korszak nemességének anyagi és szellemi kultúráját, a mentalitásban, szokásokban, intézményekben és a hétköznapi viselkedésben kifejeződő ideológiai meghatározottságait. A regisztrált jelenségeket súlyuknak megfelelően, nemzeti kontextusba helyezve értékeli, rámutatva a magyar fejlődés sajátosságaira.

A kötet eredményeit még vázlatosan is nehéz összefoglalni. Az érett középkor magyar nemesi társadalmát archaikus tagolatlanság jellemzi. A lovagi jellegű kultúra adaptálásának két fénykora II. András és az Anjouk uralkodásának időszaka. Az adaptáció jellemzője, hogy felülről, a királyi udvarból kezdeményezik és bátorítják. Kötődik az udvarhoz és a király személyéhez. Nem hatol a nemesi társadalom mélyére; inkább divatjelenség, mint ideológia. Az átvétel idején a nyugat-európai lovagi kultúra már arisztokratikus jellegű, míg Magyarországon a főnemesség még mentalitásban alig különül el a vagyoniilag alatta álló tömegektől. Reprezentációja archaikus, keleties jellegű. Ez a lényegében az írásbeliség előtt álló arisztokrácia nem válhatott egy cizellált, fejlett lovagi ideológiát áthasonító szellemi mozgalom társadalmi bázisává. Az irodalom ennek megfelelően latin nyelvű, egyházas; a világi költészet még orális, a nyomokban jelentkező lovagi jellegű műfajok nem találnak talajra, illetve ezeknek sajátos, archaikus jellegű helyi változatai jöhetnek csak létre (históriás ének, legenda).

A magyar középkor népi és arisztokratikus kultúrájának izgalmas, dinamikus mozgásformáinak vizsgálata során a szerző számos későbbi, esetenként máig ható magatartásminta eredetét is felderíti. A befejezés az összegzécsen túl további szükséges kutatási területeket is kijelöl. Remélhetőleg a megkezdett munka folytatókra talál.

O. G.

Lackó Miklós: Korszellem és tudomány.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988. 373 l.

A történetírás, az irodalom- és művelődéstörténet, a történet- és kultúrfilozófia, valamint a szellemi élet összefüggéseit tárja föl a kötet az 1910-es évektől a második világháborúig.

Szekfü Gyulának, Fülep Lajosnak, Prohászka Lajosnak és a „harmadik nemzedék” tudósainak életútját követve a szellemi élet egészét, az egyes jelenségek viszonyát ehhez az egészhez mutatja be a történész Lackó Miklós.

A tág értelemben vett társadalmi gondolkodás az a meghatározó szempont, amelyet a szellemi élet vizsgálatában érvényesít. A társadalomtudós és a politikai

ideológus szerepének összekapcsolódását, e kapcsolat természetét, az őket meghatározó szellemi áramlatokat s európai összefüggésüket tárgyalják a tanulmányok. A történeti tudományok kapcsán a szellemi konzervativizmus kérdése és a szellemtörténet elemzése jelentős szerephez jut az írásokban, amelyek szoros kapcsolatát a bennük tárgyalt tudós személyiségek biztosítják.

A Szekfű Gyulának szentelt tanulmányokat olyan fontos kérdések körültekintő, sokoldalú elemzése követi, mint a nemzetkarakterológia, a nemzeti tudat zavarai, a zsidó önszemlélet, a népi irányzat és nemzeti jellem problematikája. Több tanulmány mutatja be Fülep Lajos szerepét a magyar szellemi életben, kapcsolatát Tolnay Károllyal, Prohászka Lajossal, Kerényi Károllyal, Babitscsal, Németh Lászlóval. Az utolsó fejezet a harmincas évek harmadik nemzedékének egymástól egyéniségükben és jelentőségükben eltérő művészeinek, tudósainak munkásságába ad betekintést.

A korabeli szellemi élet eleven dokumentumai, a tudósi magatartás és gondolkodás legszemélyesebb vallomásai azok a többségükben eddig ismeretlen tudóslevelek (Horváth János és Szekfű Gyula levelezése, Fülep Lajos levelei Elek Artúrnak, Illyés Gyulának, Kerényi Károlynak), amelyekre igen nagy mértékben támaszkodik a kutató. Az egyes tanulmányokat követő jegyzetek beszédes bizonyosságai annak a hatalmas kutatómunkának, amelynek eredményeit az olvasó elé tárja a könyv.

R. J.

Lányi András: Az írástudók áru(vá vá)lása.

Az irodalmi tömegkultúra a két világháború közti Magyarországon. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 197 l. (Gyorsuló idő)

A vékonyka kötet két tanulmányt tartalmaz: az első a tömegkultúra természetével általánosságban foglalkozik, igen nagy elméleti anyagra támaszkodó, fogalomtisztázó írás. Korszerű angol, amerikai és magyar elméletírók fontos gondolatait ötvözve jut el saját véleményéig, amely igen borúlátóan, kritikusan ítéli meg a tömegkultúra mibenlétét.

A másik tanulmány gazdag empirikus anyagon mutatja be a két háború közti magyar tömegirodalmat, s bár önmagát egyszerű kritikusként jelöli meg, igen nagy alapaossággal és szakszerűséggel tárja fel a múlt század népszerű olvasmányait, majd a húszas évektől kibontakozó modern irodalmi tömegkultúra jellegzetes termékeit elemzi keményen elítélő szavakkal s egyúttal rendkívül szórakoztatóan. Egyes híres bestsellerek rövid összefoglalása kitűnő karikatúraként is olvasható: alaposan lejárta a két világháború közti sok-sok üres, közhelyes, hazug könyvet, s meggyőző erővel mutatva be az igénytelenség, hamis illúziók máig ható kártékonyágát. A valóság elől menekülő olvasónak kimeríthetetlen bőségu olvasmányanyag állt rendelkezésére – ezeket csoportosítja, kategorizálja Lányi András.

Külön fejezetet szentel Rejtő Jenő munkásságának, a ponyvairodalom eszközeiből felépített művekben azonban talál annyi esztétikai minőséget, hogy a groteszk irodalomban igen előkelő helyet juttasson neki. Nyelvi és logikai humorát,

különleges látásmódját szellemes példákon igazolja, s irodalomtörténészek és elméletírók figyelmébe ajánlja a Rejtő-életmű további, elmélyült kutatását.

R. T. O.

Legendy a kroniky koruny Uherské.

Vybor usporádul Richard Pražák. Prelozily Dagmar Bartonková, Jána Nechutová. Vyšehrad, Praha, 1988. 389 l.

A magyar irodalom és irodalomtudomány nem lehet eléggé hálás a brnoi Richard Pražáknak, aki immár több mint negyed százada fáradságtalan szorgalommal közvetít a cseh és a magyar irodalom és irodalomtudomány között. Rákos Péter tanítványaként nem zárkózik be egyetlen korszakba, hanem hol Tersánszky Józsi Jenő-kötethez ír eligazító utószót, hol (mint a jelen esetben) a magyarországi írásbeliség XI–XIV. századra eső korszakának emlékeiből válogat kötetre valót, s adja közre a cseh olvasónak. Nem tudom, hogy jelent-e már meg a világon hasonló könyv, kiadatott-e hasonló bőségben korai történelmünk e korszakának megannyi dokumentuma idegen nyelven. A Szent István-intelmek éppen úgy helyet kaptak, mint Zoerard és Benedek legendája, a két István-legendáé éppen úgy, mint Szent Gellérté, a Szent László-legendáé, akár boldogságos Margité, Rogerius mester, Kézai Simon, a bécsi Képes Krónika, mormolja áhítattal a rég nem forgatott és valahai szigorlatra megtanult anyagot a recenzió szerzője. Mindezt azonban olyan filológiai apparátus hozza az érdeklődő cseh (és szlovák) olvasó közelébe, amely kétséget kizáróan tiszteletet parancsol. Az előszó huszonhét lapnyi tanulmány a magyarországi latin nyelvű írásbeliség jelzett periódusáról (s ebből nyolc lapnyi a jegyzetanyag. (Innen tudjuk meg, hogy Pražák készítette az „Uhry” címszót a Csehszlovák zenei kultúra című lexikonban). Az egyes szemelvények elé Pražák rövid tájékoztató szöveget írt, ehhez lábjegyzetek járulnak, majd beszámol a szemelvény kiadásairól, végezetül megadja a rávonatközö válogatott irodalmat. A szemelvény után kommentárt ad, az egyes, homályosnak vélhető helyek magyarázatával szolgál igen alapos szakirodalmi tájékozottságról tanúságot téve. S ami Pražák esetében természetes: a legendákról szólva tényszerűen tájékoztat, nem áll be a tetszetős legendákat gyártók népes seregébe. Az alapos név- és tárgymutató a kötet használhatóságát növeli.

Fried István

Lengyel Balázs: Zöld és arany.

Válogatott esszék. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 618 l.

„Szürke minden elmélet, de zöld az élet aranyfája” – állítja Goethe. „Pedig aligha zöldellne az a fa a szürke – igen, a szürkeagysejtek roppant fáradsága nélkül” – teszi hozzá Lengyel Balázs, több mint negyven év esszéiből, kritikai írásaiból válogató esszékötetének bevezetőjében.

A huszadik századi magyar irodalom, elsősorban a magyar líra, s érintőlegesen a próza és a kritika fejlődését mutatják be a hosszabb-rövidebb írói portrék. „Verseskönyvről verseskönyvre” haladva a nagy Nyugat-nemzedék alkotóitól az Újholdasokon át napjaink legjelentősebb költőinek ihletett értelmezését-értékelését adja Babits, Halász Gábor, Szerb Antal esszéírói hagyományát követve a kritikusszerkesztő. A személyes emlékeket idéző alkalmi írásokat *A Márciusi Fronttól az Újholdig* című rádióbeszélgetés szövege zárja.

R. J.

Lipthay András: Életemnek emlékezete.

Sajtó alá rendezte Rédei Éva. A bevezető tanulmányt írta Czigány István és Rédei Éva. Szerkesztette Tarnai Andor. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1988. 143 l.

A Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása c. kutatási program segítségével az elmúlt években számtalan olyan mű látott napvilágot, amelynek közzétételére évszázadokat kellett várakozni. Az irodalomtörténetileg jelentős szerzők munkái mellett lehetőség nyílt olyan szövegek megismerésére is, amelyek nem elsőrangú tollforgatók munkái, ám művelődéstörténeti jelentőségük nem elhanyagolandó.

Ebből a szempontból érdekes Lipthay András kézírata is, amely az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában várta a felfedezést. Lipthay András, a főhadnagyi rangból ezredesig emelkedő katonatiszt az 1710-es évek elején írta meg élete emlékezetét. A császári szolgálatban állott huszártiszt részt vett a Habsburg-birodalom szinte minden háborújában, harcolt a török ellen éppúgy, mint Thököly kurucjaival szemben, résztvevője volt a spanyol örökösödési háborúnak, fogságba esett francia földön, majd élete végén a Rákóczi-szabadságharc részese volt (természetesen császári oldalon). Irodalmi igény nélkül írt visszaemlékezése a napló és a memoár elemeit egyaránt magán viseli és elsősorban kuriozitása okán érdemelte meg a közzétételt.

A kísérőtanulmány szerzői, Czigány István és Rédei Éva aprólékos kutatások segítségével térképezték fel az eddig csaknem teljesen ismeretlen memoáriró életét. A közreadott szövegben műfajtipológiai megközelítéssel tárták fel a visszaemlékező irodalom egyes rétegeit. A kézirat betűhív közzététele és a jegyzetanyag elkészítése Lipthay kiegyensúlyozatlan, következetességet és szabályokat nem ismerő írásmódja miatt komoly próba elé állította a filológiai pályája kezdetén álló sajtó alá rendezőt, törekvése a felismerhetetlenségig eltorzított személy- és helynevek azonosítására – néhány elkerülhető sajtóhiba ellenére is – dicsőretet érdemel.

Németh S. Katalin

Lukács Ladislaus S. I.: *Catalogus generalis seu nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773). I–III.* Institutum Historicum S. I., Romae, 1987–1988, 1916 l.

A jezsuita rend kiváló adminisztrációjához tartozott, hogy évente minden rendház köteles volt pontos listát készíteni és azt felettes szervének beküldeni a rendházban tevékenykedő valamennyi személyről. Ezek a jegyzékek felbecsülhetetlen értékű források, hiszen segítségükkel valamennyi rendtag életrajza pontosan rekonstruálható. Lukács László megkezdte a Magyarországra is kiterjedő Ausztria-provincia rendházai évenként készített névjegyzékeinek közlését, két kötetben eljutva 1640-ig, s a jegyzékek kiadásához csatolta az azokban szereplő rendtagok életrajzának rövid összegezését is. (*Catalogi personarum...* 1978, 1982, lásd erről HungÉrt 1980, 32–33; 1985. 3–4. sz. 40–41.) A vállalkozás illetén folytatása azonban nem látszott reálisnak, minthogy a rendházak és rendtagok számának ugrásszerű növekedése még kötetek egész sorát igényelte volna, s a rend történetének későbbi szakaszai már nem is feltétlenül kívánnak ennyire részletes forrásfeltárást. A rendtagok teljes jegyzékének és legfontosabb életrajzi adatainak az ismerete azonban az 1640 utáni időszak vonatkozásában is nélkülözhetetlen, s ezért vállalkozott Lukács a fenti háromkötetes általános katalógus elkészítésére. Itt mellőzi az eredeti, évenként készített névjegyzékek közreadását, s csupán az azok alapján elkészített rövid pályaképeket közli – a lehető legökonomikusabb módon –, egyetlen nagy ábécé rendbe sorolva az ausztriai rendtartomány valamennyi jezsuitáját. A betűrendbe bekerültek az 1640 előtti rendtagok is, de az ő esetükben az életrajzot a *Catalogi personarum* megfelelő helyére való utalás helyettesíti. E három kötettel Lukács szinte megkoronázta a magyar jezsuiták történetére vonatkozó forráskiadásainak sorát, pótolhatatlan kézikönyvet nyújtva a XVI–XVII. század magyar (s természetesen osztrák és horvát) történetének kutatásához.

Klaniczay Tibor

Madách Imre: Országgyűlés.

Előszó és jegyzet Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 67 l. (Gondolkodó magyarok)

A kötetbe foglalt hat politikai beszéd, röpirat összegyűjtve először 1942-ben, a Halász Gábor-szerkesztette – első és máig az egyetlen – Madách-összkiadásban jelent meg. Az összefoglaló *Országgyűlés* cím is Halász Gábor leleménye.

Madách Nógrád vármegye követeként több beszédet is írt az országgyűlésre készülve, de miután a király 1861-ben feloszlatta a parlamentet, nem mindegyik hangzott el. A *Politikai hitvallomás* eredetileg a választók között terjesztett röpirat volt, Gyulai Pál adta ki 1880-ban. *A választás után* 1861. március 23-án hangzott el az országgyűlésben, szintén Gyulai adta ki nyomtatásban. *A felirat vagy határozat kérdéséhez* című beszédét óriási sikerrel mondta el Madách 1861. május 28-án, s már május 29-én közölte a Magyarország című lap is. Gyulai feltehetőleg az országgyű-

lési jegyzőkönyvet használta a kiadáshoz, mert nála a hallgatóság reagálásai is szerepelnek. Sajnos *A nemzetiségek ügyében* című beszédét – a parlament feloszlátása miatt – már nem mondhatta el Madách, de a Magyarország szerette volna megjelentetni, s külön röpiratként is terjeszteni. Hiába támogatta azonban a kiadást Eötvös is, a beszéd csak erősen megcsonkított formában jelent meg az 1861. november 7-i és 8-i számban. *A választókhöz* és *A helyzethez* című beszéd illetve röpirat csak Gyulai Pál 1880-as kiadásában látott nyomdafestéket.

Szigethy Gábor előszavában rövid áttekintését adja a kor politikai eseményeinek és hangulatainak, a beszédekhez kapcsolódó jegyzetekből pedig jó tájékoztatást kaphat az olvasó azokról a személyekről és történésekről, akiket ma már kevésbé ismerünk, s amelyekről elfeledkeztünk.

Ny. J.

Madár Lajos: Magyar irodalmi antológiák és gyűjtemények. Mai magyar elbeszélők–Naggyá lenni.

Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1988. 1909–2194. l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiái Füzetek. F. sorozat 27–30.)

Immár sokadik kötetét adja közre a szerző e hasznos bibliográfiának, amelynek felépítése, a gyűjtés „vadászterülete” – magyar írók szépliteratúrai alkotásai, vallomásai, levelei albumokban, antológiákban, emlékkönyvekben, évkönyvekben, vegyes tartalmú kiadványokban, de nem periodikákban – változatlan a korábbi kötetekhez képest. Az alfabetikus szerkezetű kötet időhatára 1729–1987, s ezen belül a jelzett gyűjtőkört a teljesség igényével dolgozta föl a könyv szerzője.

A közel ezer tételről igen részletes, informatív leírás készült. A bibliográfiát (ideiglenes) időrendi mutató zárja.

Baricz Zsolt

Magasra csavart láng. Krúdy Gyula a magyar költészetben.

Gyűjtötte, válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és az utószót írta, a jegyzeteket készítette Bényei József. Szabolcs-Szatmár megyei Tanács, Nyíregyháza, 1988. 172 l. (Koszorú 1.)

Az ország különböző tájegységei egyre inkább igyekeznek önálló szellemi arculatot kialakítani, s ennek bemutatásához a régióhoz kötődő (ott született, működött) jeles személyiségek, írók, művészek munkásságára, szellemi örökségére támaszkodnak elsősorban. A Koszorú című könyvsorozat elindításával Szabolcs-Szatmár megye szeretné érzékeltetni, hogyan él a tájegység nagy irodalmi alakjainak, szülötteinek művészete, öröksége a magyar költészetben.

A Krúdy születésének 110. évfordulóján megjelent kötet kortárs és utód magyar költők alkotásait gyűjtötte össze, melyek az íróhoz vagy az íróról szólnak,

illetve művei ihlette versekből válogat. „Tükör, melyet magyar költők tartottak életműve és személyisége elé” – írja Bényei József. Érzelmi kalauz, szubjektív vallomások, hangulatok, atmoszférák, belső hangok.

A válogató négy ciklusba (Legelső cigány, Az utolsó postakocsi, A nagy szomjazó, Most van ideje) rendezte anyagát, némiképp időrendben, de bevallott célja szerint inkább „a Krúdy körül kialakult irodalmi-költői hangulatok változásának” bemutatását érezte feladatának.

A versek után jegyzetek következnek, a versekben előforduló nevekről és kifejezésekről. Ám ezek a jegyzetek kissé „szubjektívek”, hisz magyarázatot kapunk pl. *Krakkóról*, de nem az *ámbra* vagy a *delej* szóról. A kötet költőit bemutató névjegyzék (életrajzi évszámokkal, már ha a szerkesztő ki tudta deríteni – ez huszadik századi szerzők esetében nem megoldhatatlan feladat) szintén feleslegesen említi meg minden szerző esetében: költő. Végül a közölt versek lelőhelyét találjuk a kötetben.

Ny. J.

A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája 1983.

Szerkesztette: Varga Katalin. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1988. 470 l.

Az OSZK e sikeres és nélkülözhetetlen bibliográfia-sorozatának 1983. évre szóló kötete nem változtat a korábban kialakult gyűjtőköri és szerkezeti szemléleten, a magyar szépliteratúra és irodalomtudomány hazai és határainkon túli kiadványainak adatait rögzíti: a magyarul írt szépirodalom könyv alakú kiadványait, a magyar nyelvű színházi bemutatókat (országhatároktól függetlenül), a magyar irodalomtudomány és történetének (beleértve az irodalmi élet akár önéletrajzi, publicisztikai alkotásait, s természetesen nem csak a könyveket!), kritikákat, recenziókat, de a tárgykör lexikális és könyvészeti segédleteit, a rokon- és társtudományi vonatkozású írásokat, a függelékben pedig az egyetemes irodalomtudománnyal kapcsolatos szellemi termékeket, könyveket, tanulmányokat, elő- és utószókat is. Mindezeket kiegészítik (a megfelelő helyen) a korábbi kötetekből valamilyen okból hiányzó bibliográfiai tételek.

A gyűjtés körének e rendkívüli gazdagsága nem lehetett abszolút teljeskörű, érdemi (szelektált?) teljességre törekedett a szerkesztő.

A bibliográfia struktúrájának mintaképe *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* című nagyszabású tudományos vállalkozás, követi annak beosztását az alábbi öt fejezet szerint: 1. Az irodalomtudomány általában; 2. A magyar irodalom története általában: korszakok, keretek, kapcsolatok; 3. A magyar irodalom külföldön; 4. A magyar irodalom és története; 5. Az egyetemes irodalomtudomány magyar bibliográfiája. Az egyes bibliográfiai tételek leírása is azonos az említett forrásával.

A kötet bibliográfiai gerincét megelőzi egy nagyon részletes, kiválóan használható szerkesztői tájékoztató, a fölhasznált hazai és külföldi tanulmánykötetek, valamint a periodikák és a rövidítések jegyzéke. Zárásként pedig névmutató segít a tájékozódásban.

Baricz Zsolt

Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból.

A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Kecskeméti Gábor. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1988. 505 l.

Az elmúlt századok prédikációirodalma iránt az utóbbi években megnövekedett az irodalom- és művelődéstörténeti érdeklődés. Az egyházi beszédek sajátos műfajáról, a halotti prédikációról azonban mind ez ideig csak utalásszerűen esett szó. Ezért is öröndetes a szóban forgó kötet megjelenése, mely tizenkét XVII. századi gyászbeszéd teljes szövegének kritikai kiadására vállalkozott. A munka az EL-TE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén készült.

Bár az itt közölt tucatnyi prédikáció pusztán töredéke a századból ránk maradt több száz ilyen szövegemléknek, a szerencsés válogatás, a betűhív közlés, Kecskeméti Gábor és Novák Hajnalka tömör, de igen tartalmas bevezetője és a bőséges jegyzetapparátus révén mégis igen gazdagon tárul fel e sajátos műfaj első századának világa, amikor halotti beszédek már magyar nyelven is megjelentek.

A kötet prédikációi öt katolikus, három református és két evangélikus halott fölött hangzottak el. Többnyire reprezentatív történelmi személyiségekről (Nádasdy Ferenc, Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsanna, II. Rákóczi György, Báthori Zsófia, a vezekényi csatában elesett négy Eszterházy, Széchenyi György), illetve főrangú ifjakról van szó, de szerepel a kötetben a Ferenczi Sándor debreceni lelkész fölött elhangzott két halotti beszéd is.

A prédikációk szerzői különböző előképzettségűek: Magyar István, Czeglédi István, Debreceni Kalocsa János, Szőnyi Nagy István, ifj. Ács Mihály és Kiss Imre kiterjedt irodalmi munkássága viszonylag jól ismert; Velechinus István, Hoffmann Pál, Pálffy Tamás, Matusek András viszont az itt közölt írásokon kívül alig hagytak ránk valamit. Két prédikáció szerzője ismeretlen.

Rendkívül figyelemre méltó a kötet bevezető tanulmánya, mely első ízben igyekszik képet adni a halotti beszéd műfaji sajátosságairól. A korabeli temetési szertartásrend mellett foglalkozik a beszédek felépítésével, külön-külön bemutatva annak egyes részeit (tanítás, laudatio, consolatio stb.), utal a halotti beszédben különös hangsúlyt kapó akusztikai jelenségek (ismétlés, rím) szerepére, a század egyházi irodalmát is jellemző késő reneszánsz és barokk stílusjegyekre, s nem utolsósorban a felekezeti meghatározottságokra, így például a református beszédek erősebb tanító jellegére és biblikusságára, vagy az egyes felekezetek némileg eltérő embereszményére. A beszédek forrásait illetően a közismert elemek (Biblia, szentatyák, ókori auktorok, emblematisz források) felsorolása mellett a szerzők hangsúlyozzák, hogy a prédikátorok egymás kinyomtatott műveit is felhasználták, ami egyik fő oka a gyászbeszédek hasonlóságának. Az összegező tanulmány végül a halotti prédikációk kinyomtatására vonatkozóan is számos újszerű észrevételt közöl.

A kötet anyagának elmélyült bűvárlását mintegy száz lapnyi, személy- és névmutatóval ellátott, nagyon alapos tárgyi és kritikai jegyzetapparátus segíti, a kiadvány így válik a legkülönbözőbb szakterületek – irodalomtörténet, történettudomány, szociológia, teológia – művelői számára felbecsülhetetlen értékű forrásanyagká.

Magyarok a Kárpát-medencében.

Összeállította és szerkesztette Glatz Ferenc. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1988. (História Könyvek)

A kötet elsősorban a História című népszerű történelmi folyóirat hasábjain megjelent cikkekre és képanyagra támaszkodik. A folyóirat indulásakor, a hetvenes évek végén az akkoriban még tabunak minősülő témakörök megvitatását tűzte ki céljául. A szerkesztő (akkor éppen művelődési miniszter) előszavában az etnikum, nemzet, nemzeti kisebbség fogalmak jelentését járja körül. A fő fejezetek a magyar történelem menetét kísérik végig: I. A honfoglalás kora, II. A magyar királyság virágkora, III. A Habsburg monarchiában, IV. Az Osztrák–Magyar Monarchiában, V. „Független” Magyarország, „független” kisállamok (1918–1945). Sajnálatos módon a feltáró munka megáll 1945-ben, csupán egy röpke statisztikai kitekintés merészkedik el 1980-ig. Hagyományos történelemkönyv helyett elsősorban a kevésbé ismert, kevésbé kutatott szempontok szerint kíséri végig a térség történetét. A gondolatmenetet az előszó vázolja fel: „milyen etnikailag különböző népek lakták kezdettől fogva a magyar királyságot, s középkori királyaink, illetve az uralkodó réteg miként kívánta a soknyelvű országot egybetartani; ... milyen szerepet játszott a magyar nyelvű kultúra kialakításában az egyház; milyen etnikai változások zajlottak le a török kiűzése után; hogyan született egy modern polgári nemzet a 19. században”. Ezt követi a századforduló etnikai viszonyainak vizsgálata, a tömeges ki- (Amerika) és bevándorlás (pl. Galíciából) kérdése, a birodalom keretein belül élő nemzetiségek nacionalizmusának ébredése, az állítólagos magyarosítások kérdése, Trianon, lakosságcsere, etnikai kitelepítések stb. A végén a szerkesztő költői kérdése („Megoldás-e a térségben az egymástól népeket, egymásra utalt termelői közösségeket szétválasztó, sőt azokat szembeállító kisállamiság?”) az országhatárok feletti integrálódást sugallja az évszázadok óta mérgesedő ellentétek egyetlen lehetséges feloldásául. Az időről időre felbukkanó dunai konföderációs tervek nagy szerepet és pozitív minősítést kapnak a kötetben.

A könyv tipográfiai megjelenítése a História folyóiratot követi. A kusza táblázatokat, grafikonokat, térképeket, karikatúrákat, facsimilét, kronologikus felsorolásokat a szöveg közé tördelő elrendezés kissé nehezen áttekinthető oldalakat eredményez ugyan, de mindenképpen nagy mennyiségű és különböző jellegű adat, korfestő dokumentum, illusztráció szemléletes tálalását teszi lehetővé. Különösen nagy erénye a kitűnően válogatott képanyag. Érdekessége a kötetnek, hogy a cikkeket, tanulmányokat jegyző illusztris szerzőgárdából, a nyolcvanas évek „megtúrt”, járatlan utakon járó történészeiből mára többeket a politikai vezető elit, vagy ép-penséggel a kormány tagjai között láthatunk.

Martinkó András: Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükrében. (Bevezetés és vázlat.)

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 220 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 117.)

Az *Ómagyar Mária-siralom*mal kapcsolatos problémák egészét tekinti át Martinkó András kismonográfiája, vagy, ahogy a szerző nevezi, vázlata. A problémák egészét, de vázlatosan: ami a nagymonográfia ígérete lenne egy fiatalabb kutatónál, az a betegség engedélyezte terjedelem és szerkezet lett az idős tudósnál.

Martinkó az ÓMS szövegtani, nyelvi, poétikai, stilisztikai, verstani sajátosságait a korabeli európai vallásos költészet megfelelő alkotásaival szembesíti, miközben számos ponton vitába száll a korábbi értelmezésekkel. A latin mintákkal való összevetés, a kompilációs technika vizsgálata, a prózaikus művek elemzése visz közelebb a minta meghatározásához, ahhoz, hogy Martinkó kijelenthesse: "a XII. századi Planctus szekvenciának csak olyan változata jöhet számításba fő forrásként, fő mintaként, mely az eredetinek tartott latin 8b. versszakával (vagy akörül) végződik – s további, még közelebbi rokonságról árulkodik ez a változat, ha hiányzik belőle a 4a.–5b.-ig terjedő 4. versszak."

A rendkívül alapos és körültekintő elemzés végül is azzal az eredménnyel zárul, hogy az ÓMS fordítója-költője Dél-Németországban ismerhette meg mintáját, a Planctus szekvencia rövidebb változatát. Ugyanakkor a közvetlen minta nem német szöveg, hanem az eredeti Planctus rövid változata lehetett.

Az ÓMS-t mint kompilációt vizsgálva, legalább három réteg különítendő el; a Planctusból való pontos fordítások, a Planctussal tartalmilag harmonizáló átköltések, s végül egy olyan réteg, amely nem származhat a Planctusból. Ez utóbbi – Martinkó álláspontja szerint – nem lehet a magyar alkotó egyéni leleménye, nem is a korabeli vagy korábbi magyar verbális költészet terméke, hanem az európai vallásos költészeté, amelyből e helyekhez számos, esetenként meglepően pontos párhuzam idézhető.

A középkori források datálási problémáinak, továbbá a latinizmusoknak, hungarizmusoknak, értelmezési kérdéseknek a taglalása után a szerző röviden kitér az ÓMS poétikai, verselési, esztétikai minőségére. Talán legfontosabb, s talán a legrészletesebben dokumentált megállapítása: az ÓMS eredeti vers, a szónak természetesen a középkori értelmében, amikor is a kompilációt, átformálást, fordítást kreatív művészi munkának tekintették.

A kötetecskét fejlődéstörténeti vázlat zárja.

K. P.

Máté Gábor: Ízlésficam – A giccs világa.

Tudományos és Enciklopediai Könyvkiadó, Bukarest, 1988. 185 l.

A szerző a giccsről és a giccs ellen ír. Példaanyaga részben magyar, slágerszövegek, filmszövegek, ponyva, népszínmű, székely népi faragók csecsebecsői a szovátai piacon, fényképezéshez való háttér ugyancsak Szovátán, túlstilizált varrottasok, magyarkapusi terítők.

Kiindulópontja a giccs fogalmának meghatározása, illetőleg az ebből a meghatározásból adódó elvi és módszertani kérdések. Ezt követően taglalja a giccs keletkezését, majd részletesen tárgyalja a giccsvilágot: giccsember, giccstárgy és e tárgyak együttese (zsúfolás, halmozás, heterogenitás, antifunkcionalitás). Külön nagy fejezet témája a giccskörnyezet és giccskisugárzás (családi környezet és lakás, falusi települések), a népművészet elgiccседése, giccs és a tömegkommunikáció (tömegkultúra, tömegművészet, tévé, rádió, film, programfertőzés, művészetipar), a giccs és a művészet (anakronisztikus művészet, álművészet, neogiccs és a szocialista realizmus), 'lakkozás' és megszőpítés, sematizmus, a kommerszművészet, a giccsalkotó művésztipus, továbbá a giccsművészet sajátos, műfajonkénti változatai például az édeskés szentimentalizmus, lírai alkotások bombasztikus stílusa, elkoptatott jelzői vagy a kommerszdráma, a népszínmű művi népi világa, a ponyva, a happy end, továbbá a tipikus giccses színek és formák, érzelgős zsáner. A Következtetések című fejezetben a szerző elsősorban a giccs elleni harc elvi és módszertani követelményeiről ír. Úgy véli, hogy nem a giccs külső megnyilvánulásai ellen kell küzdeni, hanem a giccszet szűlő és fenntartó tényezők ellen.

Ez a taktikai, módszertani összegezés a könyv célkitűzésével függ szorosan össze: "a giccs ellen úgy szeretnénk írni, hogy ez ne legyen a jóhísemű, de tájékoztalan olvasó megleckéztetése vagy perbe fogása, csupáncsak egy olyan jelenségre kívánja felhívni a figyelmet, amely – valamilyen módon, de egyre erőteljesebben – mindnyájunk életébe beleszól". Könyvének sajátos értéke épp ebből a felfogásból fakad.

Szabó Zoltán

"Messzi harangszó". Sipkay Barna emlékkönyv.

Összeállította Tarnavölgyi Györgyné. Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, 1988. 207 l. (Szabolcsi téka 7.)

A korán elhunyt író-újságíró, Sipkay Barna halálának huszadik évfordulójára jelent meg az emlékkönyv, mely az újságírói termés javából válogat, s az írói kiteljesedés útját mutatja be. Levélrészletek, kritikák, életrajzi dokumentumok és temetési búcsúztató mellett műveinek – önálló kötetek, színdarabok, rádiós, televíziós és filmes adaptációk – jegyzéke idézi a sokműfajú író emlékét.

J. J.

Mezey László: Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról.

Összeállította Madas Edit és Sarbak Gábor. Eötvös József Kollégium, Budapest, 1988. 66 l. (Eötvös-füzetek)

Négy évvel tragikus halála után tanítványai állították össze e kötetet Mezey László megjelent és kiadatlan munkáiból válogatva; a medievisztika kiváló szakudósa 1988-ban lett volna hetven éves. A könyvecske – felépítésében is tükrözve

Mezey sokoldalú tevékenységét – a négy évtizeddel ezelőtt keletkezett *Szent István XIII. századi verses története* című dolgozattal kezdődik, majd kodikológiai tanulmányok következnek (*A Pray-kódex keletkezése, Problémák és megoldások a kódex-kutatásban*), s nyelvészeti vonatkozásúakkal fejeződik be (*A "sajtár-deák", Ambitus, clastrum*).

A kötetet Mezey László írásainak bibliográfiája zárja.

J. J.

Miklós Tamás: József Attila metafizikája.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 331 l. (Gyorsuló idő)

Ritkaság az olyan könyv az elméleti irodalomban, amelynek semmiféle tudományos hozadéka sincs. A József Attila-kutatás, sajnos, két ilyen terjedelmes munkát is ismer. Figyelemre méltó, hogy mindkettő a költő esztétikai, vagy ha úgy tetszik, művészetbölcseleti nézeteit tárgyalja elsősorban. Az egyik Forgács Lászlónak a hatvanas években megjelent monográfiája, a *József Attila esztétikája*, a másik Miklós Tamás *József Attila metafizikája* c. könyve. A két könyv teljes tudományos kudarca nem vezethető vissza egyetlen közös okra, mégis van egy körülmény, amely mindkét esetben erősen hozzájárult a színvonal lealacsonyulásához. Ez pedig az a filológiai, textológiai rendetlenség, kuszaság és feldolgozatlanság, amelyben József Attila értekező prózai hagyatéka szenved.

Az anyag rendbetétele igen nagy körültekintést, alapos munkát, sok türelmet igényel, márpedig Miklós Tamás a szakma többszöri, nyomatékos jelzéseit figyelmen kívül hagyva sokemeletes elméleti konstrukciót épített ingatag alapokra. Ez a konstrukció, dióhéjban összefoglalva, a következőképpen fest: József Attila kísérletet tett egy művészetbölcseleti rendszer kifejlesztésére. E rendszer középpontjába az ihlet fogalma került, azé a szellemi tevékenysége, amely a műalkotást létrehozza. A költő szükségét érezte e művészetbölcseleti metafizika megalapozásának. Rendszerét a dolog metafizikájára alapozza. A megalapozó munka során – itt nem részletezhető okokból – arra a különös felismerésre jutott, hogy létezik olyan szellemi tevékenység, olyan ihlet, amely a dolgokat megalkotja. Az ihlet fogalma így kettős jelentésűre tett szert. A költő megkülönböztette a közönséges, dolog-alkotó ihletet és azt a különleges ihletet, amely a dolgok egy speciális fajtáját hozza létre, azaz a művet megalkotó ihletet. Együttal végbement egy hangsúly-eltolódás is, a művészetbölcselet felépítése félbemaradt, s József Attila figyelme a dolog-alkotó ihletre irányult, a dolog metafizikájának kifejtése felé fordult. A rendszer belső, fogalmi meghasonlása lehetetlenné tette annak kikerekítését.

A Miklós Tamás által említett művészet-metafizika a költőnek *Valóság és igazság* címet viselő, életében publikálatlan írása lenne, amelyet több, korábbi kísérlet után 1933-ban írt volna, s amelynek rekonstrukciójára a könyv szerzője a *Függelékben* tett kísérletet. A művészet-metafizika fölébe nőtt, s azt elemésztő általános metafizikát pedig a költő *A dolog* c. töredékében fejtette volna ki, a *Valóság és igazság* megírása után, 1933–1934-ben.

Az említett kéziratok, amelyek értelmezésére Miklós Tamás József Attila egész szellemi fejlődéséről készített hipotézisét építi, egyaránt 1928-ban, legkésőbb 1929-ben íródtak, ráadásul *A dolog a Valóság és igazság* előtt készült. Az a szellemi kontextus, amelyben helyet foglalnak, radikálisan más, mint az, amelyben az 1933–1934-es írások fogantak, s a hibás kontextus-megválasztás, az önkényes értelmezési szempontok erőszakolása a felismerhetetlenségig eltorzítják az említett kéziratok valódi üzenetét, s tényleg vezetnek a költő szellemi pályájának alakulása iránt érdeklődő olvasót. Miklós Tamás a költő tényleges gondolati fejlődése helyébe egy sosemvolt fantomfejlődést állít, még jobban összekuszálva az amúgy is nehezen szétbogozható szálakat. A vállalkozás egyetlen tanulsága alighanem az, hogy sürgős szükség van József Attila prózai művei újabb kritikai kiadásának elkészítésére, ami megakadályozhatja, hogy hasonló melléfogások nyomdafestéket lássanak.

Tverdota György

Mikes Kelemen: Az idő jól eltöltésének módja és más keltezetlen írások.

Sajtó alá rendezte Hopp Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 1205 l. (Mikes Kelemen Összes Művei VI.)

Mikes életművének kritikai kiadása teljessé vált a hatodik kötet megjelenésével, így jó érzéssel nyugtázható, hogy az író születésének 300. évfordulójára valamennyi műve betűhív szöveggel, s a szükséges magyarázatokkal ellátva a tudományos kutatás rendelkezésére áll. A hatodik kötet négy kéziratban maradt írást ad közre, azokat, amelyeknek keletkezési ideje bizonytalan s így a korábbi kötetek kronológiai rendjébe nem voltak besorolhatók. Az első, *Az idő jól eltöltésének módja* nem más, mint *Antoine de Courtin* moralizáló értekezésének szabad átdolgozása. Hopp Lajos igen részletesen összeveti a szövegekhez csatolt jegyzetekben a francia eredetit és a magyar változatot, regisztrálja az eltéréseket, s megállapítja, hogy „az átdolgozott munka a fordító legjobb teljesítményei közé tartozik”. Nagyon valószínűnek látszik Hopp Lajos feltételezése, amely a mű keletkezését az 1724–1735 közötti évtizedre datálja, mivel az értekezés gondolatköre jól beleillik a rodostói emigráció első szakaszának szellemiségébe, amelyben *Az Ifjak Kalauza* is íródott.

A Courtin-átdolgozást követi a kötetben *Az Izraeliták Szokásáról* és *A Keresztények Szokásairól* című két írás. Mindkettő Claude Fleury eredeti szerzeményének meglehetősen szabad tolmácsolása, s mindkettőnek legelső francia kiadása (1681, 1682) megvolt Rákóczi rodostói könyvtárában, ahol a fejedelem kamarása kezébe vette őket, hogy megmutassa segítségükkel „az életnek legokosabb módját”. Az ó- és újtestamentumbeli hívek erkölcsi alapján tanító két könyv szoros egységet alkotott a francia szerző életművében is, a vallásos szempontú moralizálás és a biblikus indítékú társadalomkritika Mikes előadásában ugyancsak szervesen összefüzi őket. Hopp Lajos tüzetes tartalmi összevetéssel illusztrálja a francia eredeti és a magyarítás közötti hasonlóságokat és eltéréseket, s számba veszi Mikes önálló betoldásait és megjegyzéseit, amelyek között számos új művelődéstörténeti adat is található, többek között a magyarok és törökök életmódjáról, a két nép történelméről, vallásáról, kulturális hagyományairól.

A negyedik fordítás *A Sidók és az Ujj Testamentumnak Históriaja* címmel, Antoine Calmet (Augustin Dom Calmet) műve nyomán készült. Noha a tudós francia teológus és historikus munkái közül szentíráskommentárjai a leghíresebbek, azért a Mikesnek forrásul szolgáló bibliaépszerűsítő munkája is széles körben elterjedt s több nyelvre is lefordították. Mint Hopp Lajos megállapítja, a magyar szöveg forrása az 1737-es kiadás volt, ennek szerkezeti felépítését a magyar fordítás megőrizte. Ahol a magyar textus eltér az eredetitől, ott többnyire egyszerűsítés, rövidítés, áttekinthetővé tétel történt; a fejedelmi kamarás igyekezett „nyesegetni a kissé terjedős értekező próza oldalhajtságait”.

A szövegekhez közel kétszáz lapnyi terjedelemben tárgyi magyarázatok csatlakoznak, ezek valóságos tárházát alkotják a korra vonatkozó ismereteknek, s nemcsak a magyar irodalom- és művelődéstörténet, hanem a francia–magyar kapcsolattörténet számára is sok új adatot tartalmaznak. Mindez messzemenő segítséget jelent a korai felvilágosodással is érintkező Mikes-próza pontosabb megértéséhez s az eddigieknél árnyaltabb jellemzéséhez.

Bitskey István

Mikszáth Kálmán Összes Művei 81. kötet.

Cikkek és karcolatok 31. kötet: 1892. január–december. Szerkeszti: Rejtő István. Sajtó alá rendezte: Péterváriné Erdey-Grúz Helga és Rejtő István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 528 l.

Ez az év a magyar parlamentarizmus történetében nem nagyon eseménydús, de nem is éppen jelentéktelen. A politikai hangulatot leginkább az egyházpolitikai viták befolyásolták, elhunyt Baross Gábor és az év végén Szapáry Gyulát Wekerle Sándor váltotta fel a miniszterelnöki székben. Négy év után Mikszáthot nem jelöli újra az ilyefalvi kerület, Fogarason jut mandátumhoz. A kötet jegyzeteinek legjelentősebb eredménye eme választás körülményeinek kinyomozása a helyi sajtóban, mely körülmények meglehetősen foglalkoztatták az ellenzéki újságírókat. A sajtó alá rendezők megkockáztatják azt a vélekedést, hogy a *Két választás Magyarországon* című regény élményanyaga ehhez a kandidáláshoz és mandátumhoz, nem pedig az 1896-oshoz kapcsolódik, mint azt korábban Bisztray Gyula föltételezte.

A. K.

Mikszáth Kálmán Összes Művei 82. kötet.

Cikkek és karcolatok 32. kötet: 1893. január–december. Szerkeszti: Rejtő István. Sajtó alá rendezte: Sz. Garai Judit és Rejtő István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 454 l.

A cikkek, tárcák és karcolatok 1893-as kötete sokkal inkább az író állítja előtérbe, mint a képviselőt és a publicistát – bármilyen paradoxonnak is tűnjék ez az állítás. A tavasz közepétől az ősz elejéig Mikszáthot súlyos betegség nyűgözi

(tifusz, gyomorvérzés), cikkeket nem ír. Betegsége alatt talál rá arra az új tudósítói formára és modorra, aminek széptani következményei is lesznek: szeptembertől parlamenti tudósításait Bizonyos Katánghy Menyhért mameluk képviselő leveleként adja közre. Ez az álarcosság – melynek lélektani elemzésével még adós a Mikszáth-kritika – a kifejtésnek olyan árnyaltságát teszi lehetővé, a játékosságnak és a nyíltságnak olyan tonális változatosságát, amely valóban a belletrisztikába emeli ezeket az esetlegességhez kötődő jegyzeteket. A kötetbe fölvetett tárcák között három irodalomtörténeti jelentőségű van: a Mikszáth-asztról szóló, a képviselő Jókait bemutató és a Gyulai Pál költészetét „elemző”, amely ezzel a mondattal kezdődik „Gyulai Pál kiadta költeményeit, harmadik bővített kiadásban, ahelyett, hogy folyton szűkített kiadásban adná ki...”

A. K.

Mikszáth Kálmán Összes Művei 83. kötet.

Cikkek és karcolatok 33. kötet: 1894. január–december. Szerkeszti: Rejtő István. Sajtó alá rendezte: S. Fürth Éva és Rejtő István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 351 l.

Jókai írói jubileumának és az egyházpolitikai harcoknak az esztendeje volt az 1894-es év. Mikszáth kevés tárcát ír, de annál szorgalmasabb mint parlamenti tudósító. S ekkor, a leghevesebb viták közepette hal meg a turini remete, hogy a halálhír gyászba borítsa a nemzetet, s újabb gyúanyagot adjon a pártpolitikai küzdelmeknek. A liberalizmus nagy győzelmének ideje ez, ám a következmény, az első Wekerle-kabinet kényszerű lemondása éles fényt vet a kor politikai érdektagságára is. A kötet cikkeit az író fölényes lélekábrázoló készsége éppúgy jellemzi, mint az esetlegest a fontostól elválasztani tudó képessége: Mikszáth így volt politikus parlamenti hírlapíróként, és nem mandátummal bíró közéleti személyiség. Emellett: ebben az évben jelenik meg folytatásokban az első igazán jelentős Mikszáth-regény, a *Beszterce ostroma*.

A. K.

Mokány Berczi és Spitzig Itzig, Göre Gábor mög a többiek...

A magyar társadalom figurái az élcsepokban 1860 és 1918 között. Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta Buzinkay Géza. Magvető Kiadó, Budapest, 1988. 786 l. (Magyar Hírmondó)

Ez a válogatás a múlt század második felének és kisebb részben a századforduló élcsepjainak anyagából méltó az eredeti sorozat, a Magyar tallózó szerkesztőinek szelleméhez, valóban olyan szövegeket ad közre, melyek a magyar múlt egy darabjának világát, erkölcsét, nyelvét teszik valamelyest megközelíthetővé, amely immár nemcsak visszahozhatatlan, hanem a korabeli papírminőség jóvoltából lassan

reprodukálhatatlan, felidézhetetlen is lesz. Tehát ez a kötet bizonyos értelemben leletmentés. Kultúrtörténeti szempontból is rendkívül érdekes a válogatás, hiszen az egykorú társadalmi, politikai élet sajátos tükörképe, minden típust, réteget, osztályt felvonultat, s az olvasott szövegek nyomán kialakult a dualizmus kori Magyarország különös képe. Az arisztokraták, papok, polgárok, katonák, aztán külön a polgárasszonyok után a zsúrfiúk, az úriasszonyok (mint pl. Stanci néni), az emancipált nők (mint Emanci Paula vagy Kerge Szidi), s természetesen nagyobb számban a dzsentrik, a Mokány Bercik, akik között külön csoportot képeznek a tönkrement földbirtokosok, a kormánypártiak (mint Tallérossy Zebulon), az ellenzékiek (mint Kortés Gazsi). Ugyancsak nagy és külön egység az intelligencia világa, az ügyvédek, az orvosok, a tudósok, a tanítók, az újságírók, a kiadók stb. Az ilyen összképből nem maradhatnak ki a művészek és kritikusok, a rendőrök, a nyárspolgárok (mint Sanyaró Vendel vagy Spitzig Itzig), a falusi figurák (Göre Gábor és társai), hozzá kisebb mennyiségben az iparosok, végül a nemzetiségek és a külföldiek. Ez a kissé hosszú felsorolás is érzékelteti az összegyűjtött anyag gazdagságát, mely nyelvi szempontból külön is figyelemreméltó, hiszen a beszéltetett figurák szókinccse, beszédfordulatai, nyelvi hibái szinte kizárólag ennek a korszaknak termékei. De amilyen mértékben nyelvileg és tematikailag kötődnek ezek a szövegek keletkezésük idejéhez, majdnem ugyanolyan mértékben csökken élvezhetőségük, mert az egykori aktualitások, utalások ismerete nélkül sokszor meglehetősen idegenné válnak a mai olvasó számára. De mint kultúrtörténeti dokumentumok, elsőrangúak.

A kötet válogatója és gondozója, Buzinkay Géza mintaszerű kiadványt készített; nagy és megbízható tárgyismerettel a legfontosabb, leginformatívabb szövegeket juttatta a mai olvasóhoz, s ezt kiváló apparátussal tette igazán használhatóvá. Nemcsak minden egyes közlemény pontos lelőhelyét adja meg a szükséges magyarázatokkal (ami magában majdnem ötven oldal), továbbá külön szójegyzéket közöl a ma már kevésbé ismert szavakról, hanem valóban informatív életrajzi jegyzeteket is ad (azaz nem elégszik meg azzal, hogy X Y író, költő vagy újságíró stb., hanem egy mondatra a politikai pártállására, szerepére, jellemére stb. való utalással valószínűsíti a személyt tud az adatok mellé teremteni), s ez a főszöveg megértéséhez igen sok segítséget nyújt. Mindez kiegészül a lapok mutatójával, melyben a szükséges időrendi adatokon túl a szerkesztőre és politikai vonalára is kitér. Ilymódon mérséklődnek ezeknek a korhoz, aktualitásokhoz kötődő szövegeknek megértési, esetleg élvezhetőségi nehézségei.

Szabó G. Zoltán

Móricz Virág: Anyám regénye.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 371 l.

Az *Apám regénye* s a *Tíz év* című dokumentum-regények párdarabja az *Anyám regénye*, melyben Móricz Virág édesanyjának, az életének önkezelével véget vető nagyszerű-kemény Holics Jankának alakját idézi meg.

De nemcsak a legidősebb lány közvetlen élményei írják-alakítják e történetet, melynek szálai az 1860-as évek elejéig nyúlnak vissza, hanem a "vén, viharvert" dédanyai levelesláda kibomló titkai is. A Holics família több generációt átfogó gazdag családi levelezése túlmutat önmagán, páratlan értékű kordokumentum, szociológiai hitelességű ábrázolása egy társadalmi réteg mindennapjainak. A megtartó asszonyi erő őrizte meg háborúkban, megannyi költözködés, vándorlás során az élet e beszédes "lenyomatait", melyek egymásba fonódó láncszemekként újraépítik Janka családjának történetét. Az összefonódó asszony- és férfisorsok koronájaként bontakozik ki Holics Jankának és Móricz Zsigmondnak, e két nagy egyéniségnek főljegyzésekben, regényekben, novellákban és drámákban, számtalan fénytörésben megörökített drámája. Levelek és irodalmi művekből, naplójegyzetekből vett részletek sorjázna, melyeket Móricz Virág szeretetről és megértésről tanúskodó "krónikás"-kommentárjai fűznek össze.

"Anyám végtelenül felháborodna, amiért így elárultam, kitártam, ahogy mondaná, »kutyák elé vetettem« a titkait. De hát tőle örököltem a keménységet, amellyel ezt megtettem."

R. J.

Móricz Zsigmond, a Kelet Népe szerkesztője. Levelek I.

Válogatta, az utószót írta Tasi József, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Sz. Fehér Judit, G. Merva Mária és Tasi József. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1988. 559 l.

A fenti kötet 812 levelet tartalmaz. 1939. december 6. az első levél keletkezésének dátuma, 1942. augusztus 31. az utolsó. Az összegyűjtött dokumentumok olvasása, a címzettek és a levélírók személyének ismerős volta is érdekes irodalomtörténeti csemege, örömmel nyugtázhathja a 20. század forrásainak teljes feltárását szorgalmazó szakemberek valószínűleg nem túl nagy számú csapata, hogy íme, ez a munka is elkészült, szorgos gyűjtőmunka, a szövegkritikai követelmények pontos betartása eredményeképpen. Igazán teljes azonban csak akkor lesz a kutatók öröme, ha a jegyzeteket tartalmazó további kötet is megjelenik, s azzal kiegészítve bontakozik ki a folyóirat teljes története, amelynek különleges aktualitása van a jelenlegi új irodalmi folyamatok, vállalkozások indítása és a szellemi élet változásainak közepete. Tehát nemcsak irodalomtörténeti érdekesség, nemcsak a népi irodalom értékeinek, vitáinak, témaköreinek teljes tárházára nyílik kilátás a kötet alapján, hanem közgazdasági, művelődéstörténeti, munkaszervezési ismereteket is bőven nyújt a türelmesen minden levelet áttanulmányozó olvasónak. Mindaz, ami tankönyvekben, monográfiákban csak szűkös helyet kaphatott, nevezetesen Móricz Zsigmond írói munkája melletti közösgépalakító tevékenysége, itt szemléletesen dokumentálva, elevenen tárul elénk. Hatvan éves elmúlt, mikor a folyóirat irányítását kezébe vette, óriási szervezőmunkával céljai szolgálatába állította, megnyerve hozzá kortársai, eszmetársai bizalmát, munkakedvét. Bámulatra méltó az a sokoldalúság, hit, energia, rendíthetetlen segítenívágás, ami a levelekből is elevenen sugárzik. Fény derül

a levelezésből az egymással szembenálló írók összebékítési kísérleteinek sikerére éppúgy, mint az olvasóborzás módszereire, a vidéki előadókörutakra és a lányaival való munkaviszony alakulására, az anyagi gondok enyhítésére tett erőfeszítésekre éppúgy, mint a népfőiskolák szervezésének aprólékos, mindenre kiterjedő mozzanataira. E kötet alapján pontos folyóirattörténeti monográfia készülhet, s minden eddig homályosnak, bizonytalannak tűnő tényre fény deríthető. Kolozsvárról, Szentendréről, Makóról és az ország minden egyes régiójából áramlottak a szerkesztőségbe és a szerkesztőségből a levelek, akiknek szerzőiről a jegyzetírók mindent kiderítettek, amit csak lehetséges. Móricz irodalmi ízléséről, egyes műveket befogadó olvasói reagálásáról is hosszú, izgalmas részleteket találhatunk a levelekben. Közülük egyetlen egyet emelek ki: az 1942. január 1-jén Kardosné Magoss Olgához írottat, amely Adyról és Szabó Lőrincről közöl kevésbé ismert adalékokat.

R. T. O.

Nádor Tamás: Első olvasásra.

Műzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1988. 281 l.

Nádor Tamás szubjektív hangvételű miniinterjúi megjelenés előtt álló kötetek szerzőivel készültek 1981–87 között. A hetven megkérdezett közt találunk költőt, regényíró, filozófust, genetikus, etnográfust, szobrászt, szociológust, közgazdászt, történészt és irodalomtörténészt egyaránt. Ami összeköti őket: a teljesítmény, a kérdező által fontosnak, izgatónak érzett mű megjelenésének alkalmá. A névsor: Ballassa Pétertől Vitray Tamásig terjed. A szerző a kötet végén felvázolja portré-interjúi ars poétikáját is: "Nem briliáns kérdések megfogalmazására törekszem hát, vagy mellbevágó rípszokra, hanem csak arra, hogy a megkérdezettet mennél jobban megismerjem, gondolkodásmódját, személyiségét minél teljesebben megismertessem." Célja az előítéletek gyomlálgatása, rejtett értékek felmutatása, a nagyközönység érdeklődésétől távol munkálkodó szakemberek tudományos eredményeinek népszerűsítése.

Az írások java eredetileg a Magyar Nemzet és a Könyvvilág hasábjain jelent meg. A beszélgetések élére az interjúalanyok fényképei kerültek.

O. G.

A Nékcei-Biblia legszebb lapjai. Tanulmányok a Nékcei-Bibliáról.

Helikon Kiadó–Library of Congress, Budapest–Washington, 1988. 231, 57 l.

A Nékcei-Biblia gazdag díszítésű kódex a 14. századból; a washingtoni kongresszusi könyvtár féltett kincse. 1942-ben Dercsényi Dezső ismerte fel, hogy a kötetbe több helyen befestett címer I. Károlyunk kiemelkedő tehetségű tárnokmesterének, Nékcei Demeternek a címere. Valószínűleg tehát ő rendelte meg a kódexet saját használatára, vagy ajándékol valamely általa patronált egyházi

intézmény számára. A kötet, amely díszítésének stílusát tekintve a magyar *Anjou Legendáriumot* őrző kódex közeli rokona, mindenképpen becses ereklyéje a magyar művelődéstörténetnek.

A könyvek sorsa, mint tudjuk, közmondásosan kalandos. A Nεκcsei-Biblia első tulajdonosairól csak feltevéseink vannak. Egy bejegyzése szerint 1545-ben egy magyar származású, rabbá, majd törökké lett egykori portai követtségi titkár tulajdona volt, aki feltehetően Ferdinánd királytól kapta szolgálatai fejében. Legközelebb csak 1873-ban bukkan elő, amikor egy neves angol gyűjtő hagyatékából vásárolja meg a kongresszusi könyvtár. A kódex eredetileg kétkötetes volt, az összesen 373 fólió méretű (454x317 mm-es) pergamenleveleket csak a 19. században kötötték egybe. A Helikon Kiadó és a Library of Congress közös vállalkozása a Nεκcsei-Biblia 108 legszebb, jelenetes ábrázolást hordozó lapját reprodukálja. A Szántó Tibor tervezte színes, „életnagyságú”, bőrkötéses, kartondobozzal védett könyv tipográfiai remekmű. A fotómásolatokkal szembenező lapokon a kódex – egyébként jól olvasható fraktúrabetűs – szövegének átirata és Lévárdy Ferencnek a képekhez fűzött alapos művészettörténeti magyarázatai kaptak helyet. A kongresszusi könyvtár kiadói igazgatója, Dana J. Pratt írt a kötet elé meleg, személyes hangvétellő ajánló szavakat.

A hasonmás-kötet kísérő füzetében a Nεκcsei-Biblia legavatottabb hazai szakértőinek, Wehli Tündének, Dercsényi Dezsőnek és Lévárdy Ferencnek a tanulmányai kísérelnek meg – sokszor egymással is vitatkozva – választ találni a kódex származásának és történetének rejtélyeire. Valószínűleg 1330 és 1338 között másolták az *Anjou Legendáriummal* azonos bolognai műhelyben Nεκcsei Demeter megrendelésére, talán a csatári pálos kolostor használatára. Lévárdy Ferenc alapos tanulmánya még az egyes jeleneteket festő miniátorok kézvonásait is csoportosítja, megjelölve a két magyar érdekeltőségű kódex külföldi könyvtárakban szétszórt legközelebbi rokonait is. Dercsényi Dezső és Wehli Tünde tanulmányai Nεκcsei személyét, korát, a biblia használatának módját, a kötet ábrázolásainak ikonográfiai előképeit mutatják be.

Végezetül csak sajnálni lehet, hogy a teljes Nεκcsei-Biblia hasonmás kiadásának elkészítésére – érthető gazdasági okokból – ezúttal nem kerülhetett sor.

O. G.

Németh Antal: Új színházat!

Tanulmányok. Válogatta és szerkesztette: Koltai Tamás. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1988. 487 l.

A kötetet összeállító Koltai Tamás bevezető tanulmányában is leszögezi, hogy sem a szerzőről készített pályaképpel, sem a kötetbe válogatott, többnyire megjelent, de szinte hozzáférhetetlenné vált írások gyűjteményével nem kívánja pótolni azt az alapos és mindeddig elmaradt színháztörténeti kutatást, amelyet Németh Antal életműve megérdemel és igényel. Célja, hogy bemutassa tevékenységének egyik jelentős oldalát: publicista-tudósi, elméletírói munkásságát. A huszadik századi magyar szín-

házművészet kiemelkedő alakjának kritikai elveiről, kritikus gyakorlatáról ad képet A publicista című fejezet. Itt találjuk mimográfiáját (Sugár Károly Caliban alakításáról, 1936), színházelméleti írásait (*Gondolatok a tragikumról, A térszínpad*), és a többnyire külföldi társulatok által bemutatott előadások bírálatait. Az esztéta, A rendező, a Színházszerző fejezetcímek alatt színházművészeti szempontból figyelemre méltó írások sorakoznak. *A színházművészet esztétikájának vázlatja* (doktori disszertáció, 1929) színházelméleti gondolkodásunk egyik alapjául is szolgálhatna. Itt találunk egy rendezőpéldányt (Hamlet I. felvonás), valamint Kárpáti Aurél egyik interjúját Németh Antallal, a Nemzeti Színház akkori igazgatójával (1936).

Irodalomtörténeti szempontból is igen jelentős *A teljes magyar Shakespeare* (1948) című tanulmány, amely a Shakespeare-drámák fordításai kapcsán elemzi Arany János, Petőfi, Vörösmarty, majd Babits, Kosztolányi, és végül Szabó Lőrinc egymás eredményeire építő vagy azokat elutasító, meghaladni szándékozó fordítói művészetét. A magyar dráma apostola összefoglaló címnek és értékelő kijelentésnek is felfogható. A fejezet első része Móricz Zsigmond és a színidirektor Németh Antal közötti levelezés kiadása, megszületendő illetve meg nem született drámák sorsáról (1935–1942). Bepillantunk Móricz alkotói műhelyébe, valamint a színházon belüli dramaturgiai tevékenység mozzanataiba is. Németh Antal neve szinte összekapcsolódott Madách Imre *Az ember tragédiája* című művének e századi színpadi sorsával. Ezért színháztörténeti és irodalomtörténeti szempontból is dokumentum értékűek *A Tragédia bécsi sikere* és az *Egy emberöltő Az ember tragédiája szolgálatában* című tanulmányok. Az Adattár szerzőnk színházi rendezéseit sorolja fel 1928 és 1964 között.

Az összegyűjtött írások olvastán bizonyosnak látszik, hogy egy nem teljesen elfeledett, de nem eléggé feltárt és értékelt életmű magas színvonalú, a korszakkal foglalkozó kutatások számára nehezen nélkülözhető alkotásait őrzi a Koltai Tamás által kiadott kötet. Szándékainak megfelelően mi is csak reménykedhetünk abban, hogy a jelen gyűjtemény kiinduló pontja lehet egy Németh Antal munkásságát feltáró, filológiai igényrel készülő kiadásnak.

Stauder Mária

Németh G. Béla: Péterfy Jenő.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 259 l. (A múlt magyar tudósai)

A nagyon hasznos sorozat irodalomtudósokat bemutató kötetei között megjelenő dolgozat a hazai tanulmány- és esszéírás egyik legnagyobb alakjaként mutatja be Péterfy Jenőt, aki nemcsak az irodalomtörténetben, hanem a zene- és képzőművészetben, a filozófiában egyformán igen nagy műveltségre tett szert, kiváló irodalomértőként és ragyogó stílművészként olvashatják a mai olvasók is. Hogy minél többen ismerjék meg és értékeljék életművét, ezért vállalkozott Németh G. Béla erre a népszerűsítést és alapos elemzést elegyítő pályaképre, hiszen a Péterfyről szóló szakirodalom részben nehezen hozzáférhető, részben nem is túlságosan bőséges, s az 1972-ben Zimándi P. István tollából megjelent monográfia – *Péterfy Jenő élete és*

kora – címéhez hűen elsősorban életrajzi és kortörténeti munka, Péterfy műveit, azok jelentőségét, üttörő jellegét, kiemelkedő értékeit nem elemzi részletesen. A német kultúrán, filozófián nevelkedett, sok nyelvet beszélő, sokat utazó tudós és kritikus egész életében középiskolai tanárként működött, s e tevékenysége mellett mutatta fel a magyar irodalom és a klasszikus világirodalmi művek közül jónéhány valódi értékeit. Németh G. Béla bemutatja színikritikusi munkásságát is, de a fő hangsúlyt az Eötvös József-, a Kemény Zsigmond- és a Jókai Mór-tanulmányokra helyezi, ezeken érzékelteti Péterfy kivételes érzékenységet, igényességét, elvárásait, elveit. Ismerteti Gyulai Pál értekező prózájának másságát, a két tudós különbségeit, vitáit, a Budapesti Szemle íróinak érdeklődési körét és eredményeit. (Legfontosabb írásait Péterfy Jenő is ebben a folyóiratban tette közzé.) Péterfy regényíró-esszéiben az egzisztenciális hitelt, a szuverén esztétikát emeli ki, Dante-tanulmányát remekműként elemzi, s külön fejezetet szán Péterfy tragikummal foglalkozó dolgozatainak. Nem tartja tévedhetetlennek, ókori tárgyú írásainak néhány elvével a mai tudomány nem ért egyet. A Platonról szóló tanulmányt azonban a drámaírókról készített írások közül kiemelten tárgyalja. Tanulmányainak két vonását különösen nagyra tartja: „előadásának zökkenőten könnyedséget és arányosságát, meg portrécrajzoló művészetét”. Péterfy az Eötvös Collégiumban is tanított, s itt rátalált arra a befogadó szellemi közösségre, amelynek hiánya annyiszor kínozza a középiskolában. Magányossága, belső összeomlása vezette a tragédiához: 49 éves korában 1899-ben véget vetett életének. Ez a kis könyvecske méltó emléket állít neki, s bizonyára sokakat ösztönöz műveinek újraolvasására, megismerésére.

R. Takács Olga

Németh László: Levelek Magdához.

A válogatás, a szerkesztés, a szöveggondozás és a jegyzetek Németh Magda és Monostori Imre munkája. TIT Komárom Megyei Szervezete–Új Forrás Szerkesztősége, Tatabánya, 1988. 383 l.

Biztosan állítható, hogy a századforduló éveiben született magyar írók életműve közül a Németh László-oeuvre dacol a legkitartóbban a feledéssel. Azért érdemes minősítő ígérennyel nyugtázni ezt a tényt, mert a tapasztalat szerint az irodalomtörténeti értékelést évtizedekre meghatározza az, hogy a közvetlen „utókor”, az író halála utáni egy-két évtized miként tudatosítja jelenvaló értékékként, a maga közvetlen hagyományaként a véglegessé vált életművet. A Németh László halála óta eltelt másfél évtized monográfiák, tanulmány sorozatok, sőt hírlapi cikkek sorával bizonyítja ennek a hatalmas életműnek az aktualitását, s nemcsak az esszételjesítményekét, hanem a drámai és szépprózai darabokat is. Ennél fogva minden olyan publikáció eminens értékű, amely újabb szövegekkel gazdagítja az életművet, s ezek közé tartozik a jelen kötet is, amely az írónak az 1956-ban külföldre távozott leányához, Magdához írt leveleit tartalmazza.

Az életmű ideológiai vagy irodalomtörténeti értékelését nem sok ponton árnyalják ezek a privát, familiáris bensőségességű levelek, de az életrajzra, az alkotói pszichológiára nézve mindenképpen forrásértékűek. Tizenöt éven át íródtak, s ez a

tizenöt év nemcsak a nemzet életében érdemes ma már megkülönböztetett figyelemre, hanem az íróban is, és nem csupán azért, mert ezekben az esztendőekben hatalmasodott el végül az alkotást is lehetetlenítő betegsége. Újabban mind szigorúbb vizsgálódások tárgya az, hogy a Németh László nagyságrendű alkotók hogyan és mennyiben járultak hozzá az 1956-os forradalom leverése által hatalomra jutott rezsim valamiféle konszolidációjához. Ebből a szempontból – például Németh László 1959-es szovjet útjára nézve – is igen fontos adalékokkal szolgál ez a kötet.

A szerkesztői utószó kényszerű rövidítéseket és szelekciót emleget. Ma már és még nem érdemes firtatni, hogy ezekben privát-családi és politikai érdekek milyen arányban játszottak közre, mindenesetre nagyon valószínűnek tekinthető, hogy ha valaha napvilágra kerülnek az elmaradt mondatok, azok inkább csak az író lelki térképét árnyalják, s nem az alkotások és nem a magatartás értékét.

Alexa Károly

Németh László konferencia.

Hódmezővásárhely, 1988. április 8. Szerkesztette Fogarasi Ágnes, Földesi Ferenc. Németh László Társaság–Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 1988. 711.

Az 1987-ben alakult Németh László Társaság célja, hogy a Németh László-életmű kutatóinak egymás közötti kapcsolatteremtését elősegítse, a kutatás friss eredményeinek megismertetését és terjesztését biztosítsa. A Társaság első konferenciáján Király István elnök üdvözlő és bevezető szavai után nyolc nagyobb előadás hangzott el.

Greza Ferenc a Tanú szerkesztésének időszakát mint alkotói korszakot vizsgálta, s arra a következtetésre jutott, hogy Németh László ekkor élhette meg legintenzívebben fölfedező szenvedélyét, enciklopédikus hajlamát, s így a Tanú korszaknyitás és szintézis volt egyszerre.

Sándor Iván *Új művelődési modell (Mai gondolatok egy Németh László esszé kapcsán)* című tanulmánya a *Ha én miniszter lennék* című esszé oktatásügyi és irodalmi gondolatait vizsgálva megállapítja, hogy a kultúra nem ismerethalmaz, hanem szellemi-erkölcsi szokásjog, gondolkodásmód, ízlés. Németh László eszméivel szembeesíti a szomorú hazai realitásokat, s úgy véli, hogy az író művelődési ajánlatainak legtöbbje ma is élő, megvalósítható és megvalósítandó.

Kocsis Rózsa *A minőségesszmény főbb gondolatai a Tanú előtt* című munkájában az *Emberi színjátékot* elemzi.

Gergely András Németh László reformkor-képének kialakulásában Horváth János és Szekfű Gyula hatását tartja fontosnak, s arra a megállapításra jut, hogy az író esszéinek, tanulmányainak fundamentuma az egyén és a kor szembeállítása. A magyarság reprezentatív történelmi alakjait mindvégig a környezetükkel meghasonlott, tragikus, kisiklatott életű személyiségekben látta és láttatta, s így juthatott arra a következtetésre, hogy a reformkor hanyatlás az irodalomban.

Vekerdi László *A négy könyv terve* című írása Greza Ferenc kutatásaira is támaszkodva tekinti át Németh László „népfőiskolai tankönyve” eszméjének

alakulását, melynek legutolsó, 1962-es fázisában is a humánus, a „megsokszorozódott művelt elmék magasabb élete”; az etikai és erkölcsi műveltség a legfontosabb cél.

Mészáros István előadása Németh László pedagógiai vonatkozású írásainak szemlélésével az író oktatási-didaktikai elképzeléseit vázolta fel, s rövid neveléstörténeti elemzést adott.

Karin Höpp Németh László regényeinek (*Iszony, Égető Eszter, Irgalom, Gyász*), *A minőség forradalma* címen megjelent esszéválogatásának és öt történelmi drámájának német szövetségi köztársaságbeli fogadtatásáról adott hírt.

Monostori Imre a *Levelek Magdához* című kötet születéséről tájékoztatta a hallgatóságot. A levelek kiadásának legnyomósabb okát abban látja, hogy ezáltal a Németh László-életmű sajkódi korszaka lesz az első olyan pályaszakasz, melynek az író kezétől származó összes dokumentuma (szépirodalmi alkotások, esszék, naplók, levelek, interjúk) napvilágot lát.

A tanácskozáson Bodnár György zárszava vonta meg a konferencia mérlegét.

Ny. J.

Nemzet és sokaság.

Kölcsey Ferenc válogatott tanulmányai. Válogatta, szerkesztette és az előszót írta Kulin Ferenc. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1988. 386 l.

Látszólag semmi ok a panaszra, hiszen Kölcsey írásai, mint klasszikushoz illik, gyakran megjelennek. 1975-ben adták ki válogatott műveit a Magyar Remekírók sorozatban, s azóta még négy népszerű kiadás látott napvilágot: egy Kölcsey-breviárium (1975), a *Parainesis* (1981), válogatott művei (1984), összes versei (1988).

Mindezek a kiadások azonban, sajnos, jegyzetek nélkül, vagy a szükségesnél kevesebb jegyzettel jelentek meg. Kölcsey nem tartozik a könnyen érthető írók közé, műveiben sok történelmi körülmény, célzás, adat vár magyarázatra, sőt megfejtésre; ennek hiányában a közönség nemigen tud mit kezdeni velük; tiszteletből megveszi a könyvet, de nem válik igazi olvasóvá.

Osztozik ebben a hibában Kölcsey válogatott tanulmányainak új kiadása is. Összeállítója beérte a bennük előforduló nevek és idegen nyelvű szövegrészek megmagyarázásával, vagyis a szerkesztői feladatnak csak a könnyebb részét végezte el, jobbra fölősegesen, hiszen ha az olvasó netán nem tudja, ki volt Arisztotelesz vagy Berzsenyi, nézze meg egy lexikonban, ott legalább többet tudhat meg róla, mint amennyit a jegyzet közöl, hogy ti. „görög filozófus”, illetőleg „költő, író”. A jegyzetelésnek ez a szerfölött kényelmes módja éppen akkor hagyja magára az olvasót, amikor annak valóban szüksége volna segítségre: nem tájékoztat a művek keletkezéséről, történelmi vagy életrajzi háttéréről és számtalan egyéb tudnivalóról, melyeknek ismerete a teljes megértéshez nélkülözhetetlen. Ily módon ez az évfordulói kiadvány (Kölcsey halála után százötven esztendővel) csak egy kegyeletes kötelesség formális teljesítése.

L. S.

Nemzeti olvasókönyv.

Közreadja Lukácsy Sándor. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. 350 l.

Régóta vágyott szöveggyűjteményt állított össze Lukácsy Sándor, amikor a *Nemzeti olvasókönyv* szövegeit kiválogatta. A nemzeti tudat fogyása idején – egy külföldieknek szóló antológia szerkesztése közben – ébredt rá arra a szükségszerűsége, hogy a nemzeti önismeret szövegeit a magyarul értő olvasók számára is össze kellene gyűjteni, hozzáférhetővé kellene tenni. Az antológia bevallottan szubjektív, nem reprezentatív névsort kíván felmutatni, hanem kifejezetten olyan szerzőket és írásokat válogat, akik és amelyek a nemzeti tudat részei, a hazai gondolkodás csúcspontjai.

Az antológia szövegeit Lukácsy Sándor tárgykörök szerint tizenkét fejezetbe csoportosította (talán a tizenkét pontra is gondolva). Az idézetekkel jelzett fejezet-címek „prózai fordításai”: 1. a hazai föld szeretete, 2. történelmi tudat, 3. nemzeti önismeret, 4. ragaszkodás az anyanyelvhez, 5. nemzeti sajátosságaink megóvása, 6. európai szellemmel párosult hazafiság, 7. szabadság és demokrácia, 8. a szabad szó csorbítatlan joga, 9. béke és barátság minden néppel, 10. haladás, reformok – ha kell, forradalom – által, 11. áldozatvállalás és tiszta közéleti erkölcs, 12. szorongatások közepette is erőt adó remény.

A gyűjtemény a széles olvasóközönség számára készült, ezért a jegyzetek nagyon ökonomikusak, talán túlságosan is. Kicsit kevésnek tűnik csupán az idézett szövegek eredeti lelőhelyének megadása és a pár soros életrajzi magyarázat, bár a lapalji jegyzetek segítenek az értelmezésben. Az idézett szerzőknél a szerkesztő nyilván abból a gondolatból indult ki, hogy akinek a neve és évszámái önmagukban megállnak, azoknál a szerzőknél nem kell magyarázat. Ez nagy vonalakban így is van, mégsem tudjuk, hogyan lehet eldönteni, hogy Bethlen Gábor közismert, viszont Báthory István és Bocskay István magyarázatra szorul?

Németh S. Katalin

Örley István: A Flocsek bukása. Válogatott írások.

Válogatta, szerkesztette az utószót írta Pergel Ferenc. Előszó Illyés Gyula. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 409 l.

Örley Istvánról e könyv első, 1968-as kiadásáig leginkább csak legendákat lehetett hallani, ha akadt még, aki felidézte őt. A dzsentricsaládba született tehetséges fiút katonapályára szánták; négy évet a budapesti főreálban töltött, Ottlik Géza évfolyamtársaként. (Alakját az *Iskola a határon* című regény Medve figurája őrizte meg.) A Ludovika elvégzése után tíz évi katonacélet következett, melytől 1938-ban csak nehezen tudott szabadulni. Irodalmi szerkesztő volt a rádióban, írt, fordított, a Magyar Csillagnak dolgozott, 1944-től mint segédszerkesztő, illetve szerkesztő. Az ostromlott Budapesten a katonai behívó elől bujkált, hamis papírokat gyártott – 1945 januárjában egy eltévedt bomba ölte meg.

A halálát követő húsz évben mindössze három írás emlékezett meg róla – Bóka Lászlóé, Cs. Szabó Lászlóé és Illés Endrécé. A kortársak feljegyzéseiből

legendás kép rajzolódik ki: „osváti glória vette körül”, „Földre szállt angyal volt, más szóval maga volt a megtestesült erkölcsi könyörtelenség”. Művei azonban gyakorlatilag hozzáférhetetlenek voltak, s nem akadt lexikon, irodalomtörténeti munka, mely említette volna.

Két éves kutatómunkával gyűjtötte össze Pergel Ferenc a folyóiratokban megjelent kritikáit és elbeszéléseit. A posztumusz kötet mostani, második kiadására újabb húsz évet kellett várni. Az idő azonban a szerkesztő szavait igazolta az Örley-életműről: „...hasonlatos a kvazárokhoz. Sugároz, egyre intenzívebben, és az élő irodalom rádióvevői egyre jobbak, érzékenyebbek”. Tanulmányok születnek munkáiról, s fiatal írók csoportja választotta névadóul, példaként.

A kötet a novellák közlésekor nem követi a megírás vagy megjelenés sorrendjét; viszont a nyitó, címadó kisregény „az első igazi írás”, a záró novella, a Betegség pedig Örley legutolsó írása, mely a Magyar Csillag 1944. április 15-i, már meg nem jelent számában található. Az elbeszélések – a szerkesztő elképzelése szerint – belső időrend, logika szerint sorjáznak. Mivel Örley írásai javarészt önéletrajzi ihletésűek, és témáik szerint is könnyen csoportosíthatók, az ilyenfajta rendszerezés kézenfekvőnek tűnik.

Örley hősei hermetikus térben mozognak, melyből a kilépés lehetetlen. Cselekvési körük behatárolt: hol a személyiség állít fel magának belső korlátokat, hol tőle független, nyomasztó kényszerek határozzák meg mozgásterét. A külső szabadság hiánya többnyire belül folytatódik. Ahol az egyén próbál kitörni ebből a körből, fölvetődik a kérdés: milyen lehetőségei vannak a személyiségnek a belső függetlenség, autonómia kialakítására, és milyen esélyei vannak az emberi kapcsolatoknak? A szereplők sem önmagukban, sem kapcsolataikban nem képesek feloldani egzisztenciális bizonytalanságukat. Meghatározó élményük az otthontalanság, az eleve kudarcra ítéletettség, az emberi kommunikáció érvénytelensége. Kényszerek és önámítások határoznak meg mindent. A személyiség egyetlen felmentése lehet, ha ezt felismeri, változtatni rajta nem tud. Az író az egyéni szabadsághoz vezető útnak nem a különféle módjait, hanem különböző stádiumait rögzíti. Az 1944-es, utolsó novellák azonban új gondolatot vetnek föl; a közös nyomorúság és kiszolgáltatottság felismerése, a részvét az, ami a személyiség beolvadása nélkül szüntetheti meg a magányt. Nem véletlen, hogy a kötet második felében található kritikák egyikében, a korai Kosztolányi-prózát elemezve Örley a legérettebb novellák közé sorolja azokat, amelyek a *Számadás*-kötetben kiteljesedő részvét-etikát előlegezik.

Sőtér István regényét, *A templomrablót* méltatva arról a két törekvről is ír, melyet nemzedéktársai képviselnek: „Egyik csoportjuk nagyjából a realista-naturalista csapáson halad tovább..., talán megalapozottabb, szilárdabb kötésű műveket hoznak létre... A másik ág: a vívódók, a keresők, a nyugtalanok, az igényesebbek – ők azok, akik a hétköznapi és csodák közül az utóbbiakat akarják művükbe becsalogatni.”

Kritikáiból is az derül ki, hogy írói alkata, látásmódja, ízlése alapvetően realista, azonban a naturalizmus vonzását kikerülve, egy érzékenyebb realizmust képvisel. A megformáltság, a jó arányérzék igénye nyilvánul meg a bírálatokban, de nem aprólékos megkomponáltságot követel, hanem a tudatos irányítást és anyagformálást.

A kötetben összegyűjtött kritikák a harmincas-egyvenes évek fordulóján íródott rangos külföldi és hazai műveket ismertetik. Amint Illyés Gyula bevezetőjében kiemel-

te: „Faulkner emlegetni 1938-ban, Julien Greent, Maughamot, Montherlant-t taglalni okosan, Hunyady Sándort dicsérni elszántan a Napkeletben, ugyancsak a harmincas évek derekán: ebből igen gyorsan összeállt egy kritikusi jellemkép azokban az időkben”.

Dobó Katalin

Pál József: A neoklasszicizmus poétikája.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 220 l.

A neoklasszicizmus fogalma az olasz kritikából származik, s napjainkra a külföldi, elsősorban az olasz és francia kutatások vitathatatlanná tették, hogy a XVIII. század végének ez az egyetemesen jelentkező irányzata korának fontos, ha nem a legfontosabb irodalom- és művészetelméleti tendenciája. A magyar irodalomtudományban való elfogadtatásáért eddig Szauder József tette a legtöbbet, ennek ellenére teljes polgárjogot máig sem nyert.

Pál József tanulmánya nem szorítkozik az elméleti kérdések megtárgyalására, konkrét művek elemzésével igazolja felállított tételeit. A neoklasszicizmus mint teória, szerinte, egyik oldalról a klasszikus tendenciák, másik részről a platonikus eredetű angol és német elméletek szintéziséből jön létre. Maga a szintézis Goethe tanulmányában születik meg, a magyar irodalomban pedig Kazinczy végzi el ugyanezt az alapvető munkát.

A neoklasszicizmus kialakulásában az olasz kezdetektől, a XVII–XVIII. század fordulójától indul ki, majd sorra véve XVIII. század angol és francia modelljeit mint az irányzat előzményeit, az antik eszmények modernségét taglalja. A német művészettörténet 1755-ben keletkezett egyik elemzése szerint az eszményi szépséghez két úton is el lehet jutni, ezek közül egyszerűbb a szép természetből való kiindulás. Az eszményi szépség és a hozzákapcsolódó „nemes egyszerűség és csendes nagyság”-elv nem korlátozódik a képzőművészet törekvéseire, ugyanezeknek az ideáloknak kell meghatározniuk az irodalmi alkotást is.

Pál József megállapítja, hogy a Sturm und Drang-korszak után Goethe az antikvitás feltétlen tiszteletéhez eljutva, korántsem egyszerűen a klasszicizmushoz tért vissza, sokkal inkább, bár a fordulat a klasszikus elvek elfogadását jelentette a gyakorlatban, egy új művészetelmélet összeállításáról van szó, amit az akkor újonnan feltárt antik műalkotások ideáljaiban ismert fel.

Magyarországon Kazinczy Goethehez hasonlóan nem pusztán az irodalmi művészetelmélet érdekében fejtegette ki tevékenységét, a nemes egyszerűség elvét a művészetben általánosként kívánta érvényre juttatni. Egyébként is képzőművészeti példákon s inspirációkon alakult ki neoklasszikus ízlése, jól példázza ezt a kislánynak és Csokonainak tervezett két síremlék-terv leírása.

A tanulmány szerzője végül a neoklasszikus szintézis romantikába való átalakulását elméleti fejtegetések mellett bizonyos poétikai fogalmak jelentésének megváltozásával érzékelteti.

Héjjas Eszter

Pálmai Kálmán: Kerecsényi Dezső.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 198 l. (A múlt magyar tudósai)

Volt tanítványa állít méltó emléket valahai tanárának, az 1945 márciusában 47 évesen elhunyt irodalomtudósaknak ebben a kis kötetben. Rövid életrajzi vázlat után a klasszikus magyar irodalomról írott tanulmányait méltatja, külön kiemelve az 1940-ben megjelent *Kölcsey Ferenc* monografikus esszét (Pálmai Kálmán műfaji megjelölése). Jóval a könyv megjelenése után került elő a kiadatlan Kölcsey-hagyaték hatalmas anyaga, s több kutató is maradandó felismerésekkel gazdagította a Kölcsey-képet. Kerecsényi könyve úttörő és értékes volta akkor sem kérdőjeleződik meg. Röviden vázolta egy magyar irodalomtörténet koncepcióját is egy 1939-es tanulmányában, de megvalósítására nem került sor. Kitűnő gondolatmenetét, eligazító jellegű állításait Pálmai Kálmán részletesen ismerteti, olykor némely megállapításánál jelzi eltérő véleményét is. Külön fejezetet szentel Kerecsényi szerkesztői, kritikai és esszéírói tevékenységének, jellemző idézetekkel mutatja be az általa követett kritikai eszményt, szuverén véleményét különböző nevezetes könyvekkel kapcsolatban (pl. Várkonyi Nándor, Szerb Antal irodalomtörténete). Néhány bírálatát hosszabban is boncolgatja, pl. Tamási Áronról, Kassák Lajosról, Sárközi Györgyről írott kritikáit. Jelentősnek tartja Babitsról szóló méltatásait is, valamint Kosztolányi Dezsőről írt „irodalomtörténeti kisplasztikáját”. Thomas Mann *Varázshegyeréről* ő írta az egyik első magyar kritikai elemzést. Életműve nem teljesedhetett ki, de nem is kevés az a munka, amelyet végzett, amint ezt V. Kovács Sándornak a kötet végén található alapos bibliográfiája is tanúsítja.

R. Takács Olga

Pálóczi Horváth Ádám: Felfedezett titok.

A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Németh József. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1988. 337 l. (Ritkaságok)

Németh József jóvoltából valódi ritkaságot tesz közzé a Szépirodalmi Kiadó méltán népszerű sorozata. Az irodalmi köztudatban jobbra csak az *Ötödfélszáz énekek* révén ismert Pálóczi Horváth Ádámnak ezúttal olyan munkája jelent meg, amely csak a legpatinásabb könyvtárakban található. *A Felfedezett titok* a kor érzelmes irodalmi áramlatába jól illő szentimentális regény, azonban története jóval túlmutat a bánatos ifjú szerelmén és halálán. A titok ugyanis a szabadkőművesség, amelynek jelentős szerepe volt Pálóczi Horváth életében.

Bevezető tanulmányában Németh József Pálóczi Horváth életének és a szabadkőművességhez való kapcsolatának titkait igyekszik feltárni. Levelezésekből, rejtett utalásokból bontakozik ki előttünk a szerző szabadkőműves páholytagságának története, a kortárs írókkal való barátsága. Az életrajz jobb megismeréséhez pedig maga a regény szolgál – számos önéletrajzi elem beiktatásával – adalékul, egyszerűen meggyőző bizonyítékot szolgáltat a regény eredetisége mellett. Mint szabadkőműves vallomástétel Báróczi Sándor két évtizeddel később fordított műve (*A mos-*

tani adeptus vagyis a szabadkőművességnek valóságos titkai) mellé állítható, de ott a helye a XVIII. századi magyar szentimentális regények sorában is.

A gondosan sajtó alá rendezett és adatgazdag előszóval ellátott kötet egyetlen hiányossága, hogy nem ad szakirodalmi eligazítást a szerző iránt érdeklődő laikus olvasónak.

Németh S. Katalin

Partiumi könyvesházak 1623–1730. (Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah).

Sajtó alá rendezte Fekete Csaba, Kulcsár György, Monok István, Varga András. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest–Szeged, 1988. 588 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 14.)

A szegedi József Attila Tudományegyetemen folyó könyv- és könyvtártörténeti kutatásoknak hála, lassan-lassan kirajzolódik előttünk, ha töredékesen is, a XVI–XVII. századi magánkönyvtárak és „közgyűjtemények” anyaga – aminek révén óriási lépés tehető a kor szellemi alapjának, lehetséges tudásanyagának objektív megbecsülése felé. Milyen nyomtatványokat birtokoltak, mit olvastak, milyen kapcsolat létesült az olvasmányok által Magyarország és Európa között; a klasszikus és a modern ismeretek milyen mértékben és mely szerzőkkel képviseltették magukat e tájon? E kérdésekre kaphatunk választ e munkából is.

A szegedi Adattár-sorozat könyvtártörténeti kutatása – Monok István irányításával – ezúttal a partiumi iskolák könyvanyagának feltérképezésére koncentrált: Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya és Zilah iskolai könyvtárainak jegyzékét dolgozta fel az állományjegyzéktől az adományozási bejegyzésekig. Ezáltal nemcsak a könyvállomány összetételét határozták meg, hanem a könyvtárak történetét is felvázolták a jelzett korszakon belül.

Minden, a könyvtárat illető adatot regisztráltak. Az egymást követő leltárak összehasonlítása jó alapot biztosított a könyvtár állományában végbement változások rögzítésére. Nemcsak a gyarapodás, a pusztulás is jellemezte ezen évtizedeket.

Magyarázatot csak Sárospatak jelenléte kíván a partiumi könyvesházak között: a kötet szerkesztői úgy vélték, hogy személyi kapcsolatai miatt „művelődéstörténeti értelemben Sárospatak jobban a Partium részének” tekinthető, mint például Zilah.

Természetesen a kötet anyagát a fennmaradt források határozzák meg, melyek, tudjuk jól, igen hiányosak. A magyar művelődés és iskolázás történetében oly nagy jelentőségű Nagyváradról egyetlen jegyzék sem ismeretes, és nem csupán az egyes városok forrásanyaga hiányzik. A kötetben szereplő helységekből is csupán a református kollégiumok katalógusai és egy-két adományjegyzék maradt ránk. Más protestáns felekezetről, a katolikus gyűjteményekről és a polgárság olvasmányairól jelenlegi ismereteink szerint alig-alig állapítható meg valami.

A kötet könyvjegyzékei, ha töredékesen is, ha csak jelzésszerűen is, de becsédes és nélkülözhetetlen adatok egy korszak, egy-egy országrész vagy szellemi

műhely olvasmányműveltségnek, erudíciójának vizsgálatához. A hasonló jellegű munkálatok eredményeinek összegzése révén egyszer remélhetőleg valósabban megbecsülhető lesz a XVI–XVII. századi magyarországi könyvállomány és az abban rejlő ismeretanyag.

J. J.

Pécsi Lukács: Szent Ágoston doktornak elmélkedő, magánbeszélő és naponként való imádsági. Nagyszombat, 1591.

Kísérőtanulmány: Uray Piroska. MTA Irodalomtudományi Intézete–MTA Könyvtára, Budapest, 1988. (16), 182, (6), 62 l. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XVII.)

Az első, magyar nyelven nyomtatásban megjelent elmélkedés-gyűjtemény hasonmás kiadása a bibliofil értéken túl jól illeszkedik abba a kutatási és forráskiadási profilba, amelyben egyre több, a Trident utáni katolikus reform jegyében keletkezett írás, az e szellemben működött szerzetes és világi papok tevékenységére vonatkozó forrás lát napvilágot.

Uray Piroska tanulmánya szintén értékelhető ebből a szempontból is: túl azon, hogy tisztázta a Pécsi Lukács (meghalt 1603/1604) életrajzi adatai körüli félreértéseket (nem volt pap, nemes volt, Telegdi Miklós, majd Kutassy János főpapi udvarának gazdasági ügyekért felelős familiárisa, a káptalani nyomda igazgatója), képet rajzol a nagyszombati humanista képzettségű, ugyanakkor határozottan a katolikus belső reformokat sürgető, gazdag irodalmi munkásságot kifejtő, hitvitázó főpapság és környezetük tevékenységéről is.

Példás tömörséggel foglalja össze az ismereteket, amely alapján tudjuk, hogy a Pécsi Lukács által választott, általa még Szent Ágoston műveinek tudott Soliloquia, Manuale és Meditationes szerzői más, XI–XII. századi szerzők és Johannes Fiscamniensis apát voltak. Sokkal fontosabb azonban tanulmányának a hazai meditációs irodalom történetét összefoglaló része, melynek keretén belül meggondolkodtató összehasonlítást tesz a korabeli katolikus és kálvinista elmélkedés forrásait, illetve természetét illetően.

Monok István

Petőfi és Kecskemét.

Összeállította Heltai Nándor. Kézirat gyanánt, Kecskemét. 1988. 50 l.

A kiadvány összeállítója *Adalékok a költő kecskeméti utóéletéhez* címmel alapos tanulmányban összegzi Petőfi kecskeméti kultuszának több mint egy évszázados történetét. Gondos munkával gyűjtötte egybe a város és a költő kapcsolatának dokumentumait: egy korabeli játékszíni nyomtatványt „Petőfi Sándor színész úr” névvel; a fiatal vándorszínész három levelét; Szabó Richárd Kecskemét-leírását az Életképek 1845-ös évfolyamából; Losonczy László, Böszörményi Mihály, Jókai

Mór, Szuper Károly, Orlay P. Soma visszaemlékezéseinek részleteit – közöttük több, modern kiadásban hozzáférhetetlen szöveget. Szemelvényeket kapunk Dienes Andrásnak, Jakus Lajosnak, Kiss Istvánnak, Sütő Józsefnek a költő kecskeméti időszakra vonatkozó irodalomtörténeti, életrajzi vizsgálódásaiból. A dokumentumok sorát kiegészíti a költő Kecskeméten keltezett verseinek jegyzéke, a város Petőfihez köthető épületeinek fényképe, és a Petőfi-hagyományt ápoló emléktáblák szövegeinek közlése.

O. G.

Pomogáts Béla: Mindenség és történelem. Juhász Ferenc eposzai.
Békéscsaba, 1988. 82 l. (Új Auróra Kiskönyvtár)

Juhász Ferenc hatvanadik születésnapjára jelent meg ez a szép kiállítású kiadvány. A költő életművének értő elemzője, Pomogáts Béla a nagyszabású költői eposzokat úgy mutatja be tanulmányában, hogy meggyőzze olvasóit: Juhász Ferenc „eszmei és poétikai értelemben egyaránt enciklopédikus lírát alkotott, amely egyaránt felöleli a személyiség tapasztalatait és benső világát, a történelmet és az emberi egyetemességet, a tudományos felismerést és a mindenség vizionárius szemléletét”. Az elemzett művek a következők: *A tékozló ország*, *A Szent Tűzözön regéi*, az *Anyám* és az *Apám*, *A halottak királya*, és a *Halott feketerigó*. A művek gazdagsága az elemzőtől is különleges erőfeszítést kíván: természettudományos, bölcséleti és művelődéstörténeti, bibliográfiai és műfaj történeti ismereteit éppúgy mozgósítania kell, mint a nyelvi, poétikai elemzés minden eszközének használatát. A gondolati koncepciók kibontását, a költészettörténeti párhuzamok felfedezését, a kivételes nyelvi teljesítmények bemutatását meggyőző idézetek és gazdag jegyzetanyag egészítik ki. Példamutató és ritka ez az elemzés kortárs költészetünk maradandó értékeinek feltárásában.

R. T. O.

Poór János: Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815.
Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. 235 l. (Magyar História)

A kötet a magyar társadalom történetének azt a szakaszát tárgyalja, mely Sándor Lipót főherceg halála után, József nádor pályakezdése idején zajlott, mely egyúttal a Ferenc császár trónralépése és Napóleon bukása közötti időszak. Martini-csék felségsértési pere után ekkor indult támadás a szellemi élet ismert személyiségei ellen, például vizsgálatot rendeltek el a pesti egyetem öt tanára, köztük Schedius Lajos ügyében is. Ekkor épült ki a besúgói hálózat, bizalmatlanságot keltve az országban mindenütt. Ekkor dolgozták ki azokat a koncepciókat, helyzetelemzéseket, melyek a császári udvar Magyarországgal szembeni politikáját meghatározták. Az alapváltozat Sándor Lipóté, magyarellenessége, birodalmi szempontjai a

későbbieket is meghatározták. E helyzetelemzések többsége megegyezett abban, hogy Magyarországot a Monarchia integráns és jelentős részének tartotta, melyet a természet minden adományával gazdagon ellátott, iparos, földművelő lakossága viszont nyomorban, szegénységben él. Ezzel a felfogással polemizál Skarlec Miklós, aki az 1790–91-es országgyűlés bizottságának nevében megfogalmazott elemzését Magyarország gyarmati helyzetének bizonyítására alapozta. Ezután született Berzeviczy Gergely műve a magyar iparról és pénzügyekről. Ő is az ország gazdagsága és lakóinak nyomora közti ellentmondásból indul ki. Az okot az ország elmaradott gazdaságában s az osztrák iparnak és kereskedelemnek alávett helyzetében látja. Megoldást a Magyarországgal szembeni liberálisabb gazdaságpolitikától várt.

A hivatalos vagy ahhoz kapcsolódó elemzések mellett a szerző bőségesen mért egyéb forrásokból, főként Kazinczy Ferenc és Desseffy József leveleiből idéz gyakorta az ország állapotára utaló megjegyzéseket, s különösen informatív Széchenyi Ferenc írásainak ismertetése, melyek Anton Piringer propagandacélzattal készült magyarelles könyvére vonatkoznak. Természetesen többször van szó a nyelvvelés és a nyelvújítás problémáiról mint a magyarság felemelésének egyik legfontosabb eszközeiről.

Az egész mű jól dokumentált áttekintés a reformkort közvetlenül előkészítő korszak politikai és társadalmi állapotáról, viszonyairól, s mint ilyen, a reformkort kutatók számára is figyelemreméltó.

A kötetet irodalomjegyzék és időrendi áttekintés egészíti ki.

Szabó G. Zoltán

Radnóti Sándor: Mi az, hogy beszélgetés?

Bírálatok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 389 l. (JAK füzetek 36.)

Tizenhárom év korábban folyóiratokban már megjelent két tucatnyi írását gyűjtötte egybe Radnóti Sándor. A kötet fülszövege szerint a nem ideologikus bírálat, a művekkel való párbeszéd egyik feladata virtuális közösséget toborozni a műnek. Magának a kritikusnak is szüksége van értő közönségre; ezért mutatja be újra és újra értékelésének szempontjait. Az elemzésekből valóban kirajzolódik egy ars poetica: „A kritikusnak az a feladata, hogy javaslatot tegyen a műalkotás befogadására, s ezért meg kell próbálnia a mű sajátosságát, egyszeri voltát, újdonságát megérteni és interpretálni, a szó legmélyebb és legeredetibb értelmében valóság tartalmát, azaz formáját.” Ez az eszmény a kortárs kritikus számára elérhetetlen; választásokra kényszerül, tárgyi szempontból is közelít az egyedül lehetséges formai helyett, nem függetlenedhet teljesen egy adott szituációtól – saját korától.

A bevezetőként is felfogható Sinkó Ervin-tanulmány műfajilag eltér a többi bírálattól. Olyan kérdésekre keres választ az életműben, mint a „Szabad-e ölni az igazságért” és a „Szabad-e megöletni az igazságért”, vagy összeegyeztethető-e a történelmi és individuális sors azonosulás és megsemmisítés nélkül. Tézisek helyett Sinkó Ervin életével és műveiben az „egyetlen emberi tanácstalanság” dokumentumai-val felel.

A költők és írók, akiknek műveivel Radnóti foglalkozik, nemigen illeszthetők egyetlen vonulatba, irányzatba (bár az avantgárd képviselőit nem találjuk közöttük – s ez is lehet állásfoglalás). Az elemzés belülről világítja meg sajátos világukat, mindig rákérdez az alapvető problémára, mozgatórugóra, szervező elvre, sokszor aforisztikus tömörséggel adva meg a választ. Nemes Nagy Ágnes lírájában „a változások, átváltozások, átlényegülések megragadása” áll a középpontban, Petri György költészetének „egyetlen evidenciája maga a hiány”, Oravecz Imre „alapvető és megformált problémája a beszéddel szembeni gyanúper”, Tandori pedig „a Bekett inspirálta redukciót hajtja végre a lírában”.

Írása Szentkuthy esszéiről a sajátjától igen távoleső világlátást elemez. Az Odüsszeiát méltató Szentkuthynál a klasszikus fogalma elsősorban érettséget, mértéket, arányosságot, tudatosságot jelent, írása mégis – ez erények felrúgásával – inkább „kultúrhistoriai revűre” emlékeztet. Totalizáló felfogásában az Odüsszeiában minden megtalálható (ami nincs benne, az pedig szükségtelen). Felfogása szélsőségesen történelem- és tragédiaellenes, érzéketlen a mély pszichológiai ábrázolás iránt, fogékony a gazdag változatokra, de nem ismeri a változást. Gyilkos Kerényi-kritikája, melyben minden eredetiséget megtagad a klasszika-filológustól, Radnóti megfigyelése szerint a támadó és a megtámadott mély rokonságérzését mutatja.

Szerepel a kötetben a Halál-líra, az 1984-es Kritikában megjelent, éles vitát kiváltó írás Juhász Ferencről, a bírálatokra reagáló válasszal együtt. Ebben újra megfogalmazni kényszerül kritikusi szempontjait: „A művet megformált világlátásként fogom fel”, „nem megbukott kritikáin, hanem ítéletének határozottságán, mélységén és makulátlan igazságkeresésén méretik a kritikus”.

A bírálatok érett, színvonalas, élvezetesen megírt javaslatok a művek befogadására, amelyek nem az egyetértésre, hanem a végiggondolásra szólítanak fel.

D. K.

Radó György: Madách Imre.

Életrajzi krónika. Balassi Bálint Nógrád Megyei Könyvtár, Salgótarján, 1987. 414 l. + XXIV l. műmelléklet.

Ez az első olyan könyv, amely egy magyar író életére vonatkozó ismereteket naptárszerű rendben és pontossággal összegezi. A mű becsét az is növeli, hogy Madách élete néhány történelmi pillanattól eltekintve nem az országos nyilvánosság homlokterében zajlott, hanem falusias-családi körben, s egy vármegye közéletének szűkebb terepein. Természetesen már a múlt század utolsó harmadától – *Az ember tragédiája* sikere után – megnőtt az érdeklődés e szolid köznemesi életút iránt, s ez napjainkig nem gyöngült, elsősorban a szűkebb pátriában, Nógrád megyében. A családi kapcsolatoktól (is) ihletett életrajzi feldolgozások után (ide vehetjük Harsányi Zsolt életrajzi regényét is), az utóbbi negyedszázadban gyorsultak föl a kutatások a vármegye irattáraiban, s kerültek elő sorra olyan dokumentumok, amelyek pl. Madách 1848–49-es közszereplésére nézve jelentős mértékben árnyalták „múlt századias” ismereteinket (Beltzky János, Györffy Miklós, Kerényi Ferenc, Leblanc

Zsoltné stb.). Természetesen a források rendkívül sokfélék, s ez megmutatkozik ebben az életrajzi gyűjteményben is – az egész korszakra nézve fontos események után egy anekdotikus apróság következik, a *Tragédia* genezisére vonatkozó adalék után esetleg egy csónakkirándulás említése. Radó György gyűjtésének az is eredménye, hogy az életrajz homályos pontjaira vonatkozó ellentétes adatok egymás mellé kerültek, alkalmat kínálva az újabb mérlegelésre (Madách letartóztatásának ügye, házasságának válságtörténete stb). Hasznos ismereteket nyújt az író utóéletének százhusz éves krónikája is.

Alexa Károly

Rakéta Irodalmi Kávéház.

Válogatta és a bevezetőt írta Galsai Pongrác. Szerkesztette Zsámboki Zoltán. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 564 l.

A nagy példányszámban megjelenő, népszerű regényújság, a Rakéta csaknem öt éven keresztül közölte az Irodalmi Kávéház című rovatban azokat az anekdotákat, történeteket, visszaemlékezéseket, amelyekből ez a kötet válogatta anyagát. 78 kortárs író eleveníti fel benne az elmúlt hetven év irodalmi életének, egy-egy érdekes, jelentős, a szigorúan tényközlő, elemző irodalomtörténetekből kimaradt mozzanatát, ismert írók egy-egy jellemző tulajdonságát, emberi kapcsolatát. A közleményeket a történetek időrendjében (és nem a megjelenés sorrendjében) olvashatjuk, s így a század első évtizedeinek kávéházairól éppúgy megtudunk néhány érdekességet, mint a Holnap című antológia születésének körülményeiről, Mikes Lajos szerkesztői módszereiről, Szabó Lőrinc újságírói kalandjairól, Móricz Zsigmond magatartásáról egy előkelő estélyen. A „csevegő irodalomtörténet” szórakoztató lapjain Aszlányi Károlyról, Marconnay Tiborról, Sárközi Györgyről éppúgy találunk néhány oldalt, mint a világháborúból való szerencsés megmenekülésekről, majd az 1945 után megindult új korszak egy-egy nevezetes fordulataról, például a Valóság című folyóirat keletkezéséről, Tatay Sándorék turistaházának vendégeiről, könyvheti kulisszatitkokról, Tersánszky Józsi Jenő elbűvölő egyéniségéről, a Művészeti Tanács működéséről, Tamási Áron és Takáts Gyula barátságáról és még sok-sok egyébről. A fel nem sorolható további történetek közül még a Déry Tiborra emlékezőkre, Örkény István üzeneteire és Nemeskürty István és Zilahy Lajos találkozására érdemes külön is felhívni a figyelmet.

A kötet nem tartozik a huszadik századi magyar irodalomtörténet kikerülhetetlen „kötelező” olvasmányai közé, de ismeretében több derűs, kedves pillanatról, szeretetteli kapcsolatról lesz tudomásunk.

R. T. O.

Rákos Péter: Az irodalom igaza.

Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava–Budapest, 1987. (1988.) 299 1.

Rákos Péter prágai irodalomtörténész professzor második tanulmánygyűjteménye az „irodalmi rejtvényfejtés” izalmát nyújtja, hiszen Rákos Péter szavai mögött egész utalásrendszerek fedezhetők fel, fejthetők meg. Címválasztásánál például – mint írja – egyaránt utal Adyra („a gondolat igaza”) és Fábry Zoltánra („a béke igaza – Ady igaza”), miközben az irodalom értelmességének, a benne megnyilatkozó vagy éppen annak ellentmondó rációinak a magyarázatát keresi. Ez a sokszor ki nem mondott és le nem írt, csak a háttérben munkálkodó, szövevényes rendszer árulkodik arról, milyen hatalmas műveltséganyag birtokában fogalmazza meg véleményét egyes szakkérdésekben.

A kötet emellett a ráismerés izalmával is szolgál. Nem pusztán azt jelenti ez, hogy ismert tényeket olvashatunk új és szokatlan felvetésben, irodalmi problémamegoldások egyik lehetséges változatát kapjuk, de jelenti azt is, hogy Rákos Péter tanulmányai fogódzót nyújtanak és eligazítanak a tények özönében; az „irodalmi szakszerűség problémái” (mely a kötet egyik fejezetcíme), az irodalmi folyamatok világosabban rajzolódnak ki, a rész-tények érthetőbbé és felismerhetőbbé válnak általuk. Legszemléletesebb példája e szintéziszeremtési képességének egyik legnagyobb terjedelmű tanulmánya, a (Kantot idéző) *Prolegomena egy eljövendő irodalomtudományhoz* címmel. Rákos Péter az értekezésben, miután az irodalomelmélet „statútumának” kérdéskörét járja körbe, az irodalomelméleti vizsgálódás alapkérdéseit veszi számba (azaz foglalkozik az irodalomtudomány felosztásának kérdésével, az irodalomtudomány intencionális jellegével; egyáltalán, hogy miképpen lehetséges az irodalomtudomány), majd történetileg is végigvezet bennünket a lehetséges irodalomelméleti (a szerző – a mű – az olvasó szempontjait előtérbe helyező) vizsgálódások és megközelítések során. Az irodalomelmélet terén „korunk a *termékeny válság* ideje, melynek terméke az a határozatlanság, az a bizonytalanság, ahogyan ezt a rendkívül bonyolult tudományágat más, látszatra vagy valóban sikeresebb, jobbára természettudományi vagy műszaki diszciplínákkal iparkodnak közös módszertani nevezőre hozni” – állapítja meg Rákos Péter, majd az irodalmi stílus, irányzat, korszak kérdései után rátér az irodalmi mű problematikájának vizsgálatára. Míg mára jóformán elengedhetetlenek gondoljuk, hogy irodalomelméleti kérdésekről csakis bonyolult, nemegyszer mesterségesen misztifikált nyelven szóljunk, Rákos Péter bebizonyítja, hogy a kristálytiszt logika, az egyértelműen helyes nyelvtani szerkezetű és pontos megfogalmazás, sőt néhol a finom humor sem akadályozza az irodalomelméleti kérdések okos és helytálló válaszkereséseinek. A tanulmány az összehasonlító irodalomtudomány problémáinak számbavételével záródik.

A kötet másik terjedelmesebb tanulmánya a (Horváth Jánost idéző) *Vitás verstani válaszok* című, mely az azóta már tankönyvvé vált, 1966-ban született értekezésének, a *Rhythm and Metre in Hungarian Verse* felhasználásával, továbbgondolásával a magyar versritmus sokat vitatott kérdését vizsgálja, kitérve a „nemzeti versidom”, az ütembeosztás, a hangsúly- és a metrikai nyomaték kérdésköreire – mindezt egy konkrét költői életmű, Ady verselési technikáján is bizonyítva.

A Csehszlovákiában kiadott tanulmánykötet *Tanári gondok* című fejezete a megismerés izalmát nyújtja (elsősorban a cseh és a szlovák olvasóknak). Az

országunk határain túl élő magyarságtudósok legjelesebbjeinek egyikeként Rákos Péter e tanulmányai, írásai éppúgy érintik a hungarológia alapvető kérdéseit (értelmezését, a magyarságtudomány feladatait, gondjait, lehetőségeit, tudományos céljait, külföldön való oktatását és a komparatiztikai kutatások minőségét és követelményeit), mint irodalmunk jelentős alkotásainak értelmezését, elemzését.

Császtvay Tünde

Regards sur Kosztolányi.

Actes du Colloque organisé par le Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises (Paris, 17–18 décembre 1985). Textes réunis et publiés par Bertrand Boiron. A.D.E.F.O.–Akadémiai Kiadó, Paris–Budapest, 1988, 177 l. (Bibliothèque finno-ougrienne 5.)

A kötet címében jelzett ülészak résztvevői, magyar és francia irodalomtörténészek számos szempontból tekintették át szinte a teljes Kosztolányi-életművet. Művészetének szociográfiai vonásai, a nyelvművelő és nyelvtudós Kosztolányi éppúgy megjelent, mint a pszichoanalitika, a filozófia különböző vonatkozásai. Teret kapott az előadások között a fordítások kérdése, annál is inkább, hiszen Kosztolányi, amint bevezetőjében Jean Perrot megállapította, a magyar és francia kultúra közötti kapcsolatok egyik legjobb huszadik századi képviselője.

Az ülészak Kosztolányi születésének centenáriumáról emlékezett meg, ám egyúttal jó alkalmat kínált a rendező Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises jelentőségének hangsúlyozására. A Paris-III Egyetemen újonnan létrehozott Központ továbbfejlesztheti az eddig az Institut National des Langues et Civilisations Orientales és a Centre d'Études Finno-Ougriennes keretei között folyt kutatómunkát. A Centre megalakulásának és a Kosztolányi-centenáriumnak az egybeesése rendkívül jó lehetőséget biztosít a huszadik századi magyar irodalom egyik legnagyobbjának további franciaországi népszerűsítésére.

A kötet szerzői között találjuk többek között Jean-Luc Moreau-t, akinek nevéhez, valamint az általa vezetett szemináriumhoz számos magyar irodalmi alkotás francia fordítása kötődik, így a nemrég megjelent *L'oeil-de-mer* című Kosztolányi-novelláskötet. A már idézett párizsi magyar központok mellett a francia fél nizzai, strasbourg-i, és lille-i kutatókkal is képviselteti magát. Magyar oldalról a budapesti Bölcsészkaron kívül a Petőfi Irodalmi Múzeum, valamint a Nagyvilág című folyóirat egy-egy munkatársa vett részt a tanácskozáson. A közelmúltban francia nyelven megjelent Kosztolányi-művek imponáló listája zárja a kötetet.

Héjjas Eszter

Rónay László: „Tudjátok-e, ki vagyok?” (Tersánszky Józsi Jenő.)
Kozmosz Könyvek, Budapest, 1988. 236 l.

A Nyugat nagy nemzedékének titokzatos, legendás alakját mutatja be ez a fiatal olvasóknak készült, népszerűsítő, érdeklődést felkelteni vágyó kötet. A szellemes, tömör bevezetés után hat nagy fejezetben a következő módszer szerint ismerteti a szerző Tersánszky emberi tulajdonságait és legfőbb műveinek erényeit: korabeli és Tersánszky halála után írott recenziókból, emlékiratokból, irodalomtörténeti elemzésekben kiemelt részleteket sorakoztat egymás mellé, s a sokszínű mozaikból kirajzolódik egy szeretetreméltó ember és nagy művész portréja. A kötet az irodalomnépszerűsítés új műfajával kísérletezik, s a megvalósult eredmény azt mutatja: az írók jól ismerőknek is tud újat, izgalmasat nyújtani, s a vele ezután ismerkedőknek kitűnő kalauzul szolgálhat. Felsőrolhatatlanul sok az idézett szerzők, folyóiratok, könyvek száma, de a kiválasztott részek mindegyikéről elmondható: fontosat, jellegzeteset, figyelemreméltót közöl Tersánszkyról. Az egyik idézet szerzője így ír: „Olvasom a világ legegényibb szövegét, és megpróbálom megosztani a gyönyörűségemet azokkal, akik a regényt és az írók olvassák vagy olvasták.”

Rónay László is erre vállalkozott ezzel a karcsú kis kötettel, s bizonyára sikerül igen sok hívet szereznie Tersánszky műveinek. Pedagógusok, könyvtárosok, a magyar irodalomról külföldön szólni kívánók és könyvkiadók számára is igen hasznos kiadvány.

R. T. O.

Ruffy Péter: *Magyar ereklyék, magyar jelképek.*
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 169 l.

A szerző a „szocialista nemzeti tudat” erősítésének szándékával a magyarság nemzeti identitásával szorosan egybeforrt ereklyékről, jelvényekről, irodalmi alkotásokról készített riportjait gyűjtötte össze a kötetbe. Ezek, történelmi időrendben: a Szent Jobb, a Halotti beszéd és Könyörgés, a Szent Korona, az Ómagyar Máriasisiralom, az állami címerek, a Himnusz, a Szózat, a Nemzeti dal. Mindezekhez kapcsolódik még egy beszélgetés a piros-fehér-zöld színek használatának kialakulásáról. Ruffy Péter beszélgetőtársai a tárgyalt témák kiváló nyelvész, történész, egyháztörténész szakértői: Fábíán János, Fügedi Erik, Hetés Tibor, Györffy György, Kállay István és Kumorovitz Lajos. A szerző az egyes fejezetek bevezetéséül összefoglalja az adott témáról való fontosabb tudnivalókat, röviden felvázolja az ereklyék, szövegemlékek történetét. A megszólaltatott szakembereket elsősorban a vitatott vagy kevésbé közismert részletkérdésekről faggatja. Nem törekszik állásfoglalásra, esetenként igyekszik helyt adni egymással vitázó tudományos álláspontoknak is. A riportok szövegét számos színes fénykép, rajz, és szövegemlékekről, verskéziratokról készített facsimile egészíti ki.

O. G.

Sándor László: Hidak partok között.

Kapcsolattörténeti tanulmányok és dokumentumok az irodalom, művészet és művelődéstörténet köréből. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. 296 l.

Sándor Lászlónak, a Korunk egykori csehszlovákiai szerkesztőjének, a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom lelkes és szorgalmas munkásának az utóbbi évtizedekben írott, napilapokban, folyóiratokban, tudományos közlönyökben megjelentetett írásait kapja kézbe az olvasó. A rövid előszó pontosan jelöli Sándor László életútjának tájékozódási területeit: Fábry Zoltánra (Ady Endréről) és Illyés Gyulára hivatkozik, mint akik a „hidakat óhajtották és építették mindig”. A kötetben a keveset emlegetett költők-írók munkásságának felelevenítésével nemcsak a magyar, hanem egészen közvetlenül a csehszlovákiai magyar irodalom fehér foltjait is igyekszik a szerző eltüntetni. Bartók Béláról, Révész Imréről és Hollósy Simonról közölt adalékaival látóhatárunkat tágítja, valamint arra mutat rá, hogy egy korszakot csak a művészetek kölcsönös kapcsolatainak felderítésével tudunk értékelni. Fontosak a „sajtókapcsolatok” címszó alatt ismertetett törekvések, amelyek a művelődés- és irodalomtörténet határterületére visznek el; a nemzeti önismeretet szolgálják azok a kisebb írások, amelyek a magyar irodalom emlékeit idézik föl a mai Kárpátalja területén.

Nem utolsósorban említendők a személyes emlékektől eleven töprengések, amelyek a szlovák irodalom ama kiemelkedő alkotóinak emlékét őrzik, akik a magyar irodalmat gesztusaikkal, szerkesztő munkájukkal és fordításaikkal hozták közelebb a szlovák irodalmi közvéleményhez.

Sándor László tanulmánykötetete mindenkit érdekelhet, akit a magyar irodalom és művelődés kontextusának ismerete foglalkoztat. Érdekes adatokat, tanulságos kapcsolatokat fedezhet fel, ha végigböngészi a könyvet.

Fried István

Sásdi Sándor ajánló bibliográfia.

Összeállította Megyeri Tiborné. Nagyközségi Közös Tanács, Sásd, 1988. 79 l.

Az ajánló bibliográfia Sásdi Sándor születésének kilencvenedik évfordulójára készült, azzal a céllal, hogy betekintést nyújtson a baranyai születésű szerző életművébe, aki 1943-ig a Pécsi Napló szerkesztője volt, 1949 óta pedig Budapesten él írói munkásságából.

A kötet Sásdi Sándornak az alkotásai közül kiválasztott két szemelvénnel és életrajzi adatokkal való bemutatása után három részből álló bibliográfiai tájékoztatót közöl, amelyben a szerző önálló kötetben megjelent művei szerepelnek betűrendben. A címléírást az ismertetések megjelenésük időrendjében való felsorolása, majd a kritikák vagy maguk az írások egy-egy szemléltető részlete követi. A bibliográfiai részt a Sásdiról szóló irodalom (1925–1983) jegyzéke zárja. Az ajánló bibliográfia jellegéből adódóan nem törekszik teljes filológiai pontosságra, és erre a kötet összeállítója, Megyeri Tiborné figyelmeztet is bevezetőjében.

A Dokumentumok című fejezet Sásdi Sándor levelezésének néhány, mindeddig kiadatlan darabját közli, végül az író életével és munkásságával kapcsolatos fényképekkel zárul a kötet.

Sarankó Márta

Aurélien Sauvageot: Magyarországi életutam.

Fordította Várady-Brenner Mária, az előszót Bajomi Lázár Endre írta. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. 393 l. (Emlékezések)

A jeles finnugor nyelvész visszaemlékezései Magyarországon töltött éveire (1923–1933) 1987-ben jelentek meg franciául, a francia szöveget a Corvina Könyvkiadó, nem sokkal a magyar fordítás megjelenése után szintén közzétette nálunk. A szerző alapvetően nem kell bemutatni a magyar olvasónak, hiszen évtizedek óta minden franciául tanuló forgatja a Sauvageot-t, azaz Sauvageot professzor kétnyelvű szótárát. Emlékirata azonban sok érdekes részlettel gazdagítja ismereteinket, akár a szótár esetében is. Ez a magyar szempontból nélkülözhetetlen munka 1932-ben jelent meg (pontosabban első, francia–magyar része 1932-ben, a második, a magyar–francia rész pedig 1937-ben) első kiadásban, és most a visszaemlékezésből kibontakozik a szótárért vívott komoly csata. A baloldaliság mellett elkötelezett, szocialista meggyőződésű Sauvageot mindvégig a hivatalos kurzus ellenében dolgozott, barátai és munkatársai (a kettő gyakran egybeesett) a rendszer által félreállított vagy megtűrt tudósok közül kerültek ki, ezért aztán a szótár megszületése, megjelenése és sikere egyúttal a baloldal győzelmének is számított. A szerző motívumai között első helyen állt a két nép közti megértés elősegítése, melyet herkulesi munkával próbált szolgálni. A szótár azóta egyre patinásabb, de törzsanyagát tekintve még ma is jól használható, annál inkább is, mivel, sajnos, nincs jobb... Ma is nagy szükség lenne Sauvageot-szabású, lelkes és hozzáértő, a szótárkészítés hálátlan, ámde nélkülözhetetlen robotjától sem visszariadó tudósokra!

Sauvageot általában mindig nehéz terepen, jellemét és tehetségét egyaránt próbára tévő időkben állta meg kiválóan a helyét. A könyv témájául választott évtized (1923–1933) mind a magyar történelemnek, mind a francia–magyar kapcsolatok történetének egyik legnehezebb időszak. A Trianon után kialakult helyzet tragikus konfliktusait kevesen próbálták annyira nyitott szemmel és érző szívvel átélni, mint a jogosan magyarbarát hírben álló Sauvageot professzor, aki ugyanakkor egyik fél irányában sem volt elfogult. Ez emlékiratának egyik legnagyobb erénye is, ez a nyitottság és tárgyilagosság. Ő elsősorban nem francia szocialista vagy magyarbarát tudós volt, hanem az igazság barátja. Ez ad súlyt véleményeinek, ezért karolta fel a magyar nyelv és irodalom ügyét, és ezen át az ország ügyét is a francia közvélemény előtt. Ha csak azt nézzük, mennyi kiváló nyelvészeti szakmunkát (*pl. Esquisse de la langue hongroise, 1951, L'édification de la langue hongroise, 1971*) és fordítást (*pl. Babits, Jókai, Veres Péter, Gelléri Andor Endre művei*) eredményezett ez a rokon-szenv, az sem lebecsülendő. Különleges értéket ad azonban Sauvageot magyar tárgyú munkásságának, hogy őszinte és elfogulatlanságtól szinte mentes tudományos meggyőződésen alapul.

Tárgyilagossága mindkét féllel szemben megnyilvánul: kárhóztatja a magyarokat a frankhamisítási botrány kapcsán, illetve rosszallja, a konzervativizmust a politikában és az irodalmi ízlésben egyaránt a 20-as évek Magyarországn. Nem titkolja azonban elégedetlenségét a francia külpolitikával, diplomáciával, sőt a francia mentalitással kapcsolatban sem. Részletes ismertetés helyett azt az összehasonlítást szeretném idézni, amely a magyarok javára üt ki, máig érvényesen. Sauvageot előbb megállapítja, hogy a magyar értelmiségiek körében az számított műveltnek, aki a sokoldalúságra helyezte a súlyt, tudott, vagy igyekezett megtanulni minél több nyelven, és aki a művészeti kérdéseket mindig tágabb összefüggésekben, a magyar irodalmat világirodalmi perspektívában szemlélte. Nyilvánvaló, hogy e téren Sauvageot mércéje mindenekelőtt Babits, Gyergyai vagy Karinty köre lehetett, de az is tagadhatatlan, hogy a megállapítás szélesebb értelemben a közép-európai értelmiségre is áll. Sauvageot ennek alapján érzi magát inkább közép-európainak, mint franciának. A mérleg másik oldalán ugyanis rosszabb a helyzet, és ezt nemcsak világosan látja, de ki is mondja: „Nálunk egy művelt ember gondolkodása szinte kizárólag csak arra épült, amit megtanult, akár az iskolában, akár azon kívül, és szimbolikáját lényegében honi művekből merítette. (...) Más országok irodalmát nem nagyon ismerték. (...) A legmeglepőbb, hogy a német irodalmat is alig.”

Bár nem minden összevetés ilyen hízelgő ránk nézve, Sauvageot emlékiratának minden lapja tanulságos és megszívlelendő, és alighanem az ő példája mutatja legjobban, hogyan lehet két nyelv és két nép között valóságos kapcsolatot teremteni.

S. Kovács Ilona

Seidler, Andrea–Seidler, Wolfram: Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809.

Kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungarischsprachigen Zeitschriften in Wien, Preßburg und Pest-Buda. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Graz, 1988. 294 l. (Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts 1.)

A szerzők olyan kézikönyvet (tudományos segédanyagot) akartak összeállítani, amelyet az utóbbi évtizedekben fellendült és egyre szervezettebb 18. századi kutatás kényszerűen nélkülözött. Előzmények természetesen voltak, a cseh, német és magyar sajtótörténet immár aránylag modern feldolgozásokból ismert (az irodalomjegyzék – többek között – természetesen feltünteti Miroslav Laiske és Joachim Kirchner bibliográfiáit, illetve *A magyar sajtó története* 1979-ben megjelent első kötetét), ám az osztrák újság- és folyóirattörténet kutatása mindeddig csak részleges eredményeket ért el. Több más szakterülethez, pl. a könyvtár- és olvasmánytörténethez hasonlóan e téren is igen jellemzően alakult a kutatás Ausztriában: a második világháború után fontos részeredmények születtek s maradtak – disszertációként – kéziratban. A tudomány igényét eminensen mutatják e témaválasztások (pl. *Geschichte des Wiener Zeitschriftenwesens von 1727 bis 1780; Die Frauenzeitschrift: ihre*

Anfänge und ihre Entwicklung in Österreich; Der Wiener literarische Journalismus im 18. Jahrhundert etc.), bizonyosan a szervezett kutatási program hiánya késleltette az átfogóbb, a részeredményeket is feldolgozó összefoglalásokat. A két fiatal szerző most Tarnai Andor professzor szakmai irányításával s az osztrák Forschungsfonds támogatásával arra tett kísérletet, hogy egy nagyobb vállalkozás első eredményeként Bécs, Pozsony és Pest-Buda közel hetvenesztendős folyóirat-termését szakszerűen felmérje s legfontosabb jellemzőiket összevesse. (E nagyobb s remélhetően megvalósuló vállalkozás a szakirodalom közhelyszerű tételét, Bécs kelet–nyugati közvetítő szerepét kívánja megfelelően széles bázison, e három város német és magyar nyelvű folyóiratainak összehasonlító vizsgálatával újra középpontba állítani.)

Az ígért nagyobb kutatás első eredménye tehát Bécs, Pozsony és Pest-Buda 1740 és 1809 között megjelent német és magyar nyelvű folyóiratainak kommentált bibliográfiája. Nagyon szép, azaz valóban hasznos eredmény. A bibliográfia használatát szakszerű bevezetés segíti. A térségre s az időkorre vonatkozó kutatási eredmények összefoglalása után pl. a válogatás hármasszemponturn korlátozása: az első tipológiai (a korabeli folyóiratok tipikus jellemzőinek felmutatásával az újságok lehetőség szerinti kirekesztése), a második az időkorre vonatkozik (Mária Terézia kormányzásával kezdődik valójában az a tudományos fellendülés és erkölcsi szándék, amely megfelelő orgánumokat – folyóiratokat – igényelt, az 1809-es dátum pedig egészen jól igazolhatóan ennek végét jelentette), a harmadik megszorítás pedig nyelvi jellegű. Igaz, szorosan érinti az előzőeket: a felvilágosodás korának folyóirat-típusa (Thomasiusnak még a 17. század végén tett nagyhatású kísérlete óta) többé nem a tudósok társaságaihoz, hanem a szélesebb olvasóközönséghez szólt. A latin nyelvű periodikák felmérése tehát ezért maradt el, a francia nyelvűeké pedig azért, „mert eredetük szerint ezek legtöbb esetben sem Bécshez, sem Pozsonyhoz, sem Pest-Budához nem köthetők. Leginkább utánnomások s kompilációk voltak ugyanis”. Ugyane bevezetőben azt is olvashatjuk, hogy a korabeli folyóiratoknak e Kirchner által adott (tulajdonképpen leginkább mérvadó) tipológiája problematikus. Valószínűleg nem lehet még 19 tartalmi kategóriát sem megnyugtatóan felállítani (Kirchner), főleg nem ezeket tenni meg az osztályozás alapjául. A szerzők (bizonyos joggal) azt állítják, hogy leginkább vegyes formákkal („Mischformen”) találkozhatunk. Igazuk van. Mert itt van pl. a *Magazin für Kunst und Literatur* (124. sz.) 1793 és 1797 között megjelent 18 száma. A cím ellenére „politische Zeitschrift”. Nem követik tehát a sokszor erőszakoltnak bizonyuló tartalmi osztályozást, hanem a sokkal jobban kezelhető betűrendes felsorolást, illetve kiegészítésként majd közölnek egy időrendi, de a tárgyalt városok szerint rendezett összesítést. A bibliográfia ugyanis három részből s mellékletében hét táblázatból áll. A szerzők összesen 420 tételt ismernek az adott időkörből, ebből 290 ellenőrizhető, a többi 130 csak az irodalomból, utalásokból ismeretes. A bibliográfia rendszere a következő:

- I. az ellenőrizhető (s ellenőrzött) tételek, betűrendben, összesen 290 tétel;
- II. a nem ellenőrizhető, csak a korabeli hivatkozásokból ismert 130 tétel, betűrendben;
- III. földrajzi-időrendi táblázat a három tárgyalt város szerint.

Mellékletek (táblázatok):

1. az összes folyóirat 1749–1809 között, feltüntetve az újabb alapításokat is;
2. a Bécsben megjelent ellenőrizhető s csak utalásokból ismert magyar és a német nyelvű folyóiratok;
3. ugyanez Pozsonyban;
4. ugyanez Pest-Budán;
5. koordináta-rendszerben ábrázolva a Bécsben megjelent folyóiratok;
6. ugyanez Pozsonyban;
7. ugyanez Pest-Budán.

Általános jellemzést is olvashatunk, olyasmit (csak nagyon röviden), amit *A magyar sajtó története* (1979) követ. Itt, ebben a jól orientáló összefoglalásban 42 folyóirat szerepel példaként, ez a bibliográfiailag és statisztikusan feldolgozott anyag pontosan 10%-a. A szerzők bemutatják itt a legfontosabb (általános) tendenciákat, a folyóirat-alapítások hátterét, a szerkesztői törekvéseket, a kialakított speciálisabb programokat etc. Nincs is szükség ehelyütt részletesebb elemzésre, a munka célja is más: a vállalkozás jól kezelhető annotált bibliográfiát akart a kutatás rendelkezésére bocsátani. A célkitűzést sikerült magvalósítani. A bizonytalanságok mind olyanok, amelyek egy ilyen munka szükségszerű velejárói. Az ellenőrzött folyóiratok esetében a megadott gyűjtemények (lelőhelyek) felsorolása nyilvánvalóan nem lehet teljes, a legtöbb esetben anonym szerzők feloldása nem volt feladat, továbbá egyáltalán nem kizárt, hogy az ezúttal nem ellenőrizhető (csak utalásokból ismert) folyóiratok közül több előkerülhet még. A bibliográfiában hatalmas, további részkutatásokkal hozzáférhető ismeretanyag van. Az első részben a szerzők (legtöbb esetben óvatosan tartózkodva az értékeléstől) a programokból (pl. Vorwort) idézve vázolják a folyóirat célkitűzéseit, a második részben pedig összefoglalják a szakirodalom adatait. Itt természetesen mást nem tehettek, ezért aztán olyan helyzet is előfordulhatott, amit egyébként el akartak kerülni. A kutatástörténeti összefoglalóban említik ugyanis, hogy Ernst Viktor Zenker és Johann Winckler 1892-ben ill. 1875-ben megjelent munkáit tudatosan mellőzik, „hiszen adataik már meghaladottak a nagyrészt helytelennek bizonyultak”. A 301. tétel esetében (Beiträge zur Vaterlandskunde von Innenösterreich) mégsem marad más hivatkozási lehetőség, mint Winckler és Zenker. Ez pusztán példa a bibliográfiakészítés problémáira, kiragadása nem is méltó a rendkívül jól kezelhető apparátushoz. A tételnek természetesen így is szerepelnie kell, a használót az előszóban ugyanis figyelmeztették már a szerzők a bizonytalanságra.

Ismételem, nagyon fontos tudományos kézikönyvet kaptunk. Már így is alapvető igényeket elégíthet ki, hiszen korszerű összefoglalását adja a három tárgyalt város folyóirattermésének egy nagyon kitüntetett időkorban. De talán mégis fontosabb, hogy segítségével újabb kutatások indíthatók el. Ebben a szerzők is példát mutatnak, hiszen összegyűjtött anyagukon (közelítve a vállalt szintézishez) máris újabb elemzést végeznek: ezúttal a korabeli könyvpiac ugyancsak nélkülözött feldolgozását ígérik.

Ötvös Péter

Sinkó Ervin: Egy regény regénye. Moszkvai naplójegyzetek 1935–1937.

Sajtó alá rendezte, a szöveget gondozta Bosnyák István. Utószó Sükösd Mihály. Forum–Magvető Könyvkiadó, Újvidék–Budapest, 1988. 658 l.

A Tanácsköztársaságról szóló regényét, az *Optimistákat* 1931-ben Jugoszláviában kezdi írni Sinkó Ervin, s 1934-ben Párizsban fejezi be. A nyugat-európai útra azért szánja el magát, mert 1200 gépelt oldalnyi kézírata kiadására sem az akkori Magyarországon, sem Jugoszláviában nem lát lehetőséget. Párizsban az emigráns Károlyi Mihály ajánlására Romain Rolland veszi pártfogásába – ám a francia és német kiadóknak ez is kevés. Az újabb ajánlás így a Szovjetunióba szól, ahová koffernyi kéziratával, a Vityebszk teherhajón, 1935 májusában Sinkó Ervin meg is érkezik.

A baloldali értelmiségiek (Gide, Malraux, Koestler, Istrati, nálunk Illyés és Nagy Lajos) a szocializmus elkötelezett híveként látogattak el a harmincas évek Szovjetuniójába. (A háttérben a hitleri Németország–sztálini Szovjetunió közötti választás kényszerével, tapasztalataikat kevesen írták meg nyíltan – ők a teljes szakítást, a kirekesztést vállalták.)

Sinkó Ervin az időközben elkészült német, francia és orosz nyelvű fordításokkal két évig házalt a szovjet kiadóhivatalokban, majd eredménytelenül távozott; az *Optimisták* évtizedekkel később, horvát nyelven jelent meg először. Az *Egy regény regénye* ennek a kálváriának a története. A Sinkó-életmű meghatározó műfaja a napló, az önéletrajz, a vallomás; a klasszikus formát azonban dokumentarista és esszéisztikus részletek szövik át. Ebben a regényben az 1935–37-es moszkvai naplójegyzetek (az egyik szereplő szerint csak egy idióta lehet képes naplót írni a Szovjetunióban...), és az 1953-ban készült kommentárok, elemzések keverednek. Ugyanakkor az *Optimisták* című regény szereplői közül többen újra megjelennek e könyv lapjain, például Kun Béla, aki kiadóhoz segítené ugyan Sinkót, de 1936-ban már „a kiadás ellen szólt, hogy Kun Béla személyesen és írásban ajánlotta” a művet.

A regény a sztálini Szovjetunió gyanakvástól, félelemtől, árulástól mérgezett levegőjű értelmiségi köreiből játszódik. Ezekben az években kezdődnek az első kirkat-perek. Gogoli helyzeteket idéz a könyv: a döntés felelőssége elől az íróasztala alá bújó hivatalnok portréját, a tárgyaláson váratlanul Sinkó ellen tanúskodó Babel „siralmasan gyávanak” ítélt viselkedését.

„Mondd, van-e itt valamennyi elvtársunk között csak egy is, akiről biztonság-gal mernéd állítani, hogy adott esetben az ő óvatossága vagy félelme nem lesz erősebb, mint az, amit jellemnek hívnak...?” – kérdezi a regény egyik szereplője. Sinkó Ervinnek 1965-ben, Zágrábban írott utóirata szerint minden óvatosság, félelem és taktika kevésnek bizonyult a túléléshez; a könyv szinte valamennyi szereplője börtönben, kényszermunkán, kivégzőosztag előtt végezte.

A kötetet – mely az 1961-es és 1985-ös Forum-kiadás után az első Magyarországon magyar nyelven, legálisan megjelent kiadás – Sükösd Mihály *Sinkó redivivus* című, elmélyült tanulmánya zárja.

Somlyó György: A költészet ötödik évada.

Tanulmányok. (1981–1987). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 457 l.

A költészetről, költőkről szóló tanulmányokat az a meggyőződés írta Somlyó Györggyel, amelyről így vall a kötet előszavában: „A költészet aranya is, bármely elszigeteltségben, a mindennapos használatú nyelv fő értékmérő és értékadó, értékteremtő és értékőrző, pótolhatatlan fedezete marad.” Az előszóban pontos ismertetést ad a kötet előzményeiről, a sorozattá és az életműkiadás részeivé vált, hasonló című gyűjteményekről, s ő maga jelöli ki e kötet lényegét. A modern költészetet a költői személyiség oldaláról vizsgáló tömör áttekintések mellett a modernkori magyar költészet sajátos útjának új szempontú felvázolását ígéri és teljesíti ez a munka, amelyben a költészet világa nemcsak irodalomtörténeti ismeretekként, hanem Somlyó György legkedvesebb írói témájaként olvasható, személyes kérdéseit feltáró önvallomás, önportré is. Három ciklusba rendezett írásainak csaknem kétharmada magyar költőket, műveket elemez, a többi tanulmány és szubjektív hangvételű írás pedig néhány klasszikus világirodalmi mű, illetve a szerző által lefordított művek értékeiről szól. Arany János, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Füst Milán, Szentkuthy Miklós, Örkény István, Rákos Sándor művei mellett a Szép Szó és az Újhold című folyóiratokról, valamint a magyar avantgárd kérdéseiről, és „A mai költészet és a kritika” című tanácskozásról írottakból kerekedik ki egy jellegzetes, egyéni irodalomértékelés. Az irodalomtörténet eddigi megállapításait sokszor megerősítő, árnyaló, kiegészítő, olykor azokkal vitázó, azokkal perló, azokat újabb megfontolásokra szólító felfogást szenvedélyes hangú, meggyőző modorú, mindenképpen közös gondolkodásra készítő esszék és tanulmányok, illetve interjúk és hozzászólások közvetítik. A felsorolt témák kutatói számára nélkülözhetetlenek Somlyó György nézetei, ismeretei, a modernség kritériumainak általa megfogalmazott változatát is érdemes lenne szélesebb körben átvenni irodalomtörténészeknek, irodalomelmélettel és kritikával foglalkozó szakembereknek. A közvetlen ismeretségből, évtizedes tiszteltből, bensőséges értésből és azonos értékek teremtésének, őrzésének szándékából fakadó személyesség az írások egyik legvonzóbb jellemzője. Egyes megállapításai, sarkított ítéletei, bölcsességet és óriási műveltséget sűrítő töprengései szakmai körökben, a magyar költészet elkötelezett szerelmesei között bizonyára visszhangot vernek, s beépülnek a magyar irodalom értékeivel foglalkozó majdani nagyobb lélegzetű monográfiákba is.

Leendő műfordítók, gyakorló fordítótársak, a világirodalom remekeit kedvelő olvasók rendkívüli haszonnal és élvezettel forgathatják a Proustról vagy Majakovszkijról, Corneille-ről vagy Edgar Poe-ról és másokról írott tanulmányokat. Nagyon kevesen képesek ilyen hőfokon és ilyen izgalmasan megeleveníteni a fordításban szerzett tapasztalataikat, örömeiket és gondjaikat.

R. T. O.

Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai III. 1561–1773. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1988. 331 l. (A magyarországi iskolai színjátékok forrásai és irodalma III.)

Staud Géza jezsuita iskoladrámákat lajstromozó forráskiadványának III. és végső kötetét tartjuk kezünkben. Sajnos, a szerző már nem érthette meg megjelenését. Nagybánya, Kőszeg, Esztergom, Buda, Székesfehérvár, Eger, Nagyszében, Brassó, Székelyudvarhely, Pest, Temesvár, Bazin, Róma, Zágráb, Varasd, Eszék, Pétervárad és Pozsega jezsuita társházainak vagy más intézményeinek iskolai színjátékait sorolja fel, a rendelkezésre álló források alapján. Több száz darabról tudósít. Remélhetőleg a három kötet egységesített tárgymutatója is meg fog jelenni, mert anélkül nagyon nehéz a kötetek kezelése. Talán a végső kéz simításának hiánya okozta a kötet egynemű fogyatékoságát. A kötet elején szereplő, rövidített szakirodalom-jegyzék például jónéhány bibliográfiai tételt nem tartalmaz, amelyre pedig találunk utalásokat az egyes városok anyagánál. Pestet tárgyalva, a szerző feltételezi, hogy a „Hit-tudományi Akadémia” épületében mutatták be a darabot, holott annak későbbi épületét csak – mint maga is mondja – 1744-ben adták át; későbbit, hiszen a pálos rend eltörléséig az volt a pálos kolostor, a darabot pedig 1721-ben játszották, ha egyáltalán darabról van szó az idézett latin szövegben (”Festo S. Parentis in Triclinio Pesthiensis [sic!] de rebus fidei commisso exhibita est”), és nem a vallásügyi bizottságról. Temesvárnál hiányzik az összefoglaló értékelés. A folyamatos latin szövegből, amelyet a források tartalmaznak, a szerző sokszor rossz nyelvi alakban emeli ki a darabok címét. Például Zágrábnál „Sopitas Croatiae spes”, „Sopitae” helyett, vagy ugyancsak ebben a fejezetben „Nicolaus Zrinius ad Sigethi” áll a helyes „...Sigethi moenia” helyett. Pozsegánál szintén hiányzik a bevezetés. Végül az utolsó darabnál, a „senex avarus”-nál az a megjegyzés olvasható, hogy „szlovén” nyelven adták elő, holott az „Illyrico idiomate” nyilván a Szlavóniában divatozó horvát nyelvet, illetve nyelvjárást jelenti; a XIX. század előtt az illír, a szlavón (és nem szlovén!) és a horvát egyaránt jelölte a ma horvátnak, illetve horvátszerbnek nevezett nyelvet. A felsorolt hiányosságok ellenére igen értékes forrásgyűjteményt kaptunk kezünkbe, amelyet mind a színház-, mind az iskolatörténet, illetve a tágabb értelemben vett irodalomtörténetírás is nélkülözhetetlennek fog tartani.

Szőrényi László

Szabó G. Zoltán–Szőrényi László: Kis magyar retorika. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 207 l.

Kommunikációs kultúránk artikulálatlanságának, a társadalmi és nyelvi érintkezés hiányosságainak problémái látványosan kerültek előtérbe az utóbbi években, mivel a politikai átalakulás számos olyan csatornát nyitott meg, számos olyan intézményes és civil szükségletet hozott felszínre, amelyeknek működtetése, illetve kezelése az – elsősorban nyelvi – érintkezés megfelelő pontosságát, ezzel árnyalt gazdagságát feltételezné.

Szabó G. Zoltán és Szörényi László kézikönyve persze – és szerencsére – nem ilyen megfontolásból íródott, hanem azért, hogy – mint írják – »középiskolai tanárok és diákok kezébe ... konzervatív irodalomelméleti kézikönyvet« adjanak. Vitathatatlan azonban, hogy a bevezetőben vázolt kérdéskör megoldása a tág értelemben vett retorikai kultúra tanításában és elsajátíttatásában rejlik, s a kézikönyv közvetlen és jelentős gyakorlati-tudományos hasznán túl feltétlenül meg kell emlékeznünk erről a hosszú távú hivatásáról is (amelyet természetesen és remélhetőleg nem egymagában fog betölteni az elkövetkező évek során).

Egyáltalán: a gyakorlati szemlélet és a világosság – könyvük tárgyához illően – alapvető érdeme a *Kis magyar retorika* szerzőinek. Rövid, hasznos bevezetőjükben ugyanis világosan érzékeltetik, hogy a nyelvhasználat, a nyelv megfelelő ismerete és alkalmazása erkölcsi kérdés is. A retorika kezdeteihez visszanyúlóan maguk is megkülönböztetik a gyakorlati és a művészi célzatú retorikát, nyomon követve és alkalmazva persze az Arisztotelésztől a mai tudósokig terjedő gazdag tudományos eredményeket. A retorika hagyományosan elfogadott öt kidolgozási fokából (inventio/feltalálás, dispositio/elrendezés, elocutio/kifejezés, memoria/emlékezés, pronuntiatio/előadás) – vállalkozásuk természetéből adódóan – az első három részletes feldolgozását nyújtják. Külön figyelmet érdemel rendkívül sokoldalú irodalmi argumentációjuk és a magyar irodalom lehető legnagyobb teljességére kiterjedő, valóban művelt illusztrációik, szövegpéldák, Zrínyitől Anyos Pálon, Petőfin, Adyn és Kosztolányin át Hajnóczyig és Esterházyig. A könyv használója – remélhetően tanár és diák, érdeklődő fiatal – így a hagyományosan mintegy absztraktnak feltételezett tudományelemeket, amelyek rendkívül világos szerkezeti felépítésben jelennek meg, a múlt és a jelen létező kultúráján keresztül a lehető legtermészetesebben szívhatja fel.

A kötethez pontos szó- és fogalommutató, valamint alapos irodalomjegyzék csatlakozik.

Sz. E.

B. Szabó György: Élmény, szerep, hivatás.
Forum, Újvidék, 1988. 303 l.

B. Szabó György alakja úgy él a jugoszláviai magyar köztudatban, mint a második világháborút követő időszak meghatározó egyéniségéé, aki „programadó” magatartásával döntő módon befolyásolta a magyar nemzetiségi irodalom, képzőművészet, művelődési élet és felsőfokú oktatási intézményrendszer kialakulását, megszerveződését és közösségi értékteremtő létezését. „Felsorolni sem könnyű előzetes izelítőként, hogy kultúránk, művészetünk és tudományos tevékenységünk mely szegmenseit mérlegelte – sőt némi túlzással azt is kérdezhetnénk: mely részleteit *nem* mérlegelte! – ennek az életműnek megannyi részalkotása, a programadás, a szellemi útkijelölés szándékával.” (Bosnyák István)

Ebből eredően érezte úgy az újvidéki Forum Könyvkiadó, hogy szellemi örökségünk számbavételekor feltétlenül számot kell vetni B. Szabó György életművével

is, s ennek a felismerésnek a nyomán indította útjára a szerző öt kötetre tervezett életműsorozatát. E sorozat első kötete az *Élmény, szerep, hivatás* című könyv, melyben B. Szabó a háborút megelőző s a világháborút közvetlenül követő fél évtized, a kisebbségi értelmiségi elhivatottság lehetséges módozatait kereső, s ilyen értelemben programadói szándékait is megfogalmazó írásait gyűjtötte egybe.

Az öntudatos fiatal petrovgrádi (becskereki) középiskolás feladatvállaló szándékairól Zágrábban tanuló barátjának írt levelében is hírt ad: „azt a katolikus és más felekezetű magyar diákot, aki dolgozni és tenni akar a magyar jövőért, egy táborba kívánom hozni, és egy gerinces, igazi magyar intelligenciát kívánok teremteni ezekből, mert a régi generáció távozófélben van. Zászlót akarok bontani új magyar célokért, melyek reális talajon nyugszanak, hol nem lehet szó világnézeti különbségekről és vitákról. Mi reális szemekkel nézzük népünket, és tudjuk azt, hogy itt csak összefoglaló kollektív munka segíthet.” Cselekvő szándékai mögött a romániai magyar értelmiségnek a kisebbségi kultúráért tett szolgálata mérhetetlen jelentőségének a felismerése rejlik – amint arról *Az erdélyi irodalom tanulása* című írása is hitelt érdemlően tanúskodik. E tanulmányában fogalmazta meg: „Az új szellem, új magyar kisebbségi szellem megteremtése lenne a jugoszláviai magyar irodalomnak is a feladata, mely lehetővé teszi az új élet megkezdését, a szellemi egység, a kisebbségi világnézet kialakítását, mely egy társadalmi összefogásra, az eddig külön tévelygő osztályok és érdekek egymásra találására vezetne.” Világos és messzemenően tisztességes felismerés ez 1939-ben, a világháború előestéjén.

A háborút követő „nagy kijózanodás” dagálya a szándék tekintetében másfelé sodorta B. Szabó Györgyöt, aki az internacionalizmus gondolatának újdonsült harcosaként a legerélyesebben tagadni fog minden nemzeti értéket és gondolatot, s további munkásságát már az osztályharc eszméje fogja irányítani. Az átalakulás a kötet *Nemzetiségi közélet, vajdasági képzőművészet (1945–1946)* című fejezetétől kísérelhető nyomon. A közösségi szolgálat helyett a szerző életművén belül az eszme kiszolgálása veszi át a szerepet, és ez korábbi önmagával szemben súlyos meghasonláshoz vezet, ami azután esztétikai ítéleteiben, pedagógiai munkásságában is megmutatkozik.

Mák Ferenc

B. Szabó György: Tér és idő.
Forum, Újvidék, 1988. 398 l.

Tér és idő címen jelent meg B. Szabó György életműsorozatának második kötete, amely az 1959-ben hasonló címmel kiadott könyvének „bővített változata”. A jelen kiadványba a szerzőnek a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején keletkezett írásai kerültek, s jellegénél fogva ez a könyv ad teljes képet B. Szabó György irodalomtörténetírói, kritikusai, pedagógusi és közéleti munkásságáról. És mert teljes képet ad, képes lesz új megítélések forrásává válni.

Módszertanellenes idősorokban keletkezett a kötet anyaga; a szocializmus korai kibontakozásának és szektás elhajlásainak éveiben, és mivel B. Szabó

mindenekelőtt politikai szerepvállalása révén vált a jugoszláviai magyarság kultúréletének meghatározó, egyszersmind döntési jogokkal is bíró alakjává, írásai magukon viselik a politikai gondolkodás esetlegességeit is. Ennek tulajdonítható, hogy a magyar irodalomtörténet klasszikus alakjairól, Arany Jánosról, Vörösmarty Mihályról, Mikszáth Kálmánról, Ady Endréről, Tömörkény Istvánról, Móra Ferencről, József Attiláról és Radnóti Miklósról rajzolt portréit a korában mindent átható „osztályharc” gondolata színezi nem egy esetben felismerhetetlenné. A *Tanulmány Adyról* című írása 1952-ben egy Ady-kötet bevezetőjének készült, ám elfogultsága és elfogadhatatlan egyoldalúsága miatt még Sinkó Ervin is elítélte, mondván: „A tanulmány egészében elhibázott azért, mert kizárólag társadalmi-politikai szempontból elemzi Adyt...” És bár nemegyszer hangsúlyozza, irodalomtörténeti feladatának elsősorban az irodalmi értékek megmentését tekinti, azokkal a szélsőséges megnyilatkozásokkal és ítéletekkel szemben, melyek a korabeli magyarországi irodalomtörténet-írást jellemezték, irodalomfelfogása ideológiailag és politikailag nem kevésbé determinált. Így lesz Vörösmarty az a költő, „akinek egész munkásságán végigvonul a nemesség világnézeti és eszmei korlátoltsága”, amit azután – majdnem ugyanezen szavakkal – Arany Jánosról is elmond.

Vázlat egy írói arcképhez című írásában – melyben Herceg János írói munkásságát méltatja – a maga számára végérvényesen leszámol a jugoszláviai magyar irodalom rövid múltra visszatekintő hagyományaival, egyértelműen provinciálisnak minősítve még azt is, ami tájirodalomként értékteremtőnek és értékhordozónak minősült. Így jutott el B. Szabó György korábbi önmaga megtagadásához, hiszen egy évtizeddel azelőtt az erdélyi magyar irodalom példamutatását követve, maga hirdetett programot a kisebbségi magyar irodalom számára, az „új magyar kisebbségi szellem megteremtése” érdekében. Az elmúlt évtized során szemlélete jelentős változáson ment át, s a korábbi, magyarság iránti elkötelezettsége helyébe most az internacionalista elhivatottság lépett, tagadva mindent, ami nemzeti-nemzetiségi értéknek számított. Felfogását azután politikai hatalma révén juttatta érvényre.

Tér és idő című kötetének sajátos színfoltja a szerző intézményteremtő tevékenységéről hírt adó írások, melyek a Magyar Tanszék létrehozásának gondolatáról, a Rádió megszületéséről, folyóiratok indításáról és a szerbhorvát-magyar nagyszótár koncepciójáról hoznak hírt.

B. Szabó György könyve ma már kordokumentumként olvasható, és mint ilyen – szomorú időket idézve – a gondolkodói elkötelezettség és elhivatottság századunkra oly jellemző tragikumát idézi meg.

Mák Ferenc

Szántó Miklós: Magyaroknak lenni – Nyugaton.
Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. 245 l.

Negyedszázadig volt a Magyarok Világszövetsége lapjának, a Magyar Híreknek főszerkesztője a szerző, s ezen idő alatt szerkesztőként bejárta azokat az országokat, ahol nagyobb számban élnek magyarok. 1967 és 1987 között készített inter-

júit, riportjait tartalmazza ez a kötet, amely a címben jelzett problémát kutatja valamennyi írásában. Szántó Miklós így fogalmaz: „Remélem, a felvillantott arcok együtt érzékeltetnek valami lényegeset a teljes kép összetettségéből, mozgalmasságából, árnyalataiból. Portrévázlatok csupán...” Több mint harminc Nobel-díjas és más híres ember vall életéről, munkájáról, a befogadó országról, eltávozása okairól, hazájával tartott kapcsolatairól, köztük Lotz János, Michel Gyarmathy, a Korda-fivérek, Szent-Györgyi Albert, Wigner Jenő, Cs. Szabó László, Sinor Dénes, Hamza Ákos. Érdekes sorsok, életutak villannak fel, nagyon sok fontos kérdés kerül szóba a külföldi magyartanítástól a korona hazatéréséig, az Anyanyelvi Konferenciák szerepétől az amerikai magyarság értékteremtő tevékenységéig. Utószó helyett Illyés Gyulával készített interjúval zárul a kötet, ebben az etnikai tudatosodás, a magyar történelem alakulása, az anyanyelv fontossága körül folyik a beszélgetés. A kötet legfőbb érdeme az érdekesség, de valójában érdemi, mély elemzésekre, megállapításokra nem ad lehetőséget. Sokak számára tudatosítja azt a létező problémát, amelyről évtizedekig alig esett szó: milyen nagyszámú emigráció él távol Magyarországtól, s milyen sokan őrizték meg kötődésüket. Ez azonban még sokkal tovább árnyalandó, kutatandó, megoldandó probléma, egy színes interjúcsokorral csak a kérdés ébrentartásához járulhatott hozzá a szerző. Az interjú hálás műfaj, oldott csevegés és röviden érintett (vagy megkerült) kérdések formájában nem lehet igazán fontos, döntő problémákról szólni. De legalább ennyivel meg kellett kezdeni a közeledést a hazánktól távol élő magyarokhoz, akik közül sokan vállaltak érdemi szerepet abban, hogy ne csak felszínes kapcsolatok alakuljanak ki Magyarországra és az innen eltávozott magyarok között.

R. Takács Olga

Szántó Tibor és a Dunántúl.

Emlékezések és repertórium. Szerkesztette és a repertóriumot készítette Tüskés Tibor. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1988. 112 l. (Pannonia könyvek)

Szántó Tibor (1928–1970) író, irodalomszervező és szerkesztő születésének hatvanadik évfordulójára állította össze ezt a kis kötetet Tüskés Tibor, hogy az általa szerkesztett sorozatban méltó emléket állítson a pécsi születésű, nagyrabecsült pályatársnak. Csorba Győző, Gáll István, Galsai Pongrác, Pákolitz István, Vidor Miklós Szántó Tiborról szóló írásai elsősorban az embert mutatják be. Tüskés Tibor elkészítette az író életrajzát, műveinek és azok visszhangjának bibliográfiáját, valamint a Szántó Tibor által szerkesztett Dunántúl c. folyóirat (1952–1956) repertóriumát, amely az író ízlését, szerkesztői elveit tükrözi. A kis kötet ezen kívül két írást tartalmaz Szántó Tibortól, az egyik egy igen jó elbeszélés, a másik egy személyes vallomás; mindkettő hozzájárul ahhoz, hogy az irodalomtörténeti tanulmányokban, kézikönyvekben őrzött értékes életmű a szélesebb olvasóközönséghez is közelebb kerüljön.

R. T. O.

Szávai János: Magyar emlékirók.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 274 l.

Szávai János rendkívül nehéz feladatot vállalt magára, amikor a magyar emlékiratirodalom történeti vonulatát feltérképezve egyben a műfaj tipológiájának meghatározására is vállalkozott. Az irodalomelméleti szakkritika feladata lesz annak a megállapítása, tipológiája mennyiben járt eredménnyel, az irodalomtörténész e rövid ismertetés keretében csak arra kapott lehetőséget, hogy Szávai monográfiájának irodalomtörténeti jelentőségéről szóljon.

A mintegy 60 oldalnyi elméleti bevezető után a szerző a magyar emlékiratirodalom történetét három nagy fejezetben tárgyalja. Az első virágkor alkotói: Kemény János, Kornis Gáspár, Tótfalusi Kis Miklós, Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Ottlyk György, Károlyi Sándor, Apor Péter és Bethlen Kata. Közülük a két Bethlen kap önálló fejezetet. Az átmenet korából kiemelt személyiségek: Kazinczy Ferenc és Jósika Miklós. A második virágkor, a XX. század önálló fejezetet kiérdemlő emlékirói: Kassák Lajos, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Németh László, Nagy Lajos, Illyés Gyula, Déry Tibor, Vas István. Természetesen nem soroltunk fel minden nevet, akiknek emlékirói munkásságával nagyobb egységeket összefogó fejezeteiben Szávai János foglalkozik, csupán a külön is kiemelt alkotók névsorával kívántuk érzékeltetni, hogy a szerző helyesen választotta meg az arányokat, a feldolgozott anyag alig szorul kiegészítésre. (Rendkívül jól használható a függelék, amely az összes tárgyalt mű legfontosabb adatait ismerteti kronológiai rendben.)

Sajnos, az egyes fejezetek színvonala nem mindig egyenletes. Hangsúlyozva, hogy a téma több évszázados áttekintéséhez nagy szövegismeret és széleskörű tájékozottság szükséges és ennek Szávai János nincsen híjával, meg kell állapítanunk, hogy a régi szövegeket meglehetősen lazán kezeli és ami a nagyobb baj, a ténybeli pontatlanságokra teóriákat is épít. Példaként csupán egyetlen fejezetet, a Bethlen Kata emlékiratát tárgyalót idéznénk, amelynek pontatlanságai elgondolkodtatóak. Idézetek és cáfolatok ebből a fejezetből: „végül már saját bátyjában, Bethlen Miklósban sem lehet bizodalma”. Bethlen Katának nem volt Miklós nevű bátyja, nagybátyja, az emlékiró-diplomata viszont már 1716-ban, Bethlen Kata tizenhat éves korában meghalt. „Pál fia meghal” – szól a következő megállapítás, majd a magyarázat: „Elveszti neki nem tetsző módon fejlődő, szívtől idegen Pál fiát (...), örömet leli Pál fia halálában is ...”, A valóság ezzel szemben az, hogy Bethlen Kata Pál nevű fia túlélte anyját, gyermekkorában – a reverzális szerint – valóban jezsuiták nevelték, de különösebb ellentét később sem volt anya és fia között. Akinek haláláról Bethlen Kata ír, az Sámuel nevű fia. Nincs szerencséje Szávai Jánosnak a Bethlen Miklósokkal a továbbiakban sem. A Bethlen Katára költött rágalom, „hogy elmémben megfogytokoztam”, Szávai szerint ilyen igazságszolgáltatást nyer, „Isten megbünteti az őellene, Bethlen Kata ellen vétkezőket”, hiszen Bethlen Kata azt írja: „... mert azon 1744-ik esztendőben, májusban, igen nehéz és csaknem halálos nyavalyába esvén gróf Bethlen Miklós öcsém, úgyhogy semmi reménség nem volt éltéhez”. A megállapítás egyetlen hibája, hogy az unokaöccs, Bethlen Miklós ártatlan volt a rágalmazásban, az ellene vétkezőkkel az ő betegágya mellett találkozott Bethlen Kata. Mindez természetesen kiderül az Önéletrajzból – ha még néhány mondattal tovább olvassuk.

A félreértelmezéseket tovább lehetne sorolni, helyette azonban azt tesszük szóvá, hogy Szávai János egyáltalán nem támaszkodik a régi magyar irodalmat feldolgozó újabb szaktanulmányokra (ez a jegyzetekkel bőségesen ellátott doktori disszertációjának is feltűnő hiányossága volt). Utal viszont Sükösd Mihály Bethlen Kata kiadására, de nem említi meg, hogy még egy fejezetcímet is (Szent vagy szörnyeteg?) szó szerint átvesz Sükösd bevezetőjéből. Bethlen Kata *Önéletírásának Szávai-féle értelmezéséhez* még annyit jegyeznénk meg, hogy meg sem említi a pietizmus, holott Bethlen Kata pietista nőíróként vonult be az irodalmi köztudatba.

Szávai János monográfiájának eddigi értékelői kiemelték a szerző franciás könnyedségét és szakirodalmi tájékozottságát. Éppen ezért feltűnő, milyen mellőzött, különösen a bevezető fejtegetésben a német (esetenként az angol) szakirodalom. Csupán néhány, mindenképpen említést érdemlő művet sorolva fel: Georg Misch: *Geschichte der Autobiographie*. I–IV. Frankfurt/M. 1969, Bernd Neumann: *Identität und Rollenzwang. Zur Theorie der Autobiographie*. Frankfurt/M. 1970, Günter Niggel: *Geschichte der deutschen Autobiographie im XVIII. Jahrhundert. Theoretische Grundlegung und literarische Entfaltung*. Stuttgart, 1977, Roy Pascal: *Design and Truth in Autobiography*. 1963.

Észrevételeinkkel Szávai János monográfiája esetében – messzemenően elismerve a mű értékeit – arra kívántunk rámutatni, hogy olyan könyvet tartunk a kezünkben, amelyről még sokat fogunk és kell beszélni.

Németh S. Katalin

Szekér Endre: Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben.
Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 291 l.

Szekér Endrét az foglalkoztatta kötete írásakor, hogy melyek a jelenkori egyetemes magyar költészet főbb nyelvi-stilisztikai formajegyei, mennyit őrzött meg a hagyományos versszerzés elemeiből, s milyen újítások gazdagították a költői önkifejezés eszköztárát. Az új – vagy felerősödni látszó – jelenségek számbavételekor meghatározó érvényűnek találta: 1. a játékoságot, a játékos nyelvi leleményt; 2. a költői maszk-használatot, az elődök hangján szólást; 3. a rejtett vagy nyílt idézést; 4. a vers terjedelmének aránybeli eltolódásait; 5. a régi lírai műfajok továbbélését; 6. a vizualitást, a tipográfia hangsúlyossá válását; 7. az élőbeszéd versbe nyomulását; 8. a hivatalos nyelv jellegzetes kifejező eszközeinek felhasználását; 9. a népköltészeti elemek átvételét; 10. a prózavers dominanciáját, a szövegeköltészet térnyerését; 11. a költészet nyelvre vonatkozó önreflexivitását.

Mindezek igazolására, találóan érzékletes példákkal, bő idézetanyaggal is szolgál Szekér Endre.

J. J.

Szeli István: Így hozta a történelem...

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988. 108 l.

Van úgy, hogy bizonyos helyzetekben történelmi korszakok sűrűsödnek egy-egy életműbe, vagy úgy, hogy a tekintettel befogható világ felismerhetően magán viseli az egyéni szándék olykor szép, máskor vereségeiben lehangoló nyomait. Szeli István mindenképpen azon kevesek közé tartozik, akiknek életműve – gondolati tartalmaiban, gesztusaiban és cselekedeteiben – szervesen épül be a jugoszláviai magyarság életébe. Tevékenysége hosszú évtizedeken át a szellemi értékteremtés szolgálatában állt, sohasem tévesztve szem elől a humánus elkötelezettség sok évszázados parancsát. „Az ember ma sem képes még úgy megszervezni a maga életét, a maga társadalmát, hogy ne fenyegetse mindenfelől veszélyek, babonák, tévhitek, téves ideológiák. Lehet, hogy ez a felismerés is hozzájárult ahhoz, hogy csekély adottságaimat meg szerény képességeimet a társadalom- és humán tudományok szolgálatába akartam állítani.” A céltudatos szerepvállalásról tanúskodó vallomás abban a kötetbe nőtt interjúban olvasható, melyet Vékás János készített Szeli Istvánnal, az irodalomtörténésszel, egyetemi előadóval, tanszékalapítóval, intézményteremtővel, művelődési életünk kimeríthetetlen energiájú szervezőjével, s amely – talán megelőzve egy majdan elkészülő monográfiát is – az eseményekben és fordulatokban gazdag életpálya áttekintését szolgálja. Mindazonáltal több ez a könyv, mint egyszerű számvetés. Hiszen a személyes sors Szeli István esetében közösségi elhivatottsággá nő, s ilyen minőségében lesz példamutatóan messzevilágító. Sütő András Szabó T. Attilát – küldetésvállalását méltatva – „égtartó embernek” nevezte, rámutatva, mekkora szerep hárul kisebbségi-nemzetiségi sorsban az elkötelezett gondolkodókra. Égtartó embereink sorában feltétlenül ott kell tudnunk Szeli Istvánt is.

A számvetés során a nyugalmazott egyetemi tanár mindvégig saját sorsáról beszél, ám ebben – szerves összetartozása révén – benne van a kisebbségi-nemzetiségi létezés valamennyi történelmi vonatkozása is. Mert nem lehet úgy szólni gyermekkorról, iskoláról, háborús évekről, egyetemi esztendőkről, tanári elhivatottságról, irodalomtörténet-írói feladatokról, hogy a sorskérdések valahogyan ne kapcsolódnanak közösségi múlthoz, jelenhez s – ha van ilyen – jövőhöz is.

Szeli István a háborút követően részt vett a nemzetiségi oktatás újjászervezésében, majd később a Magyar Tanszék, a Hungarológiai Intézet és a Vajdasági Tudományos Akadémia létrehozásában. Egyetemi előadóként a hallgatók sok-sok nemzedékéhez hozta közel a nemzeti és európai értékeket tartalmazó gondolatokat, s közben egyetlen pillanatra sem feledkezett meg méltatni a hely és az idő teremtette sajátosságokat sem. A regionalizmusról mondottak kapcsán kiemeli: „Ma már jól tudjuk, hogy a magunk világról gondolkodni, a miénkben szemlélődni korántsem jelent regionalizmust. Tudniillik úgy vélem, hogy mi a magunk módján az egyetemességnek valamiféle elemei vagyunk, tehát egy nagyobb közösséghez is tartozunk. Ahhoz a nagyobb közösséghez pedig – ahogy Móricz mondta annak idején – csak a kis közösségeken keresztül lehet eljutni.” E hovatartozási elhivatottság nyomán mond véleményt azután a tanszéki oktatás lényegéről, a nemzetiségi értelmiségképzés feladatairól is.

Szeli István életről, sorsról, feladatokról beszél, s közben a háttérben feltűnik maga a történelem, közösségünk történelme, melyet ezideig senki sem írt meg, s a

múlt fölé hajolni is csak nagyon keveseknek adatott meg. Kevés az olyan mű, amely ennyi lényegeset mondana el a jugoszláviai magyarság közelmúltjáról, Szeli István „életmondása” kallódó értékeinkre, a közösségi múlttal történő elmélyült és tudományos alapokon nyugvó számvetés hiányára hívta fel a figyelmet. Maga az életmű pedig a történelem iránti felelősségre, s a tudományos elkötelezettségre szolgál mindenkor követendő példaként.

Mák Ferenc

Szentgyörgyi István–Eva Bazant–Hevenka Basić Palković: Suboticka bibliografija – Szabadka bibliográfiája 1764–1869.

DO Monografija, Subotica, 1988. 73 l.

A szabadkai Városi Könyvtár tudományos kutatóinak figyelemre méltó vállalkozásaként megjelent a város bibliográfiájának az 1764–1869-es időszakot feldolgozó füzetek, amely nem kevesebb mint 326 bibliográfiai egységből áll. A kiadvány könyvek, füzetek, röpcédulák, iskolai értesítők, naptárak és lapok leírását tartalmazza – többnemzetiségű város lévén – magyar, szerbhorvát, német és természetesen latin nyelven. Az 1764. év elhatároló jelentőségű, hiszen a fellelhető adatok tanúsága szerint ekkor jelent meg az első könyv – igaz, még pesti nyomdából kikerülve –, melynek költségeit a szabadkai városi tanács tagjai viselték. Rapić Duro *Od svakoga po malo* (Mindenkől egy keveset) című, a vértanúk életéről szóló könyvét a XVIII. században mindössze két latin nyelvű kiadvány követte, s majd csak a XIX. század első éveitől kezdve egyre nagyobb szerepe a könyvnek Szabadka életében. 1819-ben jelenik meg Dubecz Tamás 24 oldalas *Főtisztelendő Fejér György Ő Nagyságának pásztori dalban foglaltatott alázatos üdvözlése* című füzetek, mely egyszerűen – az eddigi adatok szerint – az első magyar nyelvű szabadkai nyomtatvány. S mint annyi más korabeli könyv vagy füzet, ez is a szegedi Grün Orbán nyomdájából került ki, de készültek szabadkai nyomtatványok – a már említett pestin kívül – bécsi, budai, pozsonyi, később újvidéki és eszéki nyomdáknak is, mindaddig, amíg Bittermann Károly 1844-ben megalapította a saját nyomdáját Szabadkán. Ettől kezdve ugrásszerűen megnő a szabadkai kiadványok száma, melyek túlnyomó többségét az egyházi jellegű, vallásos tartalmú könyvek és füzetek képezik. Se szeri, se száma az emlékbeszédeknek, emlényeknek, hála-füzereknek, öröm-füzereknek és a „schematismus”-oknak, ám gyakoriak a különböző egyesületi alapszabályok és rendelkezések is. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején Szemere Bertalan és Batthyány Kázmér rendeleteit is – röpirat vagy falragasz formájában – a szabadkaiak számára helyben nyomtatták. Ugyanúgy Bittermann Károly nyomdájából került ki 1848–1849-ben az első szabadkai lap, a *Honunk Állapota* is, melyet Szép Ferenc szerkesztett, s amely igen rövid életűnek bizonyult, akárcsak az ezzel egyidőben megjelenő *Közönykivonat* című lap. E két sajtótermék a szabadkai lapkiadás kezdeti próbálkozásait jelenti.

1793-ból való az első iskolai értesítő, melyeknek száma a XIX. század első évtizedétől ugrásszerűen megnő. A bibliográfia közel félszáz értesítő leírását

tartalmazza, s aki ismeri e kiadványok forrásértékét, az tudja igazán, mit jelent Szabadka számára ez a gazdagság. 1847-ben jelenik meg a *Szabadkai Naptár*, hogy egyszerűs mind a kalendáriumok hosszú sorát is megnyissa.

A visszakeresést név- és címjegyzék segíti, ugyanakkor regiszter igazít el a kiadványok nyelvi megoszlását, a nyomdákat és az évenkénti statisztikát illetően is.

Szabadka többnemzetiségű város, s a jelen bibliográfia is ékesen bizonyítja a különböző nemzetek sok százados kultúrájának gazdag egybefonódását, és mint ilyen, a történelem iránt érdeklődők számára nélkülözhetetlen kiadvány. A bibliográfia szerzői ugyanakkor jelezték, a következő füzet a Bittermann Károly halálától, 1869-től 1918-ig terjedő időszakot öleli fel.

Mák Ferenc

Szentkuthy Miklós: Frivolitások és hitvallások.

Az interjút Kabdebó Lóránt készítette. Szerkesztette: Tompa Mária. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 687 l.

XX. századi irodalmunk egyik legkülönösebb egyéniségének egyik legkülönösebb műve. A kötet „anyaga” 1983-ban „jött létre”, maga a könyv az író halálának évében látott napvilágot. A mű természete magyarázza ezt a körülményeskedő megközelítést. Ez egy interjúkötet, amelyet Kabdebó Lóránt készített a Petőfi Irodalmi Múzeum hangtára, orális dokumentációja számára. Az öt hónapig tartó munka, huszonhét beszélgetés, rendkívül intenzív együttlét eredménye egy 1500 oldalas interjúhalmaz lett, amelyet Tompa Mária (az író felesége mellett a harmadik beszélgetőtárs) rendezett kötétté, utólagos kiegészítésekkel és az író intencióinak megfelelően.

A kötet két szempontból tarthat igényt a megkülönböztetett figyelemre. Egyrészt azért, mert a meginterjúvált képes volt arra, hogy ezt a jellegzetes zsrnál-műfajt műalkotássá alakítsa, azaz a diskurzust éppen úgy színpadi játékká, mint egész életét, amelyben szétválaszthatatlanul egy az intenzíven megélt idő és helyzet, a művelődés és az alkotás. Egy hatalmas szatírxjáték ez a könyv, tudatos, minden pillanatában kontrollált monodráma. Egyszerre „arc és álarc”, mint egész élete és minden műve.

A könyv másik nagy értéke: információinak hallatlan gazdagsága. Több rétegű információsort különböztet meg a figyelmes, de a beszéd sodrásától lenyűgözött olvasó. Kettőt érdemes megemlíteni. Az egyik a történelemé, a művelődésé, a filozófiáé és a művészeté. S ezek tömege nemcsak a Szentkuthy-filológia számára megszívlelendő. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a Szentkuthy emlegette ismeretanyag több XX. századi európai nyelv kultúrájában otthonos magyar literátus értelmiség ízlésvilágának lenyomata. A másik típusú dokumentumhalmaz szociológiai jellegű. Az író bő szóval, hol tudatos szemérmertlenséggel, hol mitikus átszínezéssel a magyar polgárosodás olyan szakaszairól és a polgári világ olyan szegmentumairól ad rendkívül szuggesztív képet, amelyről csak igen kevés és esetleges híradással szolgáltak az elmúlt évtizedek, (alakok, életpályák, lakásbelső, beszédmódok, gesztusok stb).

Alexa Károly

Szentpáli N. Ferenc, Felvinczi György, Pápai Páriz Ferenc és Tótfalusi Kis Miklós versei.

Sajtó alá rendezte Varga Imre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 682 l., 8 t. (Régi magyar költők tára. XVII. század. 13.)

A sorozat 13. kötete négy kevésbé ismert irodalmi személyiség költői termését adja közre a 17–18. század fordulójáról. Szentpáli N. Ferenc – Apor Péter szerint – híres verscsináló, elsősorban a 17. század közepén virágzó nemesi paskvillus műfajában jeleskedett, de verses summázatot készített Werbőczy Tripartitumához is. Felvinczi György saját korában főleg a kolozsvári unitárius kollégiumban szerzett alkalmi verseiről vált ismertté, azonban írásaiból sokat csak cím szerint ismerünk. Comico-tragoediája a *Régi Magyar Drámai Emlékek* 2. kötetében jelent meg kritikai szövegkiadásban, a mostani kötet pedig 19 versét adja közre, amelyek a kolozsvári polgárság szemléletének tükrözői. Számos – itt nem közölt – 17. századi versnek is ő a szakirodalom által több-kevesebb indokkal feltételezett szerzője. Pápai Páriz Ferenc sokoldalú munkássága a magyar művelődéstörténet része, kevésbé ismert oldalát mutatja be alkalmi versei közzétételével a RMKT soros kötete. Ugyancsak jól ismert és az irodalom- és nyomdatörténet által kellően feldolgozott személyiség Tótfalusi Kis Miklós. Négy most közölt alkalmi verse mellett feltételezhető, hogy névtelenül még több hasonló igényű szerzeménye maradt fenn.

A rangos könyvsorozat egyik legtöbbit foglalkoztatott sajtó alá rendezője Varga Imre, aki a mostani kötetet is a hagyományokhoz méltó magas színvonalon bocsátotta ki a keze alól.

Németh S. Katalin

Szepes Erika: Mágia és ritmus.

Vallástörténeti és verstani tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 494 l.

Szepes Erika tanulmánygyűjteménye a kötet anyagát a szerző érdeklődésének, alapvető kutatási témáinak megfelelően két vezértéma köré rendezi. A Mágia című fejezet vallástörténeti tanulmányokat tartalmaz, amelyek azonban elsősorban a görög mitológia egyes filológiai kérdéseiből bontakoznak ki (Hékáté: a hármasság mint a bölcsesség alapegysége; Mágikus elemek a hellénisztikus varázspapiruszok imáiban; A homéroszi Hermész-himnusz komikuma; Carmina Priapea stb.), illetve Correggio egy festői allegóriáját elemzi az utolsó ide tartozó írás.

A Ritmus-szekcióba gyűjtött írások természetesen a verstan témakörébe esnek. Itt átfogóbb tanulmányok, előadások (Kell-e verstant írni, avagy nem mindegye, hová húzogatjuk a lábhatárokat? Ady: A Tisza-parton című versének ritmikái elemzése; Jambikus versformák sajátosságai különféle versrendszerekben; A görög-római típusú időmértékes verselés fajtái a magyar költészetben) szerepelnek együtt alkalmi írásokkal, hozzászólásokkal.

Végezetül a szerző felvette könyvébe a Lüsziisztraté általa készített, új, a nyelvi és stílushitelességet előtérbe helyező fordítását, egy éppen erre a kérdésre vonatkozó magvas, alaposan adatolt elemző tanulmánnyal együtt.

Mindegyik tematikai centrumban azonban alapvetően ugyanaz a filológiai érdeklődés és kultúra áll: a verstannak és a tágasabb értelemben vett költői formarendezésnek, illetve nyelvhasználatnak mindig a konkrétumokból kiinduló mikroanalízise, amelyet a klasszika-filológián edzett kutató szigora fémjelez.

És utoljára egy főhajtással az előszóról: „Ajánlás helyett” című bevezető írásában Szepes Erika az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb tanár-egyéniségének, Kovács Endrének állít emléket, akinek a szellemi izgalom és fegyelem paradoxona által áthatott nevelőmunkája számos mai vezető értelmiségi tudatán, szellemi működés-módján hagyta ott kódjeleit. (Sajnos tán nem elégnél, tán nem eleget.)

Szkárosi Endre

Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Összeállította Hain Gáspár.

Szerkesztette, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta Véber Károly. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 538 l.

Az észak-magyarországi Szepesség lakossága, közigazgatása a honfoglalás korától rendkívül sokszínű, változatos képet mutat. Az őslakos szlávok mellé telepedett határőr lándzsások után a XII. század elején szász hospesek kaptak engedélyt a letelepedésre és városok alapítására. A német anyanyelvűekre, viseletükre, szokásaikra és származásukra büszke szászok a XII. század végétől autonómiát vívtak ki és városaikat saját törvényeik, szokásaik alapján kormányozták. A történelem során a városok gyakran kerültek összetűzésbe a környező nagybirtokosokkal és a vármegye nemesi közigazgatásával. A terület politikai képét színesítette az 1412-ben Zsigmond király által elzálogosított 14 szepességi város lengyel közigazgatása.

Lőcsét 1245-ben, a tatárok elől menekülve vették birtokba a szászok és hamarosan a térség legjelentősebb, legvirágzóbb, leggazdagabb városává tették. A virágkorában mintegy ötezer lelket számláló Lőcse gazdagságát az iparúzés, a távolsági kereskedelem és a város környékén összegyűjtött hatalmas földbirtokokon végzett szőlőtermesztés adta. A város tisztán német anyanyelvű lakossága a XVI. század közepétől az evangélikus hitet vallotta. Az 1670-es évek protestánsüldözései idején egyetlen katolikus vallású polgárt sem találtak itt a királyi biztosok, akit erőszakkal főbíróvá választathattak volna. A város polgársága – például Kassával és Késmárkkal ellentétben – a Habsburg uralkodók hűséges támogatója a „rebellis” magyarokkal szemben.

Hain Gáspár 26 éves korától, 1658-tól a lőcsei iskola rektora, 1664-től városi tanácsos, 1674-ben, majd 1683-tól haláláig, 1687-ig bíró. Városi patriciuselődeinek feljegyzései, valamint a város évszázadokon át vezetett évkönyvei és számadáskönyvei alapján az 1650-es évek végén kezdte összeállítani német és latin nyelven a város és a Szepesség történetét. Krónikáját a város leírásával, majd a gepidáktól származ-

tatott százok eredetével és a város megalapításával kezdte. Ezután évek szerint, annales-szerűen veszi sorra az emlékezetre méltó dolgokat: háborúkat, járványokat, nevezetes bűnügyeket, különös természeti tűneményeket összevegyítve az országos jelentőségű eseményekkel, Magyarország történelmét sajátosan helyi, szepességi nézőpontból ábrázolva. Szemlélete elfogultan Habsburg-barát és katolikus-ellenes. A krónika rengeteg adatot tartalmaz korabeli árakról, munkadíjakról és hasonló, a gyakorlatias polgári olvasóközönséget érdeklő témákról. Az 1660-as évektől Hain Gáspár saját jelenkorához ér, ezután krónikája évről évre vezetett évkönyv. Legrészletesebben és legnagyobb drámaisággal a Wesselényi-féle összeesküvés elfojtását követő megtorlások időszakát ábrázolja. A hagyományosan császárhű városi vezetőség számára súlyos lelkiismereti válságot jelentett az agresszív ellenreformáció: a városi templom elvétele, a városi önkormányzat megcsúfolása és a kuruc hadak ellen védelmet nyújtó császári csapatok garázdálkodásai. A krónikairó személyében is üldözést szenvedett, helyét a városi tanácsban fegyveres erővel kívülről beeröltetett katolikus kádernek kellett átadnia. A küzdelmesen nehéz évtized szinte Jókait vagy Mikszáthot idéző kalandos eseményeinek leírásai adják a krónika legérdekesebb oldalait. Hain munkája a lutheránus vallásgyakorlás 1682-es újraengedélyezésével zárul.

A krónika először 1911-ben jelent meg németül, a latin szövegrészek magyar fordításával. Jelen kiadásban a német szöveg fordítása Póka Endre munkája. Az adatgazdag utószót és a legfontosabb adatokat magyarázó jegyzeteket Véber Károly írta.

O. G.

„*Szerelmes Orsikám...*” *A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése.*

Válogatta, a szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta Vida Tivadar. Utószó: Grynaeus Tamás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 393 l. (Magyar Levelestár)

A sok évtizede megjelent Thurzó György nádor és Czobor Erzsébet-levelezés óta nem tudunk nagyobb számú szerelmes missilist közlő kiadványról. A Szépirodalmi Kiadó sorozatát szerkesztő Ugrin Aranka jó érzékkel választott, amikor a XVI. század két, már akkor is nagyhírű szerelmesének írásos emlékeit jelentette meg egyegy kötetben (Nádasdy Tamás–Kanizsai Orsolya; Batthyány Ferenc–Poppel Éva).

A számos művelődéstörténeti meglepetést is nyújtó, sok önálló forráspublikációt tápláló Nádasdy-levéltár, úgy tűnik, kimeríthetetlen. Jól tudjuk, ha csak a művelődéstörténeti forrásokat nézzük is, több új kötet is megtölthető lesz.

Vida Tivadar e levéltár, s a már kiadott dokumentumok jó ismerője most az 1540 és 1562 közti missilis anyagot válogatta úgy, hogy a házaspár legbensőbb érzéseiről, a korabeli arisztokrata asszonyok életmódjáról, Kanizsai Orsolya betegségről, s ezzel kapcsolatban a család orvosának, Szegedi Kőrös Gáspárnak a véleményéről, tevékenységéről is képet alkothatunk.

Több szempontból hasznosítható tehát ez a kis kötet: a mentalitástörténet, a mindennapok története, a gyógyásztörténet éppúgy meríthet belőle, mint a politika- és köztörténet.

Grynaeus Tamás utószava orientál a Nádasdy család korabeli szerepének megítélésében, első olvasatban értelmezi a udvari orvosok tevékenységét, beilleszkedését az arisztokrata családba, ugyanakkor szép esszé a nő XVI. századi társadalomban betöltött szerepéről.

A jegyzetek a sorozatnak megfelelő mélységűek, talán a szakembereknek tett gesztus lett volna a pontos levéltári jelzetek megadása, illetve a már kiadott anyag mai lelőhelyének jelzése.

Monok István

Szigeti Lajos Sándor: A József Attila-i teljességigény.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 371 l.

József Attila esztétikai nézeteinek alakulásában és költői gyakorlatában nagy jelentőséget tulajdonított a költői motívumnak, melyet a műalkotás lényeges elemének tekintett. Szigeti Lajos Sándor egész kötetet szentel József Attila költészete jellegzetes motívumainak vizsgálatára. A motívumfogalom tág értelmezését adja, hogy az ne szabjon határt a műértelmezésnek, s röviden számba veszi a motívumkutatás azon fontosabb elméleti megállapításait, melyekre építve alakítja ki saját motívumfogalmát.

A motívum kifejezés széles jelentéstartományban mozog, ám sokféle alkalmazása ellenére általában a műalkotás legkisebb, zárt kifejezőegységét jelenti, amely ismétlődik, s ez az ismétlődés adja funkcióját.

József Attila motívumai rendszert alkotnak, ezért bármely motívum értelmezése kiindulópontul szolgálhat az egész rendszer lényegének megragadásához. A szerző József Attila költői motívumrendszerének alapját teljességigényében, illetve ennek megfelelő hiánytudatában látja. E hiánytudat az anyaversekben és az apaversekben éppúgy tetten érhető, mint a hiányt feloldani próbáló kísérleteket jelképező „rend”, „játék”-motívumban, s a teljesség élményét hordozó „csönd” képzetében.

A szerző élet és mű belső összefüggéseire figyel: motívumvizsgálatok sorát adja, a motívumok vonzáskörét, motívumbokrok szövevényét fejtí föl. Az életút és költészet szempontjából meghatározó motívumokat egyidejűleg vizsgálja a korai és a kései versekben: kitapintja az egész életművet átszövő motívumok egymáshoz kapcsolódását, összekötő pontjait is.

A kiemelt motívumok a József Attila-i életmű valamennyi kérdését érintik; értelmezésüket az életmű szigorú belső logikája támogatja; egy vers, egy motívum kulcsot ad egy másik vershez, egy másik motívumhoz.

Szigeti a költői életmű egyik fő sajátosságát a személyes sors mozzanatainak szimbolikussá emelésében látja. A József Attila-i világszemlélet alapkérdéseire vezetnek a kiválasztott motívumok: például az egész életművet végigkísérő apa- és anyahiány, mely az aránytalanná növe, elidegenedett világ szimbóluma lesz. Vagy a „gyermek” és „felnőtt” motívumpár, s a „játék” és „rend” talán közvetlenebbül társadalmi, ám éppoly személyes motívuma. Az „új világ”-motívum a törvénné lett disszonancia feloldására, a harmónia megteremtésére irányuló kísérlet.

A motívumokat szélesebb összefüggésbe ágyazva, az eddigi kutatások eredményeit számba véve, olykor új megvilágításba helyezve Szigeti értő-érzékeny verselemzések-értelmezések során át teremti meg árnyaltságában teljes József Attila-portréját.

R. J.

Szilágyi Domokos: Világ hava. (Válogatott versek.)

Szerkesztette, válogatta az utószót írta Szakolczay Lajos. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 367 l.

Szilágyi Domokos születésének ötvenedik évfordulójára jelent meg a versgyűjtemény. A válogatás alapjául az 1979-es, ugyancsak Szakolczay Lajos által összeállított *Válogatott versek és műfordítások* című kötet szolgált. A költő életében megjelent ciklusok gyakorlatilag változatlanul kerültek mindkét kiadásba; e mostani válogatásban viszont a Palocsay Zsigmonddal közösen írt *Fagyöngyből* csak a Szilágyi Domokos által jegyzett versek szerepelnek – azok közül azonban valamennyi. A hagyatékából szerkesztett *Tengerparti lakodalom* versei ezúttal bontatlanul, egy egységben találhatóak, s bekerült néhány, folyóirat-publikációból előkerült vers is a gyűjteménybe. A kötet kevés kivétellel versváltozatokat nem közöl, a költő által véglegesnek tekintett formát adja közre.

D. K.

Endre Szirmai: Zeichnerische und photographische Biographie der Erinnerungen.

Band I-II. Szirmai Archive, Stuttgart-Paris-New York-Tokyo-Sydney, 1988. 1056 l.

Egészen kivételes gyűjtemény az a kétkötetes illusztrált önéletrajzi dokumentumsorozat, amelyet a rendkívül sokoldalú Szirmai Endre közreadott. Levélmásolatok, újságcikkek, rengeteg fénykép, és magának a szerzőnek a világ számtalan helyén készült – s mondjuk meg: egészen kitűnő – rajza, nos, ebből a minden eckermanni bőséget felülmúló életrajzi dokumentációból bontakozik ki a nemzetközi tudományos életben is számottevő stuttgarti orvosbiológus professzor utóbbi éveinek tudományos, irodalmi és személyes krónikája.

Szirmai Endre irodalmi családból származik: édesapja, Szirmai Károly a vajdasági magyar irodalom kiváló alkotó egyénisége, a Kalangya című folyóirat szerkesztője volt. Gyermekkorát Szirmai Endre is a Vajdaságban töltötte, kezdetben az írói pálya vonzotta, 1941-ben Illés Sándor előszavával Zomborban jelent meg *Hazafelé* című verseskötete, s rendszeresen szerepelt különféle írásaival a jugoszláviai magyar sajtóban. Mégis az orvosi pályát választotta: a szegedi egyetemen végezte tanulmányait, Szent-Györgyi Albert tanítványa volt. A hatvanas évektől kezdve a nyugati világban lett belőle világszerte ismert orvostudós, egyetemi tanár, több

tudományos társaság és akadémia tagja. Igen sok világhírességgel – Nobel-díjas tudósokkal, írókkal, művészekkel, politikusokkal – került személyes kapcsolatba, s ezekből a kapcsolatokból számos baráti hangú levélváltás származott. Most ezek a dokumentumok is helyet kaptak a kétkötetes önéletrajzi gyűjtemény darabjai között. Csupán egyetlen ilyen dokumentumot idéznék fel, a Nobel-díjas világhírű dél-amerikai spanyol író: Miguel Angel Asturias 1973-ban keltezett *Előszavát* Szirmai Endre *A magányos óriás* című könyvéhez, amely Szirmai Károly emlékét örökíti meg: „Szirmai Károlyt nem ismertem, nem találkoztam és nem leveleztem vele. Néhány évvel ezelőtt egy ázsiai repülőtéren rosszul lettem, s itt az író fia gyors beavatkozásával úgyszólván az életemet mentette meg. Azóta barátság alakult ki közöttünk. A lelkes és fáradhatatlan orvostudós és író gyakran mesélt édesapjáról. Így ismertem meg Szirmai Károlyt. Munkáinak egy részét fordításban olvastam, s ezek mély benyomást tettek rám”.

Az író édesapja emlékének ápolása olyan feladat, amelyet a stuttgarti tudós mindig örömmel vállalt: Szirmai-alapítványokat hozott létre a világ több helyén, emléktáblákat állíttatott fel, mellszobrokat készíttetett, része volt a jugoszláviai Szirmai-emlékbizottság létrehozásában. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság ítéletében bízva megalapította a Szirmai-díjat, amely kiemelkedő hungarológusok munkáját ismeri el. Több kiadványt szentelt a kiváló vajdasági magyar író emlékének, így közreadta elbeszéléseit, a már említett *A magányos óriás* című kétkötetes gyűjteményt, amely a Szirmai Károly életére vonatkozó dokumentumokat közli, továbbá a *Szirmai Károly művei a kritika tükrében* (1977) című válogatást, Szirmai Károly műveinek bibliográfiáját és Benkő Ákos életrajzi munkáját. Ezzel a tevékenységével nemcsak a további Szirmai-kutatásokat – például Rónay László kismonográfiáját, amely egyelőre a szabadkai Üzenet című folyóirat 1989-es évfolyamában látott napvilágot – alapozta meg, hanem számos becses adalékkal gazdagította a vajdasági magyar irodalom történetének ismeretét is.

A stuttgarti tudós a orvosi tudományoknak szentelte tevékenységét, emellett azonban nem maradt hűtlen az irodalmi alkotó munkához sem. Stuttgartban 1971-ben kiadott *Mindenütt és sehol* című kötetében mindennapi életének futó benyomásairól és gondolatairól adott érzékeny, színes képet, emellett idegen nyelveken: angolul, franciául, németül, spanyolul, olaszul és szerbül írott verseit adta közre. 1983-ban pedig *Hangtalan jár a köd* címmel válogatott verseit jelentette meg. Ezekről a versekről érdemes idézni Rónay László bevezető szavait: „Szirmai Endre verseit olvasva egy gazdag és termékeny élet dokumentumai és évgűrűi mutatkoznak meg előttünk (...) Az ellentétek, melyek a világot oly kínzó feszültségekkel telítik, talán csak a költészet nyelvén és eszközeivel oldhatók föl. Ezt a morális és intő figyelemztetést a mai művészet sok alkotásából kihalljuk: irodalmi műalkotások, zene-művek és festmények intenek: vigyázz ember, hogy ember maradj e Földön. E komoly morális felelősség és eltökéltség Szirmai Endre versvilágát is áthatja s ezért lehetnek személyes jellegű közlései is sokszor általános érvényűek. Hatása azonban nemcsak ebben rejlik, hanem kedves, évődő humorában is, abban a megértő, megbocsátó, eszményeket őrző és azokat adó szemléletmódban, mely ugyancsak fontos ideálunk lehet.”

Szirmai Endre életéről, világiári útjairól, barátságairól, orvosi munkájáról és nem utolsó sorban írói tevékenységéről igen alaposan és széleskörűen tájékoztat a kétkötetes dokumentumgyűjtemény.

Pomogáts Béla

Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. Reneszánsz.

Szerkesztette Bitskey István. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 841 l.

1951–52-ben jelent meg első ízben egyetemi segédkönyvként a régi magyar irodalmat bemutató szöveggyűjtemény. A hatvanas évek elején követte a javított, átdolgozott, politikai túlzásoktól megtisztított második kiadás, amely a megjelenés idején korszerű, névumokat is tartalmazó antológia volt. A kötetek akkori szerkesztője, Klaniczay Tibor a szöveggyűjteményt szinkronba hozta az egyidejűleg megjelenő irodalomtörténeti kézikönyv megfelelő első két kötetével.

A mostani, nyolcvanas évek végi kiadás szükségességét az előző kiadások példányainak teljes szétrongyolódása és az irodalomtudománynak az utóbbi huszonöt évben elért új eredményei igazolják. A kétkötetesre tervezett antológia jelen, a magyarországi reneszánsz irodalmat bemutató első kötetének időhatárai: 1450–1640. Vitathatatlanul politikai szempontok is érvényesültek az új kiadás szerkesztésekor, hiszen 1963–64-ben a kézikönyvhöz képest a szöveggyűjteményben láthatóan jelentősebb ideológiai engedményekre kényszerült a szerkesztő. Bitskey István válogatása jelentősen nagyobb arányban szerepelteti a vallásos, hitvitázó irodalmat. Imponáló az újonnan felvett szerzők listája: Garázda Péter, Megyericsi János, Hagymássy Bálint, Zay Ferenc, Batthyány Orbán, Nagybáncai Mátyás, Horváth Ilona, Valkai András, Göröcsöni Ambrus, Budai Parmenius István, Kovacsóczy Farkas, Telegdi Miklós, Alvinczi Énok, Péchi Simon, Rákóczi Zsigmond, Huszti Péter, Tardy György, Martonfalvai Imre, Bocatus János, Ecsedi Báthori István, Pataki Füsüs János, Filiczki János, Pécsváradi Péter, Kanizsai Pálfi János. A szövegek (és a szövegmagyarázó jegyzetek) modern népszerű kiadásokból – többnyire a Szépirodalmi Kiadó kitűnő Remekírók sorozatából – lettek átvéve. A teljes Balassi-életmű például az 1986-os Kőszeghy–Szabó-féle kiadásból (a szerzőpáros kisebb javításokat eszközölt az antológiába bekerült szövegen). Az Árgirus széphistória forrása Stoll Béla 1986-os kiadása, a históriás énekek nagyobb része a Varjas Béla szerkesztette Remekírók kötetből származik. A latin nyelvű irodalom esetében is bekerült a válogatásba sok, időközben készült magyar fordítás: a Janus Pannonius 1972-es évfordulójára készült versfordítások, vagy a Bocatus-szemelvény esetében Csonka Ferenc 1985-ben megjelent fordítása.

A terjedelmes kötet a szövegeket állítja előtérbe. Nem hoz életrajzokat, vagy a korszakokhoz, az egyes művekhez kapcsolódó bevezetéseket. A jegyzetelésnél csak a legszükségesebb tárgyi és szövegmagyarázatokra szorítkozik. A fejezetek beosztása az irodalomtörténeti kézikönyv korszakolását követi.

Végezetül fel kell tenni egy fontos kérdést: kiknek készült a szöveggyűjtemény? Az ilyen típusú egyetemi segédkönyvek az ötvenes-hatvanas évek oktatáspolitikájának

a szülöttei. A korszak irodalma mára szinte teljes egészében hozzáférhető tudományos és igényes népszerű kiadásban is. Az antológia létjogosultságát a magyar könyvektől szinte teljesen elvágott, külföldi környezetben tanuló, érdeklődő olvasók igényei igazolhatják leginkább.

Orlovsky Géza

Szunyogh Szabolcs: Arany János.

Garabonciás Könyvkiadó, Budapest, 1988. 187 l.

A kötet első része Szunyogh Szabolcs Arany János-életrajzát tartalmazza. A szerző elsősorban az irodalom iránt érdeklődő fiatalok számára foglalja össze regényes, dramatizált formában a költő élettörténetét. A második rész az Arany-életműből válogat mintegy 60 költeményt. Ez a szubjektív antológia főleg az életrajzhoz kapcsolódó – közismert és kevesebbet idézett – költeményekből válogat, jól szemléltetve Arany költészetének formai és tematikus sokszínűségét is.

O. G.

Szuvizsenko, Leonyid Ivanovics: Móricz Zsigmond és kora.

Leningrádi Egyetem, Leningrád, 1988. 152 l.

A Szovjetunióban elég jól ismerik Móricz Zsigmond életművét. Ez vonatkozik műveinek orosz nyelvű kiadásaira és a Szovjetunióban élő népek nyelvein megjelent művekre ugyanúgy, mint az irodalomtörténeti értékelésre. Egész sor, Móricz életművét vizsgáló mély elemző munka jelent meg a jelentős hungarológus irodalomtudós és fordító, Oleg Rosszijanov tollából is. Az író születésének századik évfordulója alkalmából érdekes – már a szubjektivitása szempontjából is érdekes – cikket közölt róla 1979-ben a prózaíró Szergej Zalign. Az utóbbi néhány év alatt a Szovjetunióban nem egy könyv jelent meg Móriczról: ukrán nyelven Iván Megela munkája, oroszul egy kisebb tanulmány, amelyet Jelena Umnyakova írt. Így Szuvizsenko monográfiája a harmadik könyv a nagy magyar íróról.

Amikor Szuvizsenko Móricz életművét tudományos vizsgálat alá veszi, állandóan szem előtt tartja, hogy Móricz Adyval, Kosztolányival, Nagy Lajossal együtt egyik megalapítója a modern magyar irodalomnak, amely az őszinte, átható szociális elemzést a pszichológiai megformálás mélységével, a struktúra minden elemének esztétikai telítettségével kapcsolta össze. Móricz rengeteget tett azért, hogy a magyar irodalomban már a XIX. század közepén tért hódító, majd a vesztt szabadságharc után a fejlődésben megrekedt kritikai realizmus a századvég és századelő más jellegű művészi- és stílustörekvéseivel beoltva újabb művészi kiteljesedést érjen el. Ezt a monográfia szerzője széles ténnyal támasztja alá, bizonyítva mind a Móricz-életműben, mind a róla szóló szakirodalomban való körültekintő jártasságát és magabiztosságát. Külön kell hangsúlyozni, hogy miközben a kutató Móricz életét és

életművét a maga szerves egységében vizsgálja, nem felejt el ezek legfontosabb álmosságait beépíteni a kor irodalmi-történelmi folyamatába.

Szuvizsenko műve sok szempontból úttörő munka, legalábbis, ami a szovjet irodalomtudományt illeti. Így például elsőként szentelt figyelmet Móricznak az irodalomba lépése előtti életeseeményeinek, segítve ezzel az alkotó élete egyes momentumainak jobb megértését. Az első fejezetben különösen értékes a kényszerűen rövid, de annál átfogóbb vázlat a XX. század első évtizedeinek irodalmi törekvéseiről. Bár – talán épp a rövidségnek tudható be – néhol az irodalmi élet képe kissé leegyszerűsítettnek tűnik, egy sor jelenség, így például a magyar avantgárd, csak futó érintést kap, vagy egyáltalán szóba se kerül.

A következő fejezetekben a szerző Móricz legfontosabb műveit elemzi, kijelöli helyüket az író esztétikai koncepciójában, művészi fejlődésében. Ezzel összefüggésben halad a művek eszmei-tartalmi oldalának a feltérképezése, amely szervesen egészül ki a művek művészi sajátosságainak jellemzésével. A szovjet hungarológiában Szuvizsenkőig még senki se beszélt ilyen részletesen és mélyrehatóan Móricz történelmi regényeiről: az *Erdély-trilógiáról*, a *Rózsa Sándorról*. Mindez együtt teszi lehetővé, hogy képet kapjunk az íróról, emberről és gondolkodóról, akinek életműve átfogta a XX. századi Magyarország, de sok szempontból az egész kelet-európai régió ellentmondásos és bonyolult valóságát, ennek pozitív felvillanásaival, a visszaesések és gyöngeség periódusain át egész a körülményekkel való megalkuvásig.

A monográfiában dominál a leíró jelleg, ami sajnos, elvesz a tudományos elemzés átfogó jellegéből, „röptékből”. Ez különösen a záró fejezetben szúr szemet, ahol az olvasó szeretné összefogva látni – de nem kapja meg –, miben áll Móricz világlátásának eredetisége, mivel emelkedik ki művészete a XX. század magyar és európai realista íróinak sorából, s végül, mi az, ami ma a szovjet olvasótábor szemében aktuálisá teszi.

Jurij Guszev

Tanulmányok Kaposvárról.

Szerkesztette Laczkó András. Városi Tanács, Kaposvár, 1988. 123 l. (Kaposvári kiskönyvtár 5.)

Négy dolgozatot válogatott a kötetbe Laczkó András, aki hosszú évek óta kitartó lelkesedéssel és energiával gyűjti össze és tárja fel a Kaposvárra és Somogyországra vonatkozó irodalmi, művelődéstörténelmi dokumentumokat.

Magyar Kálmán régészeti tanulmánya a kaposi vár és a város történetét ismerteti, Andrassy Antal az első világháborútól napjainkig tekinti át a város történetét.

A kaposvári színjátszás húsz éve (1920-as és 1930-as évek) című írásában Varga Éva röviden ismerteti a hőskorszakot, a városi színjátszásra vonatkozó első adatokat. Írásos források szerint először Balogh István társulata lépett fel a városban 1827-ben, amelyet hosszú ideig csak rendszertelenül kerestek fel vándortársulatok. Később nyári színikört épített a város, állandó társulata azonban csak a túlmérete-

zett körszínház megépítése után lett. Ennek a társulatnak a műsorát, repertoárját elemzi a dolgozat a harmincas években bekövetkezett anyagi és művészi színvonalbeli hanyatlásig.

Laczkó András *Írók, művészek és Kaposvár* című írása kisebb-nagyobb mozaikokból áll össze: a város és a megye vonzaskörében élt írók, művészek életére, tevékenységére vonatkozó, jobbára ismeretlen adatokat tartalmazó közlések révén. Olvashatunk *A mellőzött író* címen Kónyi Jánosról, Berzsenyi Dániel és Sárközy István főszolgabíró kapcsolatáról, Roboz Istvánnak, a Somogy című lap szerkesztőjének életéről, *Az első kaposvári poetrináról*, Kisfaludy Ataláról, s szintén költő lányáról, Szalay Fruzsinaról, Kiss József kaposvári ünnepléséről, majd több írás is foglalkozik Rippl-Rónai József és a kaposváriak kapcsolatával, Adyhoz fűződő barátságával, végül pedig Takáts Gyuláról szóló emlékezéseket találunk a kötetben. Laczkó András a reformkortól kezdődően tud új és új adatokat szolgáltatni Kaposvár és Somogy irodalmi életének megismertetéséhez, s ezek az ismeretek természetesen nem csupán helyi jelentőségűek.

Ny. J.

Tardy Lajos: Kaukázusi magyar tükkör.

Magyarok, grúzok, cserkeszek a kezdetektől 1848-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 383 l. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 20.)

A hazai átlagolvasó számára egzotikus területek történelme, a romantikus hagyományokból továbbélően a „keleti emberekkel” mint a természeti, a kulturált (de nem civilizált) emberekkel való kapcsolatok léte, története mindig érdekes olvasmány. Tardy Lajos persze szigorúan tudományos igénnyel, felkészültséggel szánta életét a kaukázusi népek, főleg a grúzok és a magyarok érintkezései históriája megírásának, stílusában a „mesélő történész” „ars historicáját” valósítja meg. Erre persze tudományterületének több hiánya kényszeríti is.

Ezeknek a népeknek magyarul megírt, vagy magyarra fordított története alig van, vagy egyáltalán nincs. Ugyancsak hiányosak, nem feltártak, de nagy valószínűséggel nincsenek is kellő mennyiségben források; különösen ami a kezdeteket, a középkort és a korai újkort illeti. Jóllehet a kötet fele erről az időről szól, megfigyelhető az a változás, amely a szerző tárgyalásmódjában bekövetkezik a török Magyarországról történt kiűzése utáni idők eseményeinek elmondásakor: ez előtt egy forrás rövid említését a grúz, illetve az európai történelemről írt kisebb dolgozat követ, ami csak részben szükséges, ha könyvét a szakembereknek írta, s az Akadémiai Kiadó adja ki. Amint több forrás áll rendelkezésre, az előadásmód tárgyilagos, forrásközeli.

A Mohács előtti kapcsolattörténet nagyon eseményszegény, így ez a fejezet jórészt Grúzia, Magyarország és a Török Birodalom története. A XVI–XVII. század már hálásabb téma, bár itt sem igazán a kapcsolatok történetéről van szó, sokkal inkább arról a nem kevésbé érdekes kérdésről, hogy az adott kor elbeszélő forrásai mit tudnak ezekről a területekről. A harmadik rész (a török kiűzésétől 1848-ig) már csaknem teljesen kapcsolattörténet.

Georgia történetének régóta tervezett megírása, s kiadása majd sokat elvesz e kötet érdekességéből, ám addig mindenképpen hiánypótló műként kell kezelnünk.

Monok István

Tarnóc Márton: Kettőstükör.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 441 l.

Tarnóc Márton tanulmánykötete gyűjteményes kötet: a szerző felvette mindazon meghatározó dolgozatát, amely fő kutatási területe, a régi magyar irodalom tárgyában, illetve annak művelőiről 1970 és 1985 között született.

Tanulmányigényű kötetbevezető írások, folyóiratközlemények, előadások szövegeit olvashatjuk, emlékbeszéd, köszöntő, nekrológ társaságában. Ezáltal könyve nemcsak tudományos érdeklődése irányait mutatja, hanem felfedi szakmai vonzalmait, kötődéseit is.

Tarnóc Márton irodalomtörténeti munkássága Bethlen Gábortól Tótfalusi Kis Miklósig ível, de középpontjában a 17. század első felének magyar prózája áll. Pázmánnyal többször is foglalkozott, szövegkiadásai révén alaposan elmélyedt az életműben, annak pedagógiai, iskolaszervezési, retorikai összetevőit elemezte, miáltal a „bíboros Ciceró” műveltségisményének mozaikját is sikerült egyberaknia. Ugyancsak filozófiai és retorikai kérdéseket tárgyal a Geleji Katona Istvánról, s a Justus Lipsius magyar megszólaltatójáról, Laskai Jánosról szóló, az első megjelenése idején tudománytörténeti szempontból rendkívül jelentős dolgozat. Felfedezés értékű volt Lippay János – kinek úttörő szerepe volt a mezőgazdasági, s azon belül a magyar kertészeti szaknyelv kialakításában – prózastílusának értő bemutatása. Kutatásai során Tarnóc kitekintett a 20. századra is, két hatástörténeti tanulmánya József Attila és Kodály Zoltán régi magyar irodalmi érdeklődését vizsgálja. Közülük a Kodályról szóló igen fontos eredményekkel szolgál. Nemcsak a zeneszerző régi magyar irodalmi vonatkozású írásait veszi figyelembe, hanem Kodály könyveiben fennmaradt marginális megjegyzéseit is hasznosítja. Arra adván választ ezáltal, hogy miként olvasta Kodály a régi magyar irodalmat, milyen volt viszonya a nyelvhez, milyen zenei értékeket látott alkotásaiban, s mely művek inspirálták saját művészet alakításában.

Tarnóc Márton egyetemi oktatói és tudományos kutatói pályafutása során többször is vállalkozott olyan feladatok elvégzésére, amelyeket általában nem szívesen vállalnak. Az irodalomtörténet-írás történetét, folyamatait, vállalkozásait, eredményeit és alkotóit számbavevő írásaiban, ismertetéseiben a teljes szakma mély és átfogó ismerete tükröződik. Ezen tudását, személyes élményeit mozgósítja jól akkor is, ha elődökről, kollégákról kell portrét felvázolnia (Riedl Frigyes, Waldapfel József), köszöntőt (Bán Imre), vagy nekrológot (Mezey László) írnia.

J. J.

Tevan Andor levelesládájából.

Válogatta, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta Voit Krisztina. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988. 448 l. (A magyar könyv)

Tevan Andor, a ma már legendás híró nyomdász, könyvtervező, könyvkiadó levelezése kiterjedt a magyar szellemi és irodalmi élet szinte egész területére, s halála után családjától a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára vásárolta meg a hagyatékot, de őriz még leveleiből az Országos Széchényi Könyvtár és a Békés Megyei Levéltár is.

Voit Krisztina úgy igyekezett válogatni ebből a bőséges anyagból, hogy elősorsban az irodalomtörténet számára, egy-egy pályaképen belül egy-egy mű – kötet – születésének körülményeihez szolgáltatson hasznos részadatokat. Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Krúdy Gyula műveinek megjelenéséhez, valamint két jelentős grafikus, Major Henrik és Divéky József munkásságának megismeréséhez kapjuk a legtöbb fontos dokumentumot. Éppen ezért a szerkesztő nem kronológiai elrendezést választott, hanem a levelező partnerek szerint csoportosítva közli a levélváltást. Levélváltást, hisz a gyűjtemény nem egyirányú, Tevan gondossága következtében megmaradtak az általa írott levelek másolatai is, így a címzett és a válaszadó folyamatos kapcsolatának is tanúi lehetünk. A levelezés Írók, költők, Festők, illusztrátorok, Híres emberek, folyóiratok címszavak alá rendezve, a levélírók neve szerint, időrendben olvasható. Nem, vagy csak keveset válogatott a kötetbe Voit Krisztina Tevan „üzleti” levelezéséből, pedig ezek is a korabeli irodalmi élet fontos dokumentumai: hogyan szervezték a reklámot, a kritikát, hogyan alakítottattak az írói népszerűség, milyenek voltak a könyvkiadási, kereskedési szokások, hogyan köttettek a jogügyletek, milyen problémákkal küszködtek a nyomdák stb. Nem közöl a Kner Imrével folytatott levelezésből sem, mert az, szintén Voit Krisztina gyűjtésében, már megjelent, bár csak *minikönyv* formátumban, így elég kevés érdeklődőhöz juthatott el (*Tevan Andor és Kner Imre levelezése*. Bev. Haiman György. Zrínyi nyomda, Bp. 1986).

A közreadó a szövegeket eredeti formájukban, a központozást is megtartva közli, az egyes levelek után megadja a lelőhelyet, s feltünteti, ha a levél már korábban megjelent. Ha szükséges, magyarázatot ad a levelekben előforduló személyekkel, témákkal, utalásokkal kapcsolatban.

A kötethez még idegen szavak és kifejezések magyarázata, valamint név- és tárgymutató csatlakozik.

Ny. J.

A Thália-Társaság (1904–1908). (Levelek és dokumentumok.)

Válogatta, jegyzet és előszó: Gábor Éva. Magyar Színházi Intézet–MTA Lukács Archívuma, Budapest, 1988. 500 l., 14 t.

Lukács György, Benedek Marcell, Bánóczy László és Hevesi Sándor összefogásával új színházi mozgalom indult meg 1904-ben, hogy a külföld mintájára itthon

is gyökeret verjen a modern dráma és a modern színjátszás. Ennek érdekében hozták létre a Thália-Társaságot, melynek feladatául tűzték ki, hogy olyan drámák bemutatóit szervezze és tartsa meg, melyek még nem jelentek meg hazai színpadon – Hebbel, Ibsen, Strindberg, Hauptmann, Schnitzler –, s szerzőik a hagyományostól eltérő, a kísérletező vonulathoz tartoznak. A Társaság ennek érdekében le is fordított darabokat, s felkutatott ismeretlen hazai szerzőket – például Lengyel Menyhértet –, s szintársulatával elő is adatta a színműveket.

Az első, tudatosan az avantgárd kísérletező játékkal próbálkozó hazai színház rövid fennállása alatt igyekezett kiemelni a színjátszást semmitmondó, szórakoztató szerepből, s komplex módon oldotta meg feladatát: egyaránt figyelemmel volt az író, a rendező és a színészek összehangolt munkájára, valamint a darabválasztásra.

A kötet e küzdelmes kísérlet dokumentumai – levelek, alapszabály, kérvények – mellett a résztvevők és a kortársak a Tháliára vonatkozó kritikáit, emlékezéseit is közli.

J. J.

Tidrenczel Sándor: Az ínség és a harc fia. Kis Ferenc költői világa.

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, 1988. 315 l. (Szabolcsi téka 8.)

A nehéz sorsú munkásköltőnek, Kis Ferencnek állít emléket Tidrenczel Sándor, felvázolva a költő életrajzát, újraközölve verses és prózai műveit. Levelestár fejezetcím alatt a tőle származó, főleg családi érdekű, s a neki írott levelek olvashatók, melyek közül kiemelkednek műbírálataikkal Kassák, Füst Milán és Jankovich Ferenc misszilisei.

A róla szóló kritikákból, tanulmányokból összeállított idézetgyűjtemény, s a halálára írt nekrológok, emlékbeszédek zárják a kötetet.

J. J.

Tiszteletadás Bán Imrének.

Ünnepi ülészak Bán Imre 80. születésnapjának tiszteletére. Zsámbék, 1988. (Főiskolai Füzetek 6.)

A kiváló italianista, iskolateremtő irodalomtörténész működése köztudomásúlag hosszú évtizedeken keresztül a debreceni egyetemhez kötődött. Pályájának utolsó, nyugdíjas évei munkajogilag a zsámbéki tanítóképző főiskola kötelékében teltek, így a professzor úr 80. születésnapjának megünneplésére a főiskola szervezésében került sor 1985. november 4-én, Zsámbékon. A szerény kiállítású füzet az ünnepi ülészak sűrítőmánya. Születésnapra köszöntőt Kovács József László, és a tanítványok nevében Szatlóczykyné Gajdóczki Zsuzsanna mondott. Az elhangzott előadások: Gajdóczki Zsuzsanna *Balassi Bálint és Pierre Ronsard szerelmi*

költészetének összehasonlító irodalomtörténeti, esztétikai elemzése; Kovács József László Batthyány Ádám egykorú levelek tükrében; Vincze András A logika tanítása a hazai protestáns iskolákban a XVI. és XVII. században.

O. G.

Tolnai Gábor: Árnyékból szőtt lelkek. Hoffmann Edith sziluettjei.
Rózsa György tanulmányával. Corvina Kiadó, Budapest, 1988. 87 l.

Hoffmann Edith „az egyik legtehetségesebb, legjobban képzett, legszélesebb látókörű magyar művészettörténész volt a XX. század első felében” (Rózsa György). Több évtizeden keresztül vezette a Szépművészeti Múzeum grafikai osztályát. 1945-ben szerencsétlen módon, már az ostrom után, autóbalesetben vesztette életét. A széles érdeklődésű, megnyerő modorú asszony Budai László utcai lakása igazi szalonélet színhelye volt, ahol számos képzőművész, író, költő, művészettörténész, politikai számított mindennapos vendégnek. A látogatók között megtaláljuk a „nagy öregek”, a Nyugat első nemzedékének legendás alakjai mellett a harmincas-negyvenes évek fiatal művészeit, tudósait is.

A Hoffmann Edith háziasszonyi irányításával zajló délutánokat, esteket személyes emlékei alapján idézi fel bevezetőjében Tolnai Gábor. A társasági élet melléktermékeként jött létre a vendégekről készített árnyékrajz gyűjtemény. A kötet 48 ilyen sziluettet reprodukál; többek között Babits Mihály, Török Sophie, Osvát Ernő, a Kosztolányi házaspár, Hóman Bálint, Szabó Lőrinc, Genthon István, Illyés Gyula, Szerb Antal, Gombocz Zoltán, Sík Sándor, Hevesi András profilját. A képek eredetije a Nemzeti Múzeum különböző gyűjteményeiben, illetve magántulajdonban szétszórva található.

Rózsa György tanulmánya röviden felvázolja Hoffmann Edith életrajzát, értékelő tudományos életművét, a Szépművészeti Múzeum osztályvezetőjeként végzett áldozatos, értékőrző tevékenységét. Valós értéküknek megfelelően foglalkozik az árnyékrajzokkal. Megismertet minket e kevésbé ismert, a művészet és a dilettantizmus határmezsgyéjén mozgó, XV. Lajos francia király miniszteréről, Étienne de Silhouette-ről elnevezett műfaj történetével, szerepével az egyes korok szalonjainak világában, elkészítésének technikai fogásaival, az árnyékképek gyűjtésének időről időre fellángoló divatjával. A kötet érdekes adalékokkal szolgál a század első fele értelmiségi köreinek társasági életéről, hétköznapijairól.

O. G.

Tóth Dezső: Közösség és irodalom.

Tanulmányok, cikkek, interjúk. Szerkesztette Agárdi Péter, Pándi András, Szabó B. István. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988. 298 l.

Tóth Dezső három évtizedes irodalmi és művelődéspolitikai munkásságát 1985-ben szakította meg a hirtelen halál. 1977-ben megjelent tanulmánykötete (*Élő hagyomány – élő irodalom*) óta készült írásait gyűjtötték egybe a kötet szerkesztői, hogy megörökítsék Tóth Dezső művészet és politika között közvetítő tevékenységének dokumentumait és egy jellegzetes, ellentmondásos, küzdelmes életpálya szakaszait. Az előszót író Aczél Györgynek a Tóth Dezsőt személyesen ismerők teljes mértékben igazat adhatnak: „írót, igazi jellemábrázoló tehetséget igényelne a feladat: felidézni, megjeleníteni Tóth Dezső emberi életútját, karakterét”. Személyisége ugyanis csupa ellentétből épült föl, nem véletlen, hogy a vita, a különböző nézetek összecsapása volt egyik életeleme.

E kötetben három ciklusba rendeződnek írásai: Nemzeti irodalom, szocialista irodalom cím alá kerültek Horváth János, Pándi Pál könyveiről írt recenziói, Adyról, Déry Tiborról írott esszéi, Örkény István és Nagy László ravatalánál elmondott beszédei, az őszinteségről, az irodalmi közírásról, a közösség és irodalom kapcsolataról kialakított nézeteit összefoglaló tanulmányai. A Művészet és közélet cikluscím alatt különböző áttekintő, vitaindító vagy vitaösszefoglaló, a művészet korabeli szerepével foglalkozó, megjelenésükkor vagy elhangzásukkor nagy visszhangot kiváltó írásai olvashatók, tanulságos kordokumentum valamennyi. A harmadik ciklus interjút gyűjti össze, ezek egyikében irodalomtudósként válaszol Béládi Miklósnak, a többiben képzőművészetről, fiatal művészekről, vitákról, reformokról, irányzatokról fejt ki véleményét, végül pedig saját életútjáról vall Szerdahelyi Istvánnak. Ez a kötet legérdekesebb s talán legmaradandóbb írása is: a korszak által meghatározott életpálya tanulságai olvashatók ki belőle. A kötetet forrásjegyzék, Tóth Dezső munkáinak bibliográfiája és névmutató zárja.

R. T. O.

Török Sophie: Csontig meztelen.

Válogatott versek. Válogatta az utószót írta és sajtó alá rendezte Koháry Sarolta. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1988. 281 l.

Babits Mihály felesége – eredeti nevén Tanner Ilonka – a Nyugat második nemzedékével indult költőként, de elbeszéléseket és egy regényt is publikált. Hosszú ideig nem volt jelen saját műveivel az irodalmi életben; ez a gazdag válogatás azonban újra ráirányíthatja költészetének maradandó értékeire a figyelmet, amelyből életében és halála után is elég keveset kapott.

Az utószóból pontosan értesülünk Török Sophie életének fontos eseményeiről, költészetének jellemző vonásairól. Húsz évet éltek együtt Babits Mihállal, s ez a kapcsolat meghatározó volt mindkettőjük számára. Koháry Sarolta szerint a mértéktelen kíváncsiság és az örök félelem volt a két legfőbb versre ilhető

motívum Török Sophie költészetében, amelyről hiteles képet ad ez a megbecsüléssel válogatott kötet.

R. T. O.

Tünemény suhant át Erdély felett. A Nagy Karola-rejtély.
Szerkesztette Erdélyi Lili/Ada. Epoque, h.n., 1988. 112 l.

A kötet a Brassói Lapok tragikusan fiatalon elhunyt munkatársának állít emléket, akinek írásai az I. világháború utáni nemzedék életérzését ábrázolják. Színműveit (*Bandi és Claire*), *Az ismeretlen* című kisregényét, naplóját és feljegyzéseit korai halála után *Itt voltam...* címmel, Benedek Marcell bevezetőjével adták ki 1934-ben. Gyűjteményes kötete (*Ne nézz utánam*, Bp., 1984.) csak századunk utolsó harmadában jelenhetett meg.

A kötetben olvasható írások: visszemlékezések (Balogh Edgár, Benamy Sándor, Csáky Szonja grófnő, Szélpál Árpád) és elemzések (Czeizel Endre, Hegyi Béla, Jókai Anna) nem a hátrahagyott életművel, hanem az író vibrálóan izgalmas, tragikus egyéniségével foglalkoznak.

Ny. J.

Tüskés Tibor: Rónay György.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 279 l. (Kortársaink)

A sokoldalúság és bő termés miatt különösen nehéz dolga lehetett Tüskés Tibornak, amikor Rónay György munkásságának monografikus földolgozására vállalkozott. Rónay mintegy ötven könyvből tizenkettő verseskötet, tizenhárom regény, elbeszélésgyűjtemény és kisregény, tizenhat tanulmányokat, kritikákat és esszéket tartalmaz, nyolc versfordítást. Ám írt drámát is, számos regényfordítást adott ki, folyóiratokat, antológiákat szerkesztett.

Részletesen elemzi Tüskés Tibor a pályakezdés, az útkeresés 1939-ben záruló időszakát, s az alkotói pálya további periódusainak is külön fejezetet szentel: *A háború árnyékában*, *Csend és építkezés* (1948-tól a hallgatás évei), *A hatvanas évek*, *Gazdagodás és kiteljesedés*. A Tüskés-rajzolta pályaképből kitűnik, hogy Rónay nem ragaszkodott mereven a fiatalon kialakított programhoz és stíluseszmenyhez, költői világképe, regényírói gyakorlata, kritikai és műfordítói elvei módosultak. Életművét azonban mégsem a szüntelen metamorfózis jellemzi, inkább a szerves fejlődés, a belső növekedés.

Lírája a nyugatos formakultúrától a tárgyias költészetig jut el. A szerző úgy véli, hogy Rónay világképének alakulását, formálódását legjobban a versek tükrözik. A költő a modern francia líra inspirációinak köszönhetően már a negyvenes években összhangba kerül a líra új irányjaival, de a korabeli magyar költészet némely törekvése is fölfedezhető verseiben. (Például Rónay is vonzódik a tájképek és termé-

szetleírások áttételes közlésmódjához.) A kritikai fogadtatást vizsgálva azt sem hallgatja el Tüskés, hogy még a hatvanas években is találkozunk a „formaművész”, a „művelt” (pejoratív értelemben), a „személytelen” vagy az „impresszionisztikus” minősítésekkel.

A regényírókat sokan Mauriac magyar tanítványaként tartják számon. Ugyanakkor Tüskés azt is kimutatja, hogy a korai regényekben (*Keresztút, Lázadó angyal, Cirkusz*) – Szerb Antal regényelméletének megfelelően – a csoda válik szervező elvvé. A monográfus szerint *Az alkony éve* című művésregény a legjelentékenyebb epikai alkotása Rónay Györgynek. De alapos elemzést olvashatunk az *Esti gyorsról*, a *Szürke élettől*, a *Nincs megváltásról*, valamint *A párduc és a gödölyéről*.

Méltatja Tüskés a legfontosabb tanulmányköteteket is. *A regény és az élet*, a *Petőfi és Ady között*, *A nagy nemzedék* vagy a Kassákról szóló könyvecske szerzője nem szaktanulmányokat ír, „íróként beszél az irodalomról”. A tanító, a mester alkutú kritikusnak és esszéírónak – Tüskés Tibor szerint – a bírálat, a műelemzés a legadekvátabb kifejezési formája. Fordítói eszményét – a Nyugat „szép hűtlenségével” szemben – az analitikus fordítás formahűségével jellemezhetjük. A Rónay-portré az író katolikus szellemiségét is érzékelteti. Ám a „katolikus író” besorolást egy jól megválasztott Rónay-idézzel pontosítja: „a katolikus irodalom mindenekeelőtt: irodalom”.

Olasz Sándor

Tűz-tánc – Harminc év múltán. 1958–1988.

Válogatta és sajtó alá rendezte Györe Imre, Imre Katalin és Jovánovics Miklós. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1988. 358 l.

1958-ban jelent meg a hasonló című, számos vitát kiváltó, mára irodalomtörténeti tényé emelkedett antológia, huszonöt költő verseinek gyűjteménye. Az akkor többnyire fiatal, kezdő költők egy dologban voltak azonosak: ki-ki tehetsége szerint vállalta a szocialista elkötelezettségű líra művelését. Annak idején sokan üdvözölték a kötetet, s abban, hogy nemzedéket alkottak-e az antológia szereplői, mai napig sincs teljes egyetértés. Több irodalomtörténész állítja, hogy a kötet sikerét elsősorban annak a vákuum-helyzetnek köszönhetette, amelyben keletkezett, amikor még az 1956 utáni sokkból alig-alig bontakozott ki az irodalmi élet. A Zrínyi Kiadó harminc év után újra felkereste a még élő egykori kötetársakat, s az új antológia lapjain a kortárs magyar líra közéleti érdeklődésű áramlatát mutatta be. Most is negyedszáz költő verseiből válogattak: Baranyi Ferencről Váci Mihályig. Tizenhét egykori tűztáncoshoz nyolc fiatalabb költő csatlakozott – a már nem élők hagyatékából a hozzártartozók bocsátották a verseket a szerkesztők rendelkezésére.

Jovánovics Miklós meleg szavakkal szól a régi és az új antológiáról, kiemeli az általa legjobbnak, legmaradandóbbnak ítélt életműveket: Váci Mihályét, Ladányi Mihályét, Garai Gáborét. Tájékoztatásul álljon itt a jelenlegi antológia többi szerzőjének neve is: Béres Attila, Boda István, Csala Károly, Csanády János, Csepeli Szabó Béla, Danyi Gyula, G. Szabó László, Györe Imre, Havas Ervin, Hárs

György, Héra Zoltán, Maróti Lajos, Mezei András, Papp László, Pass Lajos, Pákolitz István, Pál József, Simon Lajos, Simor András, Soós Zoltán, Ténagy Sándor. A kötet végén a szerzők valamennyi művének pontos bibliográfiája található.

R. T. O.

Új írók, új írások 1920–1944. Irodalomelméleti viták a szocialista magyar munkásmozgalomban.

Válogatta, szerkesztette, az előszót, az összekötőszövegeket és a jegyzeteket írta M. Pásztor József. Műzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1988. 386 l.

Akit érdekel, hogyan gondolkodtak írók, kritikusok kortárs irodalmi művekről, életművekről, intézményekről, haszonnal forgathatja az M. Pásztor József által szerkesztett *Új írók, új írások 1920–1944* című szocialista kritikátörténeti antológiát. A kijelölt időhatárok politikátörténetiek, s a szigorúbban vett irodalomtörténeti korszakoláshoz képest külsődlegesek és önkényesek. Az első blokk (Munkásmozgalom és művészet) vitáinak kereszttüzeiben Kassák avantgárd formajegyeket felmutató költészete áll, márpedig szocialista kulturális körökben az avantgárd tevékenysége indukálta viták az első világháború éveire nyúlnak vissza.

A tárgyválasztás újra fölveti a kérdést: helyes-e egy adott időszak irodalmát szociológiai, ideológiai, politikai kritériumok alapján tagolni polgári, népi, munkás, konzervatív szeletekre? Beszélhetünk-e önálló szocialista irodalomról? Adhatunk ezekre a kérdésekre pozitív választ, hiszen a század elejétől fogva meg lehet figyelni a szocialista irodalom intézményesítésére irányuló törekvések egész sorát: a szocialista lapok irodalmi rovatait, munkásmozgalmi elkötelezettségű antológiákat, irodalmi folyóiratokat, munkásotthonok kulturális programjait, vitákat a proletárirodalomról, a munkásírókról, mely utóbbiak maguk is teremtették azt, amiről szólnak.

Más kérdés az, hogy a kiemelkedő alkotók, Ady, Kassák, József Attila nem szoríthatók be ebbe a szűk skatulyába, hanem az egyetemes magyar irodalom értékei. Gondolkodásukat más, nem szocialista eszmei tendenciák is mélyen befolyásolták, művészetük lényege pedig nem ragadható meg csupán azokkal a tartalmi kritériumokkal, amelyekkel a szocialista irodalmat megkülönböztetjük.

Egy antológia összeállítása során a perdöntő az, hogy az irodalomról gondolkodó, művekről ítéletet alkotó kritikusok elméleti vagy szorosan vett kritikai írásaikban érvényesítették-e azokat a szempontokat, amelyeket ők a szocialista irodalom kritériumaként tartottak számon. Márpedig vitathatatlan, hogy a szocialista kritikusok Ady, József Attila vagy Kassák életművéről (és egy sor más kérdésről) a nem ehhez a mozgalomhoz tartozó ítélkezőkétől élesen elütő, markáns véleményt alakítottak ki. Ezt pedig mindenképpen indokolt számbavenni, feltérképezni, bármi legyen is egyébként a véleményünk.

Amikor tehát az antológia erre vállalkozik, indokoltan jár el. Annál inkább, mert a szocialista kritika művelői között a két világháború közötti korszakban kiemelkedő gondolkodók is szép számmal akadnak: Lukács, Révai, Kassák, József Attila, Bálint György, Illyés, Nagy Lajos, Radnóti. És az antológia nagy felfedezett-

je: Gró Lajos... Olyan nevek is akadnak, akiket hiányolhatnánk a gyűjteményből: Mácza, Sinkó, Gaál Gábor, Fejtő, Fábry stb.

Az utóbb felsorolt neveket mégsem hiányoljuk, aminthogy nem kárhoztatjuk a kritikusként (is) jelentéktelen figurák (Tuba Károly, Mankó József stb.) jelenlétét, amennyiben felismerjük, hogy nem reprezentatív szándékú antológiával állunk szemben. A szerkesztő nem elsősorban a kiemelkedőnek tekinthető szocialista kritikusok kirakatba állítására vállalkozott. Ahol mégis ilyen szempont (vagy esetleg a történeti folytonosság biztosításának kényszere) érvényesült, ott a választás általában kevésbé is volt sikeres. Így Lukács György írása a marxista esztéta termésének legkevésbé jelentős és jellemző részéhez tartozik. Lukács ereje elsősorban nem a kortárs magyar irodalom szemlélésében nyilvánult meg. Révai József-re sem vet jó fényt Gergely Sándor egy rossz regényéről írott siralmas kritikája. Bálint György szerepelhetett volna több szöveggel, s nem feltétlenül az antológiában közölt, Ignotus Pállal hadakozó írással. M. Pásztor akkor is rossz hagyományt követett, amikor József Attila figyelemre méltó, de különlegesen nehéz filozófiai értelmezési problémákat felvető *Irodalom és szocializmus* című írását mint egyfajta reprezentatív szocialista kritika-elméleti dokumentumot tette közzé.

Ami pedig József Attila *A magyar proletárirodalom platformtervezete* című írását illeti, ez az antológiának (vagy inkább magának a szocialista kritikának?) egy másik gyengéjére hívja föl a figyelmet: azokra a romboló, mérgező vitákra, az irodalom életét, az alkotói folyamattól a befogadási tevékenységig bezárólag ártalmasan befolyásoló szövegekre, szűk látókörű, szemellenzős szerzők produktumaira, amelyekkel a szocialista kritikai irodalom (is) telítve volt, amelyek egyikének József Attila is áldozatául esett, s amelyek nagyrészt hiányzanak ebből a gyűjteményből. A szocialista kritikának erről a vonásáról még leginkább a Kassák körüli Népszava-vitát tartalmazó első ciklus alapján kaphatunk benyomást.

A szerkesztőnek szemére lehetne vetni, hogy nem ad arányos, átfogó, tagolt képet a szocialista kritikai gondolkodásról. De hiszen antológiáról és nem monográfiáról van szó! Éppen a kiadvány erényének tekinthetjük, hogy hiányok pótlására, hangsúlyok kitételére (vagy áthelyezésére) törekszik. Ellene lehetne vetni továbbá, hogy a formakérdések nem kapják meg a gyűjteményben az őket megillető helyet. Csakhogy ez nem az antológia szerkesztőjének hibája, hanem egyenesen következik a szocialista kritikai gondolkodás tartalmi-eszmei irányultságából. Igaz, lehetett volna a poétikai kérdésekre erősebb hangsúlyt tenni, például Gáspár Endre Kassák-könyvéből vett szemelvény közzétételével. Bálint György írásai között is lehetett volna találni olyanokat, amelyek szerzőjük formaelemző készségét, esztétikai minőségérzékét domborítják ki. Csakhogy mindez alighanem épp a szocialista jelleg elhalványulását idézte volna elő. Jellemző, hogy az egyébként igen színvonalas Gró Lajos Kassák életművének méltatása során az avantgárd poétikai jellegzetességekre alig fordít figyelmet. Déryt pedig, a húszas évekbeli dadaisztiko-szürrealisztikus művei alapján „expresszionistának” minősíti.

Az antológia két kiemelkedően sikerült egysége az 1926-os Kassák körüli Népszava-vitát tartalmazó blokk és a „munkásírók” kritikai működését és körülöttük zajló polémiákat egybefoglaló záróciklus. Mindkettő szerves egység, a hozzájuk tartozó írások kölcsönösen egymásra utalnak. De az antológia igazi újdonsága Gró

Lajos szellemi portréjának megrajzolása. A szerkesztő (talán némileg erőltetetten) már az első és a második ciklusban is fellépteti. Főszerephez azonban a kötet *Függelékében* jut, M. Pásztor József itt nem teljes egészében, de igen bőséges szemelvényekkel közli a fiatalon elhunyt tehetséges kritikus *A felemelkedés útján* című, *A magyar munkásság költészete és irodalma* alcímű, 1943-ban készült, kéziratban maradt munkáját, amely Csizmadiától az egykorú munkásírókig végigkíséri a magyar szocialista irodalom XX. századi történetét. Olvastán egyetérthetünk az antológia szerkesztőjével abban, hogy a Kassák Munka-köréből kinőtt, s korábban elsősorban filmesztétaként ismert Gró műve a magyar szocialista kritikai gondolkodás elsőrangú, s kellőképpen nem elismert teljesítménye. Kár, hogy az egészében színvonalas, jól használható antológiát súlyos sajtóhibák tarkítják.

Tverdotá György

Új Látóhatár Repertórium. Pótkötet: 1976–1987.

Összeállította: K. Lengyel Zsolt és Szász Judit Anna közreműködésével Czigány Lóránt. München, 1988. 152 l.

A mintegy másfélezernyi tételt számláló nyugati magyar sajtó repertorizálása sajnálatosan ritkán vállalt feladat. Napjainkig csupán négy, az Itt-Ott (1978), a Katolikus Szemle (1972), a Magyar Műhely (1980) és az Új Látóhatár (1976) mutatója készült el. Bizonyára e tény ismerete is szerepet játszott abban, hogy az Új Látóhatár első 26 évfolyamának feltárója, Czigány Lóránt elkészítse a legnagyobb múltú irodalmi és politikai folyóirat 1976 óta megjelent 12 évfolyamának repertóriumát. A sors szeszélye folytán e kiadvány két évvel a rangot adó, Borbándi Gyula és Molnár József áldozatos munkájával készült müncheni fórum megszűnése előtt látott napvilágot, de ez a szerzőjétől független örömcsepp örömlökben.

A repertórium összeállítója, miként azt az előző feltárásban tette, most is a hasznosság elvét tartja elsődlegesnek: a leírások nem törekszenek teljességre, ám ahol ez szükséges, mindenkor annotáltak. Az anyag korlátozott tematikai volta miatt – mint előszavában írja – továbbra sem alkalmazza az ETO szakosztályozását, de rendszerezése így is jól áttekinthető. A tételeket tizenöt nagy osztályba sorolja (szépirodalom, irodalomtörténet és kritika, nyelvészet, filozófia és pszichológia, vallás, művészet, zene, előadóművészetek, történelem, életrajz, szociológia és magyarságtudomány, közgazdaság, útirajz, jog, tudományok). Ha egy-egy tétel több szakcsoportba is beilleszthető, úgy az – az utalásokat megkönnyítő tételszámozás elhagyása miatt – több helyen is szerepel. Hasznos újítása a kötetnek, hogy megadja a feldolgozott 12 évfolyam bibliográfiai leírását: a szerkesztőség munkatársi gárdájában és periodicitásában bekövetkezett változásokat éppúgy, mint a megjelenések dátumát és számát az oldalszámmal egyetemben. Ez utóbbi különösen a bibliográfusoknak jelent nagy nyereséget, hiszen a folyamatos számozású lap egyes számaira történő hivatkozást nagyban megnehezítette, hogy Czigány csak a -tól -ig paginák feltüntetésével utal az egyes lapok számára. További öröm a kutatók számára, hogy a kötet igen alaposan tárja fel a „Hírek”, „Előadások”, „Új Könyvek” és az „Új

munkatársak” rovatokat, melyek gazdag információt adnak a folyóirat szerzőinek publikációs tevékenységéről és személyi adatairól, továbbá az emigráns intézmények tevékenységéről. A repertóriumhoz függelék csatlakozik, amely az előző kötetben előforduló hibák, tévedések és kiegészítések jegyzékét tartalmazza. A nagy szakmai hozzáértésről tanúskodó hasznos kiadványt névmutató zárja, mely gondosan feloldja a szíglákat és álneveket.

Nagy Csaba

Ungvári Tamás: Az irodalomtörténet diszkrét bája avagy a szemérmes igazság.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Ungvári Tamás e kötetben összegyűjtött írásai a nyolcvanas évek közepén keletkeztek. Bevezetőjében *különvéleménynek* nevezi ezeket a pamfleteket, hozzászólásokat és tanulmányokat. Nyilvánvalóan saját kritikusi attitűdjét kívánja minősíteni, azt az „egyszerre kint és bent” magatartást, amelyre meggyőződése szerint törekedett. Egy elképzelt eszmei közösség nevében kívánt szólni, mondja, tehát különvéleménye „korántsem ellenzéki”. Most, néhány év és oly nagy politikai változások után újra a kezünkbe véve ezt a könyvet, csak igazat adhatunk neki. Ungvári Tamás mindig heves vitázó volt, mindig egy eszmei közösség nevében szólt (ha néha nem lehetett is pontosan tudni, milyen közösségről volt szó, és hol húzódtak annak határai) és sohasem volt ellenzéki. Ezzel vitapartnerei általában éppúgy tisztában voltak, mint a mindenkori hivatalosság, amely tudomásom szerint sohasem tartotta politikailag inkorrektnek.

Az elmúlt néhány évtized kritikátörténetének és irodalomtörténet-írásának jövő kutatója bizonytalán talál majd valamilyen jelzőt erre a sajátos kritikusi és irodalomtörténeti pozícióra – erre itt és most nem vállalkozhatunk. Megállapíthatjuk viszont, hogy akit érdekelnek e korszak irodalmi vitái, az e könyvből jól tájékozódhatik, s ösztönzést kaphat arra, hogy elolvassa az Ungvári által vitatott, vagy éppen szenvedélyes *ad hominen* érveléssel támadott szerzők hasonló munkáit is. A tárgyilagos véleményalkotáshoz mindenesetre – éppen Ungvári temperamentumossága miatt – erre feltétlenül szüksége van.

Ma már nem nehéz meglátnunk, hogy Ungvárinak sok igazsága volt, amikor bírálóként tárgyává tette *A magyar irodalom története 1945–1975* című kézikönyv szemlélet- és stílusbeli, valamint módszertani hiányosságait. (Állításával ellentétben viszont ez már akkor sem volt túlságosan veszélyes vállalkozás.) Az idő múlásával ennek az irodalomtörténetnek a problematikussága még világosabban áll előttünk, ha nem is éppen azokon a pontokon tartanánk fontosnak a bírálatát, mint a kötet címadó írásában Ungvári. Hiszen aligha a mértéktartásra törekvő, kissé pedánsan száraz hangvétel volt ennek a kollektív munkának a legnagyobb baja, sőt szerintem még csak nem is az, hogy túlzottan tartotta volna magát a magyar irodalom 1945 utáni folytonosságának mitikus értelmezéséhez. Ez a mítosz ugyanis nem érvényesült olyan töretlenül a kézikönyvben, mint azt Ungvári sejteti. Az is furcsa, sőt felemás gesztus a tudós szerző részéről, hogy az irodalomtörténészek dodonai modorát Aczél

György lefegyverző nyíltságával állítja szembe. Ha valakinek, neki tudnia kellett, hány cenzor és főcenzor működött közre ennek az irodalomtörténetnek a létrehozatalában, s köztük az említett, megejtően őszinte kultúrpolitikus is. (Emiatt sokaknak az a véleménye az Ungvári által nem túlságosan kedvelt Irodalomtudományi Intézetben, hogy az irodalomtörténeti kézikönyv háttértörténete talán izgalmasabb olvasmány lenne magánál a megjelent szövegnél is.)

Ez persze nem változtat azon a tényen, hogy a végeredmény időnként elkeserítő; egészében véve pedig (kézikönyv funkcióját tekintve) nem eléggé használható, mert néhol hiányos, néhol pedig fölösleges adatokkal és töltelékmondatokkal terhelt szöveg, amelynek politikai megnyomoríttatása lépten-nyomon érezhető. Az ezredvég feladata az irodalomtörténezszek számára kétségkívül az új összegzések elkészítése lesz. Még nem lehet tudni, hogy kollektív vagy individuális formában jobb-e ezt művelni; gondolom, mindkettőben egyszerre. A kihívás azonban (többek között a kézikönyv kudarca miatt is) adott. Ungvári Tamásnak nem kell többé félnie az Akadémia bosszújától (ezt a veszélyt a jelek szerint túl lehetett élni).

Az a „képzelt közösség” amelyről, amelynek nevében Ungvári beszél, valószínűleg egyfajta európaiságot képvisel a szerző felfogásában, amelyet egymaga lenne hivatott megszólaltatni. Ez a valóban Németh László-i küldetéstudat kiolthatatlanul lobog Ungvári Tamásban, és minden bizonnal új művek megírását eredményezi majd. Attól sem kell tartanunk a jelek szerint, hogy a népi–urbánus ellentétek elsimulnak, s így Ungvári egyik kedves foglalatossága, a kétféle szempontrendszer egyeztetése és összezsírozása egyhamar érvényét veszti. Várjuk tehát, milyen „különvéleményekkel” járul hozzá a nagy vitázó a kilencvenes években a konstruktív irodalomtörténeti és kritikai vitákhoz, egyszóval a valóban európai szempontú irodalmi élet megteremtéséhez.

Angyalosi Gergely

Vajda János válogatott művei.

A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Németh G. Béla munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 1167 l. (Magyar Remekírók)

A Magyar Remekírók sorozat létét Illés Endre kezdeményezőkétségének köszönheti, s amíg ő rajta tarthatta szemét, meglehetősen renddel követték egymást a – többnyire – koncepciózusan megszerkesztett kötetek. Annak ellenére, hogy a sorozat szerkesztőbizottságának összetétele garanciát jelentett a kulturális politika számára: a magyar irodalom múltjának ez a grandiózus megidézése a kései Kádár-korszak „kiegyenlítő” irodalompolitikájának jegyében megy végbe.

A Vajda-válogatás valóban szelekció, s a szó jó értelmében. Ez a kiegyensúlyozatlan lelkületű író tucatnyi remeklése mellett nem tartózkodott attól, hogy gyöngébb vagy érzelmileg-politikailag a kelleténél túldimenzionáltabb darabokat is kiadjon kezéből. Ez nemcsak hírlapírói működésére vonatkozik, hanem költészeti munkáira, főleg pályája korai és középső szakaszában.

A jelenlegi válogatás munkáját erősen segítette az a tény, hogy a kritikai kiadás munkálatai igencsak előrejutottak, s számos textológiai rejtélyre megnyugtató

választ adtak, idevéve az életrajz korábbi bizonytalanságainak felszámolására irányuló filológiai kutatásokat. Németh G. Béla líra-válogatása a szerelmes ciklusokra és a kései darabokra helyezi a hangsúlyt, indokoltan (ezért is sajnálatos a *Don Juan* című vers mellőzése, amely a mítosz hazai recepciójának egyik kurióz darabja). Verses regényei közül csak a két igazán fontosat közli, s eltekint a meséktől meg egyebektől (pl. a költő verses közegészségügyi traktátusaitól). A novellákból és a vadásziratokból megelégszik két-két darabbal, viszont politikai röpiratait majdnem hiánytalanul közli, (érdektelen) levelezéséből semmit nem publikál újra, s meglehetősen szűkkeblű a hírlapi cikkek újranyomatása terén is. A kötet törzsanyagát az önéletrajzi jellegű írások zárják, a művelt átlagolvasónak is lélektani kulcsot kínálva Vajda János különc és nehéz életének, valamint diszharmonikus költői életművének megértéséhez.

Alexa Károly

Varga Imre: A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1988. 562 l., 1 térkép. (A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma)

A hazai színjátszás történetének kutatása örvendetesen fellendült, s méginkább dicsérendő a kutatás szervezettsége, a teljességre való törekvés, valamennyi adat közzététele. A *Régi Magyar Drámai Emlékek* kritikai kiadás-sorozat vaskos kötetei mellett Staud Géza nem kevésbé monumentális, a magyarországi jezsuita iskoladrámákat számbavevő három kötetes munkája után, most a hazai protestantizmus hasonló emlékeit foglalta össze annotált bibliográfiájában Varga Imre.

A felekezetenként (evangélikus, református, unitárius), s ezen belül az iskolák alfabetikus rendjében haladó bibliográfia egyes tételeinek leírása attól függően, hogy milyen forrásokból meríti adatait, természetesen eltér egymástól. Éppen ezért a szerző a bevezető tanulmányban rövid forrástipológiában foglalja össze a legfontosabb ezirányú tudnivalókat. A nyomtatott drámaszövegtől, programlapoktól kezdődően a városi tanácsi jegyzőkönyvek kiadási rovatáig terjed ez a tipológia, s ennek megfelelően a bibliográfiai leírás a teljes cím, a szereposztás és az előadás idejére, körülményeire vonatkozó információktól az egyszerű „adtunk bizonyos összeget az iskolának komédiára” típusú említésekig jut el.

Ez az adategyüttes persze nem csupán játszástörténetünk (s főként anyanyelvű színjátszástörténetünk) megírásának alapja, de a protestáns iskolák történetének is alapvető forrása, főként akkor, amikor hasonlóan pontos, módszeres és teljes iskolatörténeti bibliográfiát a szakmának az az ága még nem állított össze.

A kötetet záró mutatók (szerző, cím, évröndes) a további kutatás során előkerülő adatok ellenőrzésének kényelmét, a kötet jó használatát biztosítják.

Monok István

Vasvári Pál: Irányeszmék.

Előszó és jegyzet Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 65 l. (Gondolkodó magyarok)

1848 eszmetörténetének érdekes és értékes adaléka Vasvári Pál *Irányeszmék* című írása, pontosabban írásai, hiszen több részletben jelentek meg az Életképek 1848-as évfolyamában. Annyira fragmentális írások, és olyan időkülönbséggel jelentek meg, hogy többször maga a szerző vagy a szerkesztő is elvettette a számozás sorrendjét, amit a sajtó alá rendező Szigethy Gábor a cenzúra feltételezett hatásának tulajdonított, vélhető, kissé elhamarkodottan.

A huszonkét éves szerzőnek, a Teleki Blanka-féle leánynevelő intézet történelemtanárának a népről, a kormányzásról, az emberiségről, a történelemről, a zsarnokságról, a szabad sajtóról stb. alkotott gondolatait tartalmazzák ezek az írások. Alaposabb elméleti, történetfilozófiai stúdiumok híján a szakszerű kifejtést (a Lamennais-i stílusra emlékeztető) a néha már az eredeti eszmét is eltakaró hasonlatok, metaforák pótolják. Nem is ezért olvassuk. Igazi értékük a szemlélet radikális változása, váltása, az évszázadok során kialakult gondolat- és magatartásformák tagadása a francia forradalom eszméinek szellemében – ez az igazán izgalmas Vasvári írásaiban. Néha kiforratlan ugyan nyelvileg s eszmeileg is, de mint a kamaszkornak, van bája, ereje, lendülete, ami a mai olvasót is megérinti.

Nem lehet szó nélkül hagyni a kis füzet előszavát. Népszerű kiadvány esetében kiváltképpen fontos a hiteles információk közlése. Szigethy Gábor előszavában valótlán az, hogy Vasvári házitanítóskodik, valótlán az, hogy körülötte gyülekeznek a forradalmi változásokat remélnő fiatalok, valótlán az, hogy ő a főszereplője 1848. március 15-én a forradalomnak (egyébként is, egy forradalomnak van főszereplője?), nincs adatunk arra, hogy „ihlető forrása Kölcsey Ferenc kemény tisztaságú életműve” lenne; nem igaz, mert lehetetlen, hogy ez a „tudós ifjú történész (...) végigbúvárkodta Európa múltját” (a források szerint a Tudományos Gyűjtemény több évfolyamát búvárkodta végig, különös tekintettel a vegyes értékű történelmi közleményekre, továbbá Pray György és Katona István műveit); s a visszatérő Széchenyi-idézethez, a „quel charmant garçon...” (elbűvölő kölyök) kitételhez is oda tenné a filológusi lelkiismeret a két héttel későbbi megjegyzést ugyanattól a Széchenyitől: „Vasváry(!) gefällt nicht mehr” (Vasvári már nem tetszik nekem). Végül a főszöveg után közli Szigethy Gábor „a szakirodalom és a szövegkiadások által számon nem tartott írást”, Vasvári Naplóból című közleményét a Pesti Hírlap 1849. jún. 1-i számából. Ezt a szakirodalom által számon nem tartott írást már 1895-ben közölte a Magyarország című lap december 25-én. Egyébként az elveszett kéziratokra s a szakirodalom által számon tartott, de a korabeli sajtóban megjelent írásokra való utalás ugyancsak megtévesztő, hiszen kevés olyan jól dokumentálható életmű van, mint Vasvárié. Csak meg kell vizsgálni az Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárát, ahol jegyzetei, fogalmazványai, számlái, sőt tanítványai dolgozatai is megtalálhatók. Akkor ugyanis kiderülne, hogy a Szigethy Gábor által immár harmadszor közölt *Irányeszmék*nek van még két publikálatlan szakasza (melyre egyébként van utalás a szakirodalomban), a XLI. és a XLII., melyek

az Országos Levéltárban található. A megalapozatlan kijelentések helyett ezek közlése hasznosabb lett volna.

Szabó G. Zoltán

Vasvári Pál: „A márciusi ifjak egyike én valék.”

Válogatott írások, levelek, beszédek. Válogatta, előszó, bibliográfia és jegyzet Danyi Gábor, Simor András. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1988. 358 l.

Az eddigieknél teljesebb és pontosabb szövegközlésű Vasvári-válogatást tett közzé Danyi Gábor és Simor András. Az utolsó hasonló terjedelmű, 1956-os kiadás óta csak egy vékonyka füzet jelent meg Vasvári műveiből 1985-ben a Táncsics Gimnázium diákjainak gondozásában.

A kötet anyaga – melynek egy része a kutatók, érdeklődők számára is új – négy, meglehetősen lazán elhatárolható tematikus egységre oszlik. Az elsőbe az életrajzi jellegű vagy a személyiséget, gondolkodásmódot tükröző írások kerültek, kiegészítve Vasvárinak a történelem és kultúra különböző személyeiről készült reflexióival. A másodikban a történelmi dolgozatok találhatóak, a Hunyadiakról, Zrínyiek-ről, s a Történelmi névtár fejezeteiből egy válogatás. Ez utóbbi Vasvári legfontosabb műve, 112 oldalas kis füzet, melyet első megjelenése (1848) óta teljes szöveggel soha nem adtak ki, pedig Vasvári hiteles ismeretét ez segítené leginkább. Nagy hiányossága a kötetnek a teljes közlés mellőzése, hiszen így lett volna jelentős, s a tájékozódást hosszabb időre kielégítő kiadvány.

Külön egységet képeznek a történetfilozófiai jellegű írások, melyek közül az első, az *Irányszemék* érdemel megkülönböztető figyelmet. Az utolsó csoportba Vasvári politikai tevékenységéhez kapcsolható cikkek, beszédek, beadványok, töredékek tartoznak. Ez a legérdekesebb rész, hiszen Vasvári neve elválaszthatatlan politikai szerepétől; ilyen a két közölt beszéd, melyek olvastán óhatatlanul azokra a kortársi visszaemlékezésekre gondolunk, melyek Vasvári hatásos szónoklatairól oly elismeréssel írnak. Ehhez a részhez kapcsolódik egy függelék, melyben közlik Vasvári barátjának, Nyáry Albertnek a könyvében, *A magyar forradalom napjaiban*, valamint a Thallóczy Lajos monográfiájában található Vasvári-beszédeket, továbbá a Pesti Hírlapból egy Vasvárinak tulajdonítható felszólalást a horvátokhoz.

Válogatás ez a kötet, mely Vasvári személyiségének, életművének minden oldaláról igyekszik megbízható képet adni. Ennek legtisztességesebb módja természetesen a teljes szöveg illetve szövegegység közlése, sajnos a kötet szerkesztői azt a megengedhetetlen gyakorlatot követték, hogy többször mondatokat hagyogattak ki önkényesen a szövegből, s ennek nem megértési vagy olvasási nehézség volt az oka.

A kötet végén találjuk Vasvári írásainak válogatott bibliográfiáját. Ilyen csekély nagyságú életmű esetében (a bibliográfia két oldalas) bizvást meg lehetett volna kísérelni a teljes bibliográfia közlését, de válogatás esetén is az *Irányszemék* kihagyása komoly szépséghiba.

Szabó G. Zoltán

Veöreös Imre: A középpont felől.

A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1988. 371 l.

Hetvennégy éves szerző válogatta ebbe a kötetbe huszonöt év alatt készült írásainak egy részét. Többségük az irodalom, a művészet területéről való, de mint a cím is jelzi, mindig Isten felől szemlélve az adott tárgyat. Veöreös Imre evangélikus lelkészként tevékenykedett, s a gyülekezeti munka mellett kereste tanulmányaiban a művészetek keresztény vonatkozásait, másrészt az Újszövetség teológiai kutatásának szentelte idejét. Négy ciklusba rendezett írásainak tartalomjegyzékét ő maga szinte „kaleidoszkópnak” látja, olyan sokféle tanulmány, cikk, megemlékezés került egymás mellé. Az Arcképvázlatok című ciklusban Radnóti Miklósról, Vörösmarty Mihályról, Vajda Jánosról, Tóth Árpádról és Dsida Jenőről, valamint Szalatnai Rezsőről, Tatay Sándorról és Jánosy Istvánról ad meghitt, portrékat a világirodalom néhány nagy alkotója mellett, a Tükörcserepek ciklus filmekről, kiállításokról, ünnepekről írott reflexióit tartalmazza, a Transzcendens fények a keresztény öntudat, az egyház, a Biblia néhány problémáját villantja fel. Az utolsó ciklus – Mély vizeken – Ady, Jung, Chagall, Hankiss Elemér könyveiről és Németh Lászlóról ad értékelést sajátos, szubjektív nézőpontból, gondolatgazdagon.

A könyvhöz pontos és gazdag jegyzetanyag készült. Gondolatébresztő, szokatlan hangú, egyedi esszékötet ez a gyűjtemény, olvasók és filmesek, szakemberek és modern értelmiségiek egyaránt meríthetnek ötleteket és életmegoldási javaslatokat belőle.

R. Takács Olga

Veres Péter: Olvasónapló 1956–1969.

Sajtó alá rendezte Kristó István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 633 l. (Veres Péter munkái)

Két kötetnyi előzmény után ez az *Olvasónapló* zárja Veres Péter kiadatlan kéziratoss feljegyzéseinek közzétételét. A csaknem másfél évtizedet átfogó írások a hatvanas évek elejétől sokkal kisebb terjedelemben szerepelnek, mivel attól kezdve Veres Péter publikálási lehetőségei megnövekedtek, és sok mindent, amit addig csak olvasónaplóiban „tartalékkolt” későbbi kifejtésre, nyilvános megfogalmazásra, folyóiratokban, hetilapokban jelentetett meg. Mint előző kötetekben, ebben is meglep az a hihetetlen mennyiségű és igen széles műfaji skálán elhelyezhető mű, amelyet az író rendszeresen kommentál saját magának. Fontosnak tartott megállapításokat másol ki belőlük, kérdéseket tesz fel a művekben foglalt állítások mellé, hol lelkesedve, hol dohogva töpreng el a folyamatosan eléje kerülő könyveken, cikkeken, jelenségeken, kortársi megnyilvánulásokon. Gondolataival, eszményeivel, ízlésével vitatkozhattak kortársai és vitatkozhatnak utódai is, írói teljesítményeit az idő fogja végérvényesen megítélni, jegyzeteinek olvasása azonban mindenképpen szellemi élmény, kihívás, gondolatpepszdító tevékenység. „Csak a tényvalóság és a jelképpé emelkedett költői valóság az igazi irodalom” – írja egy helyütt, s ez a meggyőződés hatja át kritikáit,

reflexióit, a remekműveket kísérő elragadtatott szavait a sokszáz oldalnyi olvasónaplóban.

Az irodalmat szerető olvasókon kívül sokféle szakma képviselői meríthetnek tanulságos, érdekes és bizonyító erejű példaanyagot ebből a műből. A művészetpszichológusok, olvasásszociológusok, pedagógusok, politikusok, irodalomtörténészek, kritikusok, szociológusok mellett a legtöbbet a leendő és a gyakorló írók profitálhatnak e kötet alapos áttanulmányozásából. Nemcsak kordokumentum, hanem egy szuverén egyéniség szellemi műhelye is, s a Veres Péter műveit, gondolkodásmódját, őszinte jobbító szándékait becsülők számára a közvetlen eszmecsere, együttgondolkodás élményét jelentő irodalmi mű is. Nagy kár, hogy sem ehhez, sem az előző két kötethez nem csatlakoznak a szükséges mutatók az elolvasott művekről, történelmi alakokról, sokat emlegetett kortárs írókról.

R. Takács Olga

Werbőczy István: Decem divinatorum praeceptorum libellus. Viennae, 1524.

(Kísérő) tanulmány: Kulcsár Péter, Széphelyi F. György. MTA Irodalomtudományi Intézete–Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 32, 488 l. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 21.) [Hasonmás kiadás]

Az egyetlen csonka példányban az Österreichische Nationalbibliothek régi gyűjteményében fennmaradt könyvecske facsimile kiadása nem csupán ritkasága miatt volt szerencsés választás. A Tripartitumot megalkotó, a nemesi, rosszértelmű konzervativizmust megalapozó Werbőczy István képe nagyon egyoldalúan élt bennünk, s hajlamosak vagyunk elfelejteni a humanista képzettségű, jogrendszerező tudóst, aki nem csupán politikusként érdemli meg az utókor figyelmét.

Jóllehet a kísérő tanulmányban Kulcsár Péter is divat-humanistának mutatja be az értelmiségi Werbőczyt, képzettségének a korához mérten magas színvonalát nem tagadja. A Lutherrel személyes vitába bocsátkozó, a teológiai kérdésekben az első-generációs értelmiséginek megfelelően mindent világosan látó politikus a Tízparancsolat értelmezésében sem mond újat; világosan meghatározható az az eszmekör, az az eruditio, amely alapján ezt bárki a kor humanistái közül összefoglalhatta volna. Johannes Singrenius, a nyomdász azonban Werbőczy Istvánt kérte meg e feladat elvégzésére.

A praeceptorium műfaját Werbőczy elhatárolja a confessionalétól és a rokon műfajoktól, s a dekalógus értelmezésében azt a hagyományt folytatja, amely a tilalmakat kiterjeszti, s azokat nem csupán a címekben jelölt cselekedetekre vonatkoztatja. Ugyancsak járt ösvényen halad a Tízparancsolat és az egyiptomi tíz csapás párhuzamba állítását illetően is. A Tízparancsolat szerkezetében is van előképe. Kulcsár Péter tehát, amikor Werbőczy forrását próbálja meghatározni, arra a megállapításra jut, hogy olyan valaki lehetett, aki Johannes Gerson nyomán írt népszerűsítő munkát Szent Ágoston szellemében.

A könyvecskében látható metszetekről a két kísérő tanulmány írója eltérő nézeteket vall: Kulcsár szerint a meglévő metszetsorhoz írta Werbőczy a szöveget,

Széphelyi F. György pedig Singrenius szerepét hangsúlyozza, mint aki elkészítettett egy metszetsort (amely a dél-németországi hagyományokat folytatja), megíratta a szöveget, s aztán megszerkesztette a kiadványt.

Monok István

Zrínyi-dolgozatok. V.

Szerkesztette Kovács Sándor Iván. ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, Budapest, 1988. 274 l.

E sorok írásakor már tudjuk, hogy az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének Zrínyi-szemináriuma és a Zrínyi-dolgozatok (az 1989-ben még megjelent VI. kötet) megszűnt. Nem tudjuk miért, de több szempontból kár érte.

A Zrínyi-dolgozatok V. kötete is, mint az egész sorozat is három-arcú: a kívánt, de még nem kellőképpen előkészített Zrínyi Miklós kritikai kiadás színvonalas háttér-előkészítő sorozata. Értve ezen azt, hogy a források, magyarul s világnyelven hozzá nem férhető tanulmányok fordításai, kutatástörténeti dokumentumok kiadásának fóruma (Németh S. Katalin, Horváth Andrea, Szigethy Gabriella, Hadrovics László, Fischer Éva–L. M. W. S. Fülöp, Simon Márta, Demény Anna Orsolya közleményei, illetve a Zrínyi-ikonográfia kiegészítései: Szabó Géza, Király Erzsébet és Kovács Sándor Iván).

A forrástanulmányok, illetve a Zrínyi-életmű értelmezését segítő írások képviselik a kötet és vállalkozás másik arcát, s ebben nagyon fontos érték, hogy sok hallgató is lehetőséget kap (kapott) arra, hogy szemináriumi vagy tudományos diákköri dolgozatával, annak publikálásával a szakma örvendetesen nem zárt körébe léphessen. A jelen kötetben Bene Sándornak a Forstall-kódexről írt tanulmánya biztos kiindulópontja lesz a későbbi értelmezéseknek; Zrínyi itáliai és angliai ismeretének egy-egy részletét tárgyalja Farkas Mária és Gömöri György, Simon Gyula pedig a költő itáliai irodalomismeretéhez szolgál adalékokkal.

A harmadik arc talán a legvitathatóbb, talán ötven-száz év múlva kellene megírni e kutatócsoport történetét; mert a harmadik arc a tudatos jövő- (illetve múlt) teremtés. A XVI–XVII. századi humanistáknak persze most megköszönjük, hogy kiadták saját levelezésüket, a XX. századi kutatóktól ezt furcsálljuk. Nem tudom, kinek van igazsága.

Monok István